

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AF
MØNS HISTORIE

VIII
1750 — 1800
DEN BERNSTORFFSKE TIDSALDER

VED
F. BOJSEN

*Herlufsholms
Bibliotek*

UDGIVET AF MØNS MUSÆUM
VED BOGHANDLER C. M. NIELSEN, STEGE
1925

AF MØNS HISTORIE

1750—1800.

AF
MØNS HISTORIE

VIII
1750—1800
DEN BERNSTORFFSKE TIDSALDER

VED
F. BOJSEN

UDGIVET AF MØNS MUSÆUM
VED BOGHANDLER C. M. NIELSSEN, STEGE
1925

Billederne er dels reproducerede i F. Hendriksens Reproduktions-Atelier, dels velvilligst udlånt af Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.

KØBENHAVN — NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKIÆR)

FORORD

VED at sysle med de historiske fremstillinger af de sociale og politiske kampe hertillands i sidste halvdel af det 18. århundrede har jeg fået et levende indtryk af, at der er kommet noget bagvendt ind i den gængse opfattelse af disse store bevægelser. De to så voldsomt kæmpende lejre kan nærmest betegnes som den *Dansk-konservative* og den *Tydsck-fremskridende*. Den sidste blev den sejrende, og som sådan har den (som sædvanligt) bemægtiget sig historien og ikke alene sin egen tids, men også sine besejrede forgængeres. Såsnart der går politik i en sag, gælder det som bekendt at afmale sig selv som engle, og modstanderne om ikke som djævle så dog som dumrianer og undermålere. Kampråbet er som regel: Væ victis! vé de overvundne! Enevælden måtte jo endog i særlig grad opamme sådanne virkninger, idet den hvilede på dette grundsyn, at kritik af den siddende regering var noget nær majestætsfornærmelse.

Det står for mig som øjensynligt, at historiens dom er kommet til at undervurdere styrelsen i Danmark för 1781 i samme grad som den har overvurderet styrelsen efter den nævnte (omtrentlige) tidsgrændse, der karakteriseres ved fælleddsskabets op-hævelse. Såvidt jeg formår det, vilde jeg gerne forsøge at bøde lidt på sådan urett. Vi må nu kunne have råd til at vise retfærdighed til alle sider og om muligt at få begivenheder og personer i den sandeste belysning. Jeg bilder mig ingenlunde ind at være upartisk i min syslen med Danmarks historie og indrømmer gerne at have søgt glimt af Dansk sindelag og stræben særligt i det 18. århundrede, da Danskheden mere end nogensinde var udsat for at trænges tilbage. Jeg kommer derved til at mindes den gang, jeg et halvt år efter slaget ved

Wørth 1870 besøgte valpladsen for dette også for os så skæbne-
svangre slag. Da var markerne endnu overstrøet med levninger
efter kampen, navnlig bortkastede blikhylstre for ammunitionen
til chassépotgeværet. Ved at opsamle sådanne hylstre, der var
stemplede med Franske afdelingers nummere, kunde jeg følge
den langsomt vigende hærs spor. En virkelig undersøgelse af
de mangfoldige mærker efter Danmarkens seje selvforsvar i
det 18. århundrede vilde forudsætte en selvstændig prøvelse af
de originale kilder, hvad for mig ialfald nu vilde ligge langt
udenfor mulighedens grændser.

Imidlertid foreligger der jo nu *Edv. Holms* standardværk
om datidens Dansk-Norske historie, hvori sikkert ingen be-
tydelig kendsgerning er forbigået, end mindre fortiet. Det er
fortrinsvis med benyttelse af denne kilde, at nærværende afhand-
ling er blevet til, om end jeg ikke ganske har kunnet slutte mig
til den udmærkede forfatters *bedømmelser* af personer og hand-
linger. Når denne afhandling er indföjet i Møns historie, har
grunden for en del været, at førerne for den Dansk-konservative
lejr, de dalevende grever *Moltke*, var Mønboer eller ialfald nær
knyttede til Møn.

Som side- eller modstykke til landbrugssagen har jeg frem-
sat en kritik af den *Holstenske politik*, således som den lededes
af *Bernstorfferne*. Det har været mig magtpåliggende nu at hen-
lede opmærksomheden på denne politik, der var Tydskhedens
bærer, fordi der er saa meget, der under kosmopolitismens skjold
leder tanken hen på nutiden og advarer om fremtiden.

I et af landets störste blade fejredes Dannebrogsdagen i år
med en udtalelse om, at der i visse kredse (bladet synes at
regne sig selv med dertil) „næredes et måske meget naivt håb
om, at det eksempelløse mådehold, Danmark havde udvist ved
grændsedragningen i 1920, nu endelig skulde skabe et grundlag
for den folkeforståelse mellem Dansk og Tydsk, der bestod i
det 18. århundrede, men som en national kamp gennem mere
end hundrede år havde gjort umulig“.

Ja, der findes utvivlsomt sådanne kredse (måske endda
mægtigere, end man skulde tro efter folkets vækkelse i 1848),
der længes tilbage til forholdet mellem Dansk og Tydsk i det
18. årh. Når vi nu endogså ser, at mange „Danske“ höjskoler
har sluttet sig til de nævnte kredses grundbetragtning, så turde
det vel ikke være utidigt at minde de vildledte om, hvorledes

det forholdt sig med den efterlængtede folkeforståelse mellem Dansk og Tydsk i det 18. århundrede.

Overfor en sådan større opgave har mit arbejde måttet samle sig om skildringen af de store begivenheder, der fylder tidsrummet i sidste halvdel af det 18. århundrede, den såkaldte „oplysningstid“ i Danmarks historie. Når jeg hermed har vundet en opfattelse, der endog i væsentlige punkter afviger fra den hidtil rådende, så ligger dette formentlig i, at jeg har stræbt efter at komme selve begivenhederne, kendsgerningerne¹⁾ så nær på livet som muligt og mere eller mindre set bort fra de bedømmelser og forklaringer, der hentes fra samtidige breve og memoirer, hvoraf vi jo nu har en hel litteratur. Hin tid var jo brevskrivningens Paradis; især var damer i de højeste rangklasser meget skrivende. Det er ganske vist højst interessant, at se alle disse mærkeligt begavede grevinder skrive om tidens politiske kampe, og det er ligefrem rørende at iagttage, hvorledes de hver især kæmper for deres mænds ære og berømmelse, men dette må jo uvilkårlig svække brevenes værdi som historiske kildeskrifter. Hvis jeg derved er kommet til at se bort fra udtalelser, som har virkelig vægt, beder jeg på forhånd om undskyldning. Når dette bind altså udelukkende er optaget af storpolitik, må jeg tilføje, at jeg denne gang har måttet lade en hel del lokalt stof ligge hen til benyttelse adåre af mig eller andre.

Min gode hjælper, Underarkivar *E. Marquard* i rigsarkivet, har atter i år ydet mig en meget betydende bistand især ved jævnføring med kilderne, hvorfor jeg bringer ham en varm tak ligesom også for hans interesse for mine arbejder i almindelighed.

Ligeledes takker jeg den unge grev *Chr. Moltke* på Ege-lykke, fordi han på min opfordring har foretaget de fornødne undersøgelser i arkiverne såvel i København som på Bregentved angående Moltkernes forbindelse med Møn (Nygård).

Rødkilde, 18. Januar 1925.

F. BOJSEN.

¹⁾ Ganske visst har en verdenskendt forfatter sagt, at „kendsgerninger for-simpler mennesker“, men om så er, så bliver dog den glands, der væsentlig bygger på fantasiens grund, uden virkelig værdi.

INDLEDNING

MIDTEN af det 18. århundrede omfatter et indgribende vendepunkt i vor historie. Som fortalt i forrige bind, ebbede åndslivet ud i stiv pietisme og slog nu over i „oplysningstidens“ dyrkelse af fornuftens gudinde, „kritik der reinen vernunft“ (Kant), ledsaget af rå materialisme, sædernes fordærvelse og søgende trøst i spiritisme. Med større rett kunde man tale om opløsningstiden.

Vi har tidligere set, hvorledes folket under enevældens formynderskab sank dybere og dybere i fattigdom. Den frygtelige kvægepest (1745—52) fuldendte elendigheden, der endelig nåede bunden omkring 1750. Fra dette tidspunkt kan spores en svag fremgang ialfald for landbruget, der støttedes *lidt* af langsomt stigende kornpriser. Også på det politiske område betegner 1750 et vendepunkt, da den hidtidige statsminister *J. S. Schulin* dør netop i dette år. Lidt efter lidt sker der da et politisk systemskifte af skæbnesvanger betydning, som vi her må søge at gøre rede for, så meget mere som en hel række af mænd, der mere eller mindre har været knyttede til Møn, i de deraf opståede kampe har spillet ledende roller. Dette gælder flere mænd af slægterne *Moltke* og *Møsting* med deres modstykke *Beringsskjold*.

Herved føres vi imidlertid midt ind i den *Bernstorffske* tidsalder. Således betegnes sædvanlig sidste halvdel af det 18. århundrede og med fuld rett, da det unægtelig var Bernstorfferne, der gav tidsrummet sit præg, hvorom derfor en væsentlig del af nærværende undersøgelse vil komme til at handle.

Adam Gottlob Moltke.

I tidligere bind af Møns historie (II, 171 fl. og III, 15 fl.) er berettet om, hvorledes den oprindelig Meklenborgske slægt *Moltke* allerede i det 13. århundrede var begyndt at indvandre til Danmark. Det ser næsten ud, som om den tidligere kamp imod Venderne er bleven afløst af en venlig forbindelse, og det er en iøjnefaldende tradition, at Danske regeringer i ældre tid foretrak Vender for egentlige Tydskere, sålænge det Preussiske regimente ikke havde taget magten langs Østersøens sydkyst. Der er udtalt formodning om, at den første indvandrede Moltke var *Johannes Moltke, Cecilie Litles* svigersøn, som derved fik det Litleske arvegods på Møn, og at han er identisk med den *Henning* (forkortelse af Johannes) *Moltke*, der døde 1326, og hvis ligsten findes i Keldby kirke. Ligstenen er sat af brodersønnen (?) *Fikke Moltke* af Møn, den berømte rigsråd under *Valdemar Atterdag*.

Strømmen af Moltker frem og tilbage mellem Danmark og Meklenborg fortsattes i de følgende århundreder, stigende indtil det 18. århundrede, men forbindelsen mellem de ældre og yngre linier kan ikke helt påvises. Man mener dog, at den *ældste* Danske linie uddøde omtrent 1520.

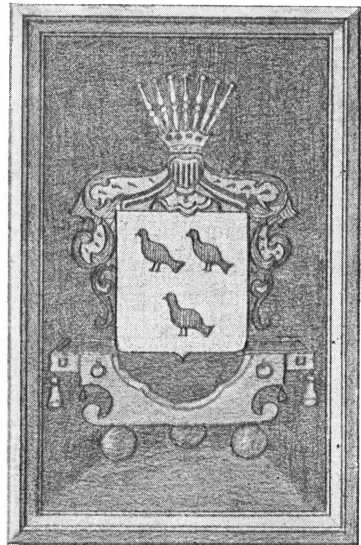
I det 17. århundrede havde en Moltke i lang tid gjort tjeneste i den Danske hær, og alle hans 7 sønner kom i Dansk militærtjeneste undtagen

Caspar Gottlob Moltke,

der gjorde hofitjeneste og derefter år 1700 blev amtmand over Smålenenes amt i Norge. Da han ikke kunde tåle det kolde klima (!), søgte han tilbage til Danmark og blev 3. Novbr. 1703 beskikket

til amtmænd over Møn og Bogø og fik 5. Marts 1708 tittel af etatsråd. Han blev således eftermand efter den i forrige bind omhandlede gode Plessen. 1711 blev han tillige overpostdirekteur. Paludan beretter, at Moltke byggede den bekendte store gård på torvet, hvor „Kong Frederik IV, der meget elskede Moltke og betjente sig af ham i mange vigtige affairer, besøgte ham flere gange og opholdt sig endog nogle dage hos ham. Kongen overlod ham *Nygaard*, der omtrent 1720 blev indrettet til en lystgård, hvor amtmændene siden boede frit“. Det må altså antages, at vor bekendt fra forrige bind, *Hemming Christoffersen*, der siden 1696 havde haft Nygaard som fæstegård, ved denne tid er død, og at gården da er blevet bestemt til embedsbolig for amtmanden. (Se nedenfor.)

C. G. Moltke døde 1728 og ligger med sin hustru begravet i to sarkofager i det Moltkeske kapel i Stege kirke. Begges våbenskjolde, sikkert fra samtiden, er bevarede i nabogården ved Rødkilde, hvor de findes malede på træ og indlagte i væggen over husbondens plads; de er overflyttede fra en ældre bygning, der nedreves for en snes år siden.

Formodentlig er de i sin tid erhvervede, da Marienborg i 50erne blev ombygget.

En af C. G. Moltkes brødre var oberstlieutenant *Joachim Moltke*, der bosatte sig på det allerede fra middelalderen kendte gods i Meklenborg, *Stridfeldt*, og her fødtes 1710¹⁾ som den 7. af 8 børn

Adam Gottlob Moltke,

der i sin barndom blev sendt til farbroderen på Møn. Hvor tidlig dette er sket, er ikke oplyst, men der siges, at drengen tilbragte sin barndom på Møn og der fik en overvejende *Dansk*

¹⁾ Efter faderens angivelse. Efter D. A. A. XXXVIII s. 523 er han født 1709 10. November paa godset Walkendorf.

opdragelse (Bobé s. 253), mens hans modersmål utvivlsomt var Tydsk; og dette sprog har han vistnok benyttet mest ligesom de fleste fornemme kredse dengang i Danmark. Da farbroderen fra sin tidligere hof tjeneste, da han engang vandt en guldkåre som præmie for ridderspil, har været vel anskreven tilhøve, har dette ført til, at drengen allerede i sit 11. år (1722) blev page hos den daværende kronprinds (Christian VI), og da denne blev konge 1730, blev den 20årige Adam Moltke ansat som kammerpage hos kronprindsen (Frederik V). Vi står her ved indledningen til et levnedsløb, der fylder hele midten af århundredet og fortjener alle tiders største opmærksomhed. Det er nu vanskeligt at påvise, hvad det var for egenskaber hos den unge Moltke, der strax skaffede ham kongens varme venskab, ubrødeligt for deres hele levetid. Man kommer nærmest til at tænke på en høj grad af medfødt takt og finfølelse, der udelukkede enhver misbrug af den store indflydelse, som han hurtigt vandt. Hans evne til at skærme den skrøbelige konge for ethvert politisk rænkespil har fundet et veltalende udtryk i den visst enestående kendsgerning, at der under hele Frederik V.s regering i de 20 år fra 1746—66 ikke foregik et eneste ministerskifte undtagen ved dødsfald. Det var konservatismens triumf.

Men inden vi kommer ind i dette tidsrum, må vi dvæle lidt ved A. G. Moltkes forhold til *Nygård på Møn*. De bedste nu foreliggende kilder beretter, at han arvede Nygård efter farbroderens død 1728 og havde denne besiddelse i 20 år, indtil 1748, da han solgte den til grev Schimmelmann for 7,518 rdl. Efter datidens prisforhold skulde gården da have havt 30—40 tdr. hartkorn.

Herimod synes Paludans ovenanførte beretning at stride. Trods velvillig hjælp fra arkiverne både i København og på Bregentved har det ikke hidtil været muligt at finde skøder eller andre dokumenter, der kunde oplyse den virkelige sammenhæng. Da hele Møn på den tid var domainegods og som sådant bortsolgtes ved auktion 1769, er det ikke sandsynligt, at noget deraf forinden skulde være solgt til ejendom; det skulde da være, at Nygård atter skulde være købt tilbage fra Schimmelmann. Sandsynligere er det, at Paludan, der skrev på en tid, da disse forhold næppe kunde være glemte på Møn, i det væsentlige har rett, at Nygård virkelig har været embedsbolig for amtmændene. Men dette udelukker ikke, at gårdens drift og beboelse helt eller

C. G. Pile. Pinx. Reg. et Prof. Acad. Helin.

J. H. del. et Chalc. Reg. Soc. Dan. Sculpsit. 1755.

ADAM GOTTLÖB MOLTKE
 Ridder af Elephanten
 Greve til Greyskabet Bregentved,
 Fri Hærrer til Fri Herredskaberne Lindenborg og Høgholm,
 Hærrer til Tryggevælde og Alslev, &c. &c.
 Hans Kongelige Majestæts
 Geheime-Raad og Ober-Hof-Marschal.

delvis midlertidig kan være overdraget andre. Man ved ialfald, at den næstfølgende amtmand *Lützow* tog bolig i navigations-skolen i Stege. Det er meget muligt, at kong Fredrik IV i 1728 har ønsket at imødekomme den gamle amtmand ved at lade hans brodersøn, der da var page hos kronprindsen, beholde brugsretten af barndomshjemmet; det antydes også, at der siden blev stillet ham i udsigt at blive amtmand på Møn. For tiden kan man næppe komme sagen nærmere end, at vi kan fastslå, at Møn med *Nygård* har været A. G. Moltkes barndomshjem, hvor han også senere har haft sommerbolig.

I den af Paludans søn udgivne 2. del af Møns beskrivelse s. 161 hedder det dog, at *Nygård* „skænkedes“ af Fredrik IV til amtmand C. G. Moltke som lod hovedbygningen opføre og boede der til sin død 1728. I Christian VI.s tid blev den „overladt“ til kronprindsens yndling A. G. Moltke, som fik besøg af prindsen fra 17. til 24. Januar 1746. Geheimeråd Møsting „ejede“ og beboede *Nygård* som amtmand på Møn indtil landets salg, da den blev „bestemt“ til hovedgård for gods nr. 1, og af ham „afstået“, hvorefter han boede i Stege til sin død. De her brugte 5 forskellige udtryk efterlader fremdeles nogen uklarhed om besiddelsens art.

Om Adam Moltkes Danske opdragelse berettes forøvrigt, at han kun fik den opdragelse som pagemesteren kunde give. Han fik altså ingen akademisk oplærelse. Hans overordentlige kyn-dighed på mange områder har han altså selv erhvervet sig. Han var således en „selfmade man“; dette kan vistnok forklare, at hans interesse ikke særlig var knyttet til universitetet, men så meget mere til en række andre stiftelser for kunst og videnskab.

Han har tilhørt hoffet under 3 konger og vundet en ualmindelig yndest, der hurtigt banede ham vej til de højeste stillinger i staten. Allerede under Christian VI. steg han højt, men gunstbevisningerne tog fart, da Fredrik V blev konge. Da blev han øverste embedsmand ved hoffet og fik som gave af kongen *Bregentved gård og gods*, hvorved dog må bemærkes, at det da kun var en femtedel af det senere hele grevskab. Det øvrige købte han i de følgende år, idet han byggede på den overbevisning, at man nu havde nået bølgedalens bund med hensyn til jordværdierne — nu vilde stigningen begynde. Det slog til, og derved samlede han efterhånden store rigdomme.

Allerede efter 4 års forløb havde han samlet på sin hånd

så meget jordegods, at kongen deraf kunde oprette et lensgrevskab med over 2,500 tdr. hartkorn, og det må bemærkes, at oprettelsen af len efter datidens opfattelse var fuldt så meget en samfundsinteresse som en privatsag. Kongen siger udtrykkeligt, at han gör dette „ganske af egen drift“ på sin fødselsdag den 31. Marts 1750 og begrundet dette ved, at M. var hans „øverste rådgiver, hvem kongen har en særlig forkærlighed for“. Således blev A. G. Moltke den første lensgreve af Bregentved og kom til at indtage en enestående stilling, som den virkelige leder i regeringen. Alle både herhjemme og i udlandet var på det rene med, at når det kom til stykket, var det M., der havde magten, men han lod meget sjelden dette skinne igennem.

En så hurtig og glimrende løbebane kunde ikke undgå at vække kritik og misundelse, og M. har i ualmindelig grad været genstand derfor lige ned til vore dage. Man har endog rettet de mest ærerørige sigtelser imod ham¹⁾. Noget af tendensen i så henseende kan formentlig skrives på regning af den sejrende politiks sædvanlige misbrug af historien. Det er meget muligt, at der i en så uhyre omfattende virksomhed som hans kan være noget, der med rette kan kritiseres, og jeg har langt fra midler nok til at undersøge og dømme derom. Men denne undersøgelse, som forresten både M. selv, hans søn og sønnesøn indledede, er nu gennemført af kyndige historikere, senest af Edv. Holm og L. Bobé med det resultat, at M.s minde kan siges at være rehabiliteret, så han for kommende tider kan stå som en af vort land højst fortjente mænd. Vi vil senere vende tilbage hertil, for at faa hele dette forhold i sammenhængende belysning.

Dersom den ovenfor fremsatte formodning er rigtig, at den første til Møn indvandrede Moltke blev indgiftet i den berømteste af alle Danske slægter (Hvidernes), vilde det ikke være usandsynligt deraf at slutte, at en tradition om en særlig forbindelse mellem Moltkeslægten og Danmark har holdt sig ned gennem århundrederne. Den dukker ialfald jævnlig op påny såvel i den mellemliggende tid som i nyere tid.²⁾ Om A. G. Moltke

¹⁾ Da der sigtedes til ulovlig brug af particulerkassens midler, som Moltke bestyrede, blev regnskabet undersøgt og bekræftet af de ledende ministre, Bernstorff, Thott og den ældre Reventlow. Kassens midler var i Moltkes tid voxet med ca. 1½ mill. rigsdaler.

²⁾ Her kan bemærkes, at forældrene til vor digterkonge Oehlenschläger af sydslesvigsk slægt begge havde været i Moltkes tjeneste. Da deres søn fødtes 1779, blev han opkaldt efter denne med navnet *Adam Gottlob Oehlenschläger*.

ved vi altså, at han blev opdraget i Danmark og som Vidnesbyrd om, at han var en god Dansksindet mand meddeles der, at han rådede kongen til kun at anvende Danske i de højere embeder, ligesom han også lod de Danskes hovedorgan „Den patriotiske tilskuer“ være fri for censur. Hans stilling medførte

J. G. Moltke.
Efter maleri af Jens Juel.

imidlertid, at han sjelden brugte stærke udtryk. En enkelt gang ses han dog at være bleven så vred, at han har brugt heftige ord. Det var da man ved regeringsskiftet i 1784 også afskedigede hans søn *J. G. Moltke*, som netop havde indlagt sig uvisnelig ære ved at gennemføre landboreformens hovedværk, loven af 23. April 1781. Den store kamp mellem Dansk og Tydsk kom da heller ikke til skarpt udbrud i hans „regeringstid“.

Men hans anskuelse ses på alle områder at være gået i arv til hans søn og sønnesøn. Hans søn og efterfølger *Joachim*

Godske M., der er født på det Mønske Nygård 25. Juli 1746, betragtedes som den betydeligste fører for det Danske parti, der kaldtes *Ødanskerne* (Holstenerne tilegnede sig jo Jylland), og var derfor genstand for bitter uvilje i den Tydsk prægede Bernstorff—Reventlow—Schimmelmänn'ske kreds. Om ham fortæller Edv. Holm et morsomt træk. Han var 36 år gammel inden han tænkte på giftermål, men da han 1781 havde købt godset Einesiedelsborg på Fyn, har eneboernavnet vel virket manende. Han bad da sin nære ven og meningsfælle statsminister Schack-Rathlouw om at skaffe sig en kone, men han vilde ikke have en fra Holsten. S.-R.s første forslag strandede på den gamle Moltkes modstand. Tilslidst blev det så alligevel en Holstensk dame, Georgine Buchwald, og bejleren måtte overvinde sine „fordomme“. Ægteskabet blev alligevel meget lykkeligt, og hun fødte 1785 den berømte Adam Vilh. Moltke. J. G. M. var en højt dannet og lærd mand; ved siden af sine stillinger som minister og meget stor godsejer var han chef for det store kongelige bibliothek. Men det er værd at bemærke, at selv en så udpræget Dansk mand oversatte Latinske værker på Tydsk. Den store Tydske læseverden lokkede jo så mange Danske. Forøvrigt fulgte han faderens eksempel ved store understøttelser til videnskab og kunst og mangfoldige legater.

Hans søn var altså grev *Adam Vilhelm Moltke*, der viste det mod og fædrelandssind at træde i spidsen for Martsministeriet i 1848; han dækkede overgangen til den ny tid med sit højt ansete navn og satte også sit navn først under grundloven af 5. Juni 1849. Sit politiske stæde har han skarpest tilkendegivet, da helstatsmændenes Holstenske politik atter en stund fik magten i 1852; da trak Moltke sig ud af regeringen. Ved afskeden sagde han til kongen: „Hvis Deres Maj. skulde få brug for min tjeneste, så er jeg — en Moltke“. Heri klinger slægtens stolte tradition: at gøre sin pligt, især når kongen kaldte.

Jeg tror, at alle Danske vil glæde sig ved at iagttage den hvidrøde nationale tråd, der øjensynligt går gennem de fleste Moltkers færd i Danmark.

Men atter tilbage til stamfaderen A. G. M. Skönt han tilslidst blev medlem af consejlet¹⁾, har han kun sjelden grebet ind

¹⁾ Han havde længe vægret sig derved, og da han endelig under de farlige forhold i 1762 indtrådte i statsrådet, var det under det vilkår, at han ikke behøvede at deltage i de daglige møder.

i styrelsen, som han overlod til fagministrene. Om hans opfattelse af udenrigspolitikken foreligger der næppe klare udtryk. Han anses dog nærmest at sympathisere med Franske synspunkter. Da udenrigsministerposten skulde besættes efter Schulins død 1750, lod han Bernstorff (den ældre) kalde hjem fra Paris, hvor denne i 6 år havde været gesandt, og som derfor formodedes at være Fransk påvirket. Da han endelig kom til København, mærkede man, at dette ikke var tilfældet, han var kendelig Tydsk-Engelsk. Dette var en skuffelse for Moltke, men da det snart viste sig, at B. havde fremragende evner, støttede M. ham stadig loyalt trods forskellen i sympathier. På ett punkt har de sikkert kunnet mødes. B. var vel Tydsker, men ikke Preusser, og i afskyen for „den oplyste enevældes“ frygtede repræsentant, Preusserkongen *Fredrik II*, stemmede Bernstorff og Moltke sikkert overens, ligesom de begge bæredes med den store konges bitter had. Hvorledes M. egentlig stillede sig overfor Bernstorffs Russiske politik er næppe ganske klart. Kun ved man sikkert, at da øjeblikket kom, at Rusland truede os med krig 1762 og Danmark rustede sig til at tage mod angrebet, da stillede Moltke sig energisk ved Bernstorffs side og bar det store ansvar sammen med ham, et ansvar, der må have været så meget tungere, som det hele foregik hemmeligt. Det lyder utroligt, men er dog så, at datidens aviser ikke anede, hvad der forestod. Ellers blandede Moltke sig så lidt som muligt i dagens politiske spørgsmål.

Han havde også nok at gøre, idet han — foruden at være kongens daglige vogter — greb ind snart sagt i alle Danske virksomheder og interesser enten ved regeringsforanstaltninger eller privat. Det vilde være for vidtløftigt blot at nævne alle de forretninger, som han satte igang eller ledede, altid båren af den opdrift, der lå i de jævnt stigende konjunkturer, om end med enkelte tilbageslag. Hans virksomhed omfattede landbrug, søfart og industri, håndværk, sygepleje (Fredriks hospital) o.s.v., men først og sidst knyttede hans interesse sig til *kunsten* og naturvidenskaberne (kunstakademiet, museer, læreanstalter, malerisamlinger og en mængde legater skyldes ham). Men vel at mærke uden forbindelse med universitetet; han var jo ikke akademiker. Hosstående billede, der er malet i 1753 af den Svenske maler *Pilo*, indeholder symboler på disse interesser, ligesom det er en *talende* gengivelse af Danmarks på den tid mægtigste mand.

Mellem så mangfoldige og storartede foretagender kunde det jo ikke undgås, at nogle mislykkedes. Et meget trist eksempel herpå var marmorkirken, der stod som ruin i over hundrede år og viste, at selv Moltkes magt og lykke havde sine grænser. Denne opgave gik mærkeligt nok i arv til det følgende århundredes største og fornemste forretningsmand, *Tietgen*.

Eftertidens kritik¹⁾ af A. G. Moltke bunder vistnok mest i den kendsgerning, at han samlede store rigdomme på en tid, da landet i almindelighed var stærkt forarmet. Det er forså vidt rigtigt. Men at samle kapital er jo ikke i og for sig nogen forbrydelse. Det gælder om, hvorledes den bliver brugt. At han efterhånden kom i besiddelse af et af landets største len, var efter datidens opfattelse en samfundsinteresse, der lagde beslag på de store formuer. Det er altså kun den udenfor lenet stående private formue, der bliver målestok for den personlige rigdom, og den var ved Moltkes død 1792 ikke stor; der blev kun 24,039 rdl. til deling mellem hans børn. Derhos var lensgrevs-kabet selv efterhånden (naturligvis med kongelig tilladelse) blevet behæftet med så megen gæld (370,508 rdl.), at stamherren J. G. Moltke i flere år var betænkelig ved at overtage godset. Det skete først efter 3 års forløb i 1795. Dette anføres her kun for at bemærke, at rigdommen ingenlunde var overvældende; snarere kunde det vel begrunde en kritik af, at Moltke ikke havde sammensparet meget mere. Spørgsmålet om, hvorledes han havde anvendt sine rige midler, må besvares ved henvisning til hans overordentlig store virksomhed, der skabte fremskridt for næsten alle grene af Dansk erhvervsliv, om end de som oftest var dyrekøbte.

Det er altså en ære for Møn, at kunne betegne både A. G. Moltke og sønnen *Joachim Godske Moltke* som *Mønboere*, den sidste som født på Møn, den første som opdraget og en tidlang bosat her.

A. G. Moltke (den ældre) har med to hustruer ialt havt 22 børn, hvoraf 8 sønner og 3 døtre overlevede faderen. Fra disse sønner nedstammer en række Danske greveslægter: Bregentved,

¹⁾ Da Moltke efter thronskiftet blev afskediget, skrev den ældre Bernstorff (altså kollega og konkurrent) et brev med store lovtaler over ham. Brevet slutter således: „Med ett ord, De har gjort det tidsrum, i hvilket man har lyttet til Dem, til velgörenhedens og hæderens æra“. Han stiller sig altså skarpt på Moltkes side, skönt det sikkert ikke var velset af öjeblikkets magthavere.

Lystrup, Nörager, Espe, Glorup, og indgiftninger i mange flere. En søn var indgiftet i det Holstenske ridderskab (Reventlow); fra ham nedstammer den Holstenske linie (Nütschau), og hans søn igen med bedstefaderens navn A. G. Moltke blev fører for den mest yderliggående del af ridderskabet; han kaldtes derfor af de andre „den halv- eller helgale Moltke“. Dennes søn igen var den bekendte greve *Carl Moltke*, der vendte tilbage til den tidligere loyale helstatspolitik og blev Dansk minister for Slesvig, som han styrede i rett stramme tøjler. Hans sønnesøn er den nuværende grev Carl Moltke, socialdemokratisk minister. Tempora mutantur! (Tiderne skifte.)

Landbrugsreformen.

I sidste halvdel af 18. århundrede var alles sind optagne af de store landboreformer. For at forstå kærnen i de store kampe herom, må man skarpt skelne mellem to strømninger, som burde have arbejdet sammen, men som kom til at føre en rasende indbyrdes krig. De kan betegnes som den *nationaløkonomiske* og den *politiske* side af sagen. I første halvdel af århundredet havde landbruget nået bunden af elendighed og usseldom. Da så kvæggpesten 1745—52 og senere atter i 1762 yderligere hærgede landet og bragte et tab, der for et enkelt gods taxeredes til over 100,000 rdl., så måtte kyndige folk få øjnene op for, at der måtte tages anderledes fat for at redde landet. Herved kommer *Adam Gottlob Moltke* atter i spidsen for det økonomiske arbejde sammen med en betydelig kreds af velsindede landmænd og godsejere, der alle indbefattedes under navnet *propriétaires*, det vil sige jordejere. Tanken var, at landbruget måtte væsentlig redde sig selv ved forbedrede driftsformer. Men dette var den tungeste ende af sagen. Det *politiske* arbejde, der sigtede på bondens personlige frigørelse, havde langt lettere vilkår, da den kunde vække den fornødne ildhu i kampen, medens sejren tilsidst kunde vindes ved et pennestrøg; den økonomiske rejsning krævede derimod lang tid, sejt arbejde og store omkostninger. Ikke mindst bestod vanskeligheden i, at bønderne nu stod ligeså uforstående overfor sagen, som de havde gjort 100 år tidligere, da de blev brugt i enevældets kamp mod den gamle adel. Ligesom i Christian IV.s tid hang bønderne fast ved den nedarvede ordning og ønskede ingen ændring, når den

skulde koste penge, som de ikke kunde skaffe. Når vi kommer til at fortælle om sagens gang på *Møn*, vil vi se, at man holdt fast ved fælleddsskabet og fremfor alt frygtede for at komme ind under *personligt ansvar*. Men det var jo netop det, der måtte til, dersom der skulde nås noget virkeligt fremskridt. Allerede i sin vejledning for kongen ved dennes tiltrædelse til regeringen 1746 havde Moltke udtalt sig om sagens betydning. I 1755 31. Marts, kongens fødselsdag (det er betegnende for Moltke, at han altid lader kongen fremtræde som den handlende), udsendes en offentlig opfordring til frit at drøfte den store økonomiske opgave, og der lovedes præmier på 12 dukater for de bedste indkommende besvarelser, der skulde indsendes til Moltke. Der indkom en sværm af afhandlinger, mange gode (Pontoppidan, Lütken, Sneedorff m. fl.), og svarene gik i meget forskellige retninger, også adskillige, som Moltke sikkerlig ikke har samstemmet med. Det var optakten til hele den vældige litteratur, som tidens brændende spørgsmål vakte, og som fortsattes hele århundredet ud. Det bør bemærkes, at disse afhandlinger blev trykt på offentlig bekostning og var fritagne for den sædvanlige censur.

De opgaver, hvis løsning betingede landbrugets opsving, meldte sig i efterstående rækkefølge:

1. *Trevangsbruget* med sin overvældende korndyrkning (rug, byg og fælledd med vild græsvæxt) var den mest iøjnefaldende årsag til jordens udpining, når man erindrer den næsten fuldstændige mangel på gødning; en almindelig bondegård kunde kun holde 3—4 køer. Hjælpen herved kunde kun være den såkaldte *kobbeldrift* med vekslede afgrøder i 5 til 12 marker og dyrkning af hvede og foderplanter, navnlig *kløver*, græs og kartofler. I dette arbejde ydede Moltke isærdesleshed en betydelig indsats. Men fremskridtet krævede store udgifter og sejt arbejde. Markerne skulde opmåles og inddeles påny samt tildels indhegnes; besætningerne skulde forøges og staldbygningerne udvides m. m. Udbyttet heraf kunde derimod kun vise sig i løbet af en hel driftsperiode. Godsejerne måtte betale størstedelen af omkostningerne, da bønderne ikke mægtede det. Imidlertid oplyser Moltke, at der på hans Sællandske godser efter første omdrift opnåedes et forhøjet høstudbytte af ca. 4,000 tdr. korn og for bøndergodset af 8,000 tdr.

2) *Fælleddsskabet* var den sikre garanti *imod* ethvert fremskridt i driften. Hvorledes skulde så mange deltagere kunne

enes om nogetsomhelst? Men det var en yderst vanskelig ting at röre ved. De forskellige kommissioner, som Moltke var medlem eller leder af, tog fat med største forsigtighed begyndende med udskillelse af det fælleddskab, som proprietairerne var deltagere i. Forskellige forordninger fra 1758—1769 handler herom. Men vanskelighederne voxede uhyre, når man skulde i kast med fælleddskabet i landsbyerne. Da måtte der foretages en gennemført *udskiftning* af jordene og derhos en *udflytning* af mangfoldige gårde ud til de ny jordlodder. Man kan lettere ane end måle rækkevidden af denne uhyre opgave. Forberedelserne optog en tid af en snes år, og A. G. Moltke havde forlængst trukket sig tilbage (han stod og faldt med kong Fredrik V)¹⁾, da det endelig lykkedes at slå *hovedslaget i landbrugsreformen*. Forordningen herom udkom 23. April 1781, hvis hovedbestemmelse er, at hver enkelt mand kan kræve fælleddskabets ophævelse og udskiftning foretaget på fælleds bekostning²⁾. Da var Moltke blevet afløst i regeringen af sønnen, *Joachim Godske M.*, til hvis navn således landbrugsreformens hovedlov er knyttet. Dette fandt sit officielle udtryk ved, at J. G. Moltke samme Dag udnævntes til *statsminister*. Han fortsatte i faderens spor for at rejse landbruget af dets store forfald, men arbejdet var svært og varede langt ind i det ny århundrede, da det store mål endelig var nået.

Men disse rent praktiske reformer var langt fra populære i samtiden, ialfald ikke blandt bønderne. Det kunde naturligvis ikke undgås, at der ved gennemførelsen af en så fuldstændig omdannelse af landbruget måtte pålægges også fæstebønderne

¹⁾ Kort efter thronskiftet blev Moltke på foranledning af den gamle (Tydske) enkedronning, Sofie Magdalene, afskediget af sine embeder endog uden pension. Imidlertid fik han to år efter en lysende oprejsning, da han blev kaldet tilbage og gjort til formand for generallandvæsenskommissionen, medens Sofie Magdalene endnu levede. I Struensee tiden blev han dog atter afskediget og vendte ikke mere tilbage.

Edv. Holm fremhæver stærkt, at A. G. Moltke trods sin 60 års alder var den virkelige bærer af kommissionens arbejde i de to år 1768—70; der gennemførtes adskillige fremskridt og gjordes endogså forsøg på at ordne de to vanskelige opgaver, hoveri og tiende, som den allerede da sindssvage konge særlig havde instrueret kommissionen om. Man forstår, at det var disse to punkter, som bønderne idelig snakkede om, når kongen talte med dem. Men forsøgene forsløg heller ikke denne gang.

²⁾ Det er falden i min lod at lade foretage den formentlig sidste udskiftning (i Ulshale) i henhold til loven af 23. April 1781.

adskillige ny byrder, om end broderparten måtte påhvile godsets ejere. Heri ligger formentlig grunden til al den kritik, som rettedes mod Moltke, som endogså er blevet kaldet „bondeplagere“ og „udsugere“.

Hvis man havde spurgt samtidige fæstebønder om deres mening, vilde de rimeligvis have svaret: Bliv os fra livet med alle de moderne reformer, der koster penge, men skaf os lettelse i vore værste byrder, navnlig *hoveriet* og *tienden*, især dens optælling på marken! Men heri lå netop den uovervindelige vanskelighed; her törnede bondeinteressen sammen med landbrugshensynet. Ethvert fremskridt krævede en intensivere drift af jorden, men denne krævede atter forøget arbejde, og dette kunde — så mente man længe — kun skaffes ved forøgelse af hoveriet. Atter her rejser sig det store spørgsmål: Hvem skal gøre arbejdet? og hvem skal betale det? Derfor blev netop disse punkter de *allersidste* som fandt sin løsning og først langt ind i det næste århundrede, længe efter landboreformernes periode.

Med sin praktiske sans havde A. G. Moltke på sit gods løst denne knude på hensigtsmæssig måde. Han havde for egen regning ladet 25 landsbyer udskifte og inddele, og til lettelse af det meget store hegnsarbejde havde han udlagt og bebygget 37 huse med 1 à 2 tdr. land til hvert, som husmændene fik gratis mod at passe hegnene på godset. Det vilde være for vidtløftigt her at nævne alle de foranstaltninger, der samtidig sattes i værk til fremme af den egentlige landbrugsreform¹⁾, der kan siges på en måde at være afsluttet med loven af 1781, og som fornemmelig er knyttet til de gammeldanske konservative førere. Men *videre* var disse heller ikke tilbøjelige til at gå, og de blev efterhånden modstandere af den påfølgende tids mere politiske reformer.

3) Modsætningen trådte allerede frem i forhandlingen om *fæstevæsenet*. De konservative byggede naturligvis på overlevelsen fra fortiden, og hertil hørte den patriarkalske forestilling om, at godsejere og fæstere i virkeligheden havde fælleds interesse og derfor måtte hjælpes ad at bære byrderne. Lad nu landbrugsreformen få ro til at bære frugt, og det vil da vise sig, at

¹⁾ Der indførtes en mængde ny kulturplanter, navnlig kløver, og Moltke lod uddele frø gratis, endvidere kartofler, humle og mange frugt- og haveplanter. Også hvede begyndte man da at dyrke på Sælland.

denne vil blive *rig* nok til at tilfredsstillе begge parter og dermed også samfundet i sin helhed! Man anså fæsteforholdet for at være den *tryggeste* form for dette mellemværende, og man kan i nutiden ikke undre sig herover, når vi har set udtalelser endog fra radikal side, der underkender selvejendommens betydning som grundlag for det økonomiske liv.

Tankegangen hos datidens *fæstebønder* lå heller ingenlunde fjernt fra de konservatives synspunkt. Fra den tid, da bønderne havde nedlagt våbnene og givet sig under *herremændenes*¹⁾ „værn“ (vornedskab), havde de søgt sin støtte og trøst i landsbyens *fælledsskab* og den indbyrdes *lighed*, som trøsten forklares i det Latinske ordsprog: Fælleds skibbrud dulmer nøden. Ligheden betød dengang nærmest lighed i fattigdom. Og dog stod sagen i bøndernes øjne som lighedens kamp imod friheden, eller som jeg har set det udtrykt træffende: klumpens kamp imod stræberne. Ved trofast sammenhold havde de i visse henseender opnået ikke så ganske lidt. Først og fremmest var *livsfæste* for mand og kones levetid blevet fastslået, derhos var det lykkedes at holde jordebogsafgifterne, navnlig landgilden, nede på et meget lavt trin²⁾, så at de nærmest måtte betragtes som en fast lille prioritet i jordene. Begrebet „*bondejord*“ blev mere og mere fastgroet, og i praxis var det blevet sædvane, at gården gik over til en af fæsterens efterladte. Det kunde lett øjnes, at det næste skridt i dette spor vilde blive indførelse af arvefæste (om end uden rett til at sælge og pantsætte). Alt dette vilde bønderne ikke for nogen pris miste — og det var dette, der gjorde gennemførelsen af landbrugsreformen særlig vanskelig. Arbejdet herfor var naturligvis ikke endt med året 1781; det fortsattes endnu i en menneskealder tildels under ledelse af ny mænd. Men når formålet for nærværende fremstilling har været så vidt muligt at stille enhver deltager på sin rette plads og vise enhver den hæder, som tilkommer ham, så har jeg valgt årstallet 1781 som mærkeåret, der skelner mellem *landbrugs-*

¹⁾ Det bør bemærkes, at navnet „herremand“ oprindeligt ikke betød mænd, som var herrer, men mænd, som blev „tagne“ af og derfor tjente sine øverste herrer, fyrster eller prælater.

²⁾ For 60 år siden drev jeg en kort tid en bondegård her på livsfæste. Jeg har opbevaret skattebogen fra den tid og undres over, hvor lidt jordebogsafgifterne var undergået forandringer lige siden middelalderen. Hoveriafløsningen spiller i penge en mærkelig ringe rolle.

og *landboreformerne*. Under *Moltkerne* gjaldt det om at genoprejse Danmarks land; under *kronprinds Fredrik* og hans mænd tog man mere sigte på folket og mennesket.

Imidlertid er årsgrændsen 1781 tildels kun symbolsk: ligesom der også før dette tidspunkt havde været mænd, der virkede for *landboreformen*, så var der også efter dette tidspunkt mænd, der fortsatte i *landbrugsreformens* spor.

Når J. G. Moltke hensynsløst fejedes tilside af statskupet i 1784 og dermed var sat ud af virksomhed i næsten 30 år, fortjener det her at mindes, at han på sine gamle dage vandt en tydelig oprejsning. Da landets finansvæsen i 1813 var bragt fuldstændig i opløsning, kaldte man atter på den gamle statsminister, og han trådte til som finansminister for at redde, hvad reddes kunde. Han døde på sin post 1818.

Regeringsskiftet i 1784.

Det var i sin tid en rett almindelig opfattelse, at dagen den 14. April 1784 dannede det store skel mellem den hidtidige trældom og den fremtidige frihed. Dette er øjensynligt så misvisende, ja vildledende, at man fristes til at tro, at fremstillingen i sin tid er foretaget af politiske hensyn. Nu da de historiske kendsgerninger foreligger utilsløret til nutidens bedømmelse, må opfattelsen utvivlsomt undergå væsentlige ændringer, uden at dog kronprindsens helteglorie behøver at miste sin *virkelige* glands. Enhver forestilling om, at han allerede som barn skulde have været inddraget i store planer om *landboreformer* og lignende, må naturligvis udelukkes. Af de foreliggende akter kan vi nu følge hans udvikling ganske jævn og naturlig. Som 4årigt barn havde han oplevet de rædselsfulde begivenheder, der havde drevet hans ulykkelige moder, *Caroline Mathilde*, i landflygtighed og vel også medført hendes tidlige død (1775). Han glemte hende dog aldrig, og hvis hun havde levet, til han var bleven voxen, er det ingenlunde udelukket, at hun ved hjælp af æventyrere som Beringskjold, Schimmelmänn m. fl. kunde være blevet ført tilbage til Danmark. Det er ganske naturligt, at drengen tidlig kom til at give den styrende enkedronning og arveprinds personlig skyld i ulykken, og det gjorde snarere fortræd, at *Juliane Marie* gjorde sig så øjensynlige anstrengelser for at vinde barnet.

A. P. Bernstorff (den yngre) har sikkert haft øje for vigtigheden af til sig personlig at knytte den opvoxende kronprinds, og det må højliggen undre os, at Bernstorff, der vistnok havde haft magt dertil, ikke hindrede, at der blev givet prindsen en så dårlig omgang som hovmesteren general Eickstedt, Slanbusch m. fl. Også E. Holm undrer sig derover, ja kalder det endog en skandale, men der har formodentlig været „politiske“ hensyn at tage. Overfor de slette påvirkninger har Bernstorff sikkert stolet på sin egen personlige overlegne indflydelse, og han blev forsåvidt heller ikke skuffet heri, da det virkelig lykkedes ham allerede tidligt at vinde drengens hengivenhed, et forhold, der til ære for begge ubrødeligt vedvarede lige til Bernstorffs død, ja måske endog en lille stund derefter. Da B. i 1780 tilsyneladende ved Russiske intriger blev fordrevet, falder det derfor ganske naturligt, at den 12årige prinds var bedrøvet over skilsmissen og ved afskeden yttrede ønske om snart at se ham igen. Bagved dette har der næppe ligget politiske planer.

Kronprindsens bitterhed overfor det kongelige „herskab“ voxede imidlertid alt som han blev større; et par år efter gav det sig et heftigt udslag. En aften ved et spillebord havde han følt sig fornærmet af bedstemoderen og onkelen. Strax efter havde han yttret til sin daværende fortrolige Slanbusch, at nu vilde han ikke tåle det mere; han vilde strax skrive og klage til Bernstorff. S. var mere end villig til at være sendebud og rejste virkelig til Meklenborg med et brev fra kronprindsen, som dog næppe har indeholdt andet end bøn om hjælp. Den 28. Januar 1782 var han 14 år, myndighedsalderen efter kongeloven var kun 13 år. Der blev siden vexlet flere breve, Bernstorff var villig, men synes at have rådet til at afvente konfirmationen, som var bestemt til påsken 1784, da prindsen altså vilde have nået 16 års alder. I rådslagningen inddrages efterhånden flere og flere kendte mænd, også erklærede reformvenner som begge *Reventlow*, og det må undre, at dette kunde holdes hemmeligt eller at det ikke vakte mistanke ved hoffet eller i kabinettet. Noget „farligt“ kunde det vel ikke antages, at „sammensværgelsen“ gik ud på, thi deltagerne var alle højkonservative mænd, og tilsidst blev det endog selve den gamle statsminister *Schack-Rathlou*, der udarbejdede den endelige plan for omvæltningen. Det er altså klart, at nogen samfundsreform var og kunde der ikke være tale om. Kronprindsen vilde vælte sin bedstemoder og

selv tage styret, de andre vilde styrte *Guldberg* og navnlig komme kabinetstyrelsen tillivs. Det var landets fornemste stormænd eller ialfald en stor del af dem, der vilde indskrænke den *personlige kongemagt*.

Enevælden

hviler på drømmen om en konge, der personlig kan udrette alting. Da dette i virkeligheden ikke lader sig gøre, bliver spørgsmålet, om hans hjælpere skal være tilfældigt skiftende personer eller bestå af en fast kreds af rådgivere, som han ganske visst selv kan vælge, men som han dog uvilkårlig vil føle sig bundet af. I første tilfælde vil kongemagten være mest uindskrænket, kongen kunde med et pennestrøg afgøre enhver sag. Man havde med forfærdelse set, hvorledes denne magt kunde misbruges af kongelige yndlinge, og Struensee havde sat toppen på krandskagen da han end ikke mere benyttede kongens navn. Det var det, man forstod ved at regere med *kabinetsordrer*, og det var det, som de høje herrer i og udenfor statsrådet vilde sikkre sig imod. Det lå jo nær at benytte den øjeblikkelige stilling (en sindssyg konge og en mindreårig kronprinds) til at foretage denne begrændsning af den personlige kongemagt. Men Adam G. Moltke vilde næppe have anset sig berettiget dertil. Heller ikke ser det godt ud, at de ledende stormænd i det kritiske øjeblik lod den meget unge kronprinds være ene om at udføre handlingen og bære ansvaret for de øjeblikkelige følger. Bernstorff udeblev, da det kom til stykket, idet han undskyldte sig med et anfald af gigt. Man kunde jo have udsat den hele akt, indtil han kunde komme tilstede. Men nu var alle forberedelser truffene, rollerne var fordelte og omhyggelig indstuderede. Vi har optegnelser fra en slags generalprøve, hvorved kronprindsen nøje instrueredes om, hvad han skulde gøre eller sige i forskellige indtrædende tilfælde. Der synes dog at savnes tydeligt svar fra de rådgivende på, hvad der skulde ske i det tilfælde, at den sindssyge konge nægtede at underskrive, hvad der blev ham forelagt, eller i hvilket omfang, der skulde bruges magt. Instruktøren — vistnok Schack-R. — synes at have ment, at sagen da burde hvile eller udsættes; men det syntes ikke at tilfredsstille den unge prinds, som ganske naturligt var bleven ivrig efter at gennemføre den ham

overdragne rolle. At der ikke herved var tale om nogen folkelig reform, fremgår også af at der intet var gjort for at rejse en bevægelse i folket for omvæltningen. Tværtimod, blandt de mange papirer, som kongen skulde underskrive, var også en række ordrer til alle højstkommanderende i København, at være vel rustede for alle tilfældes skyld. Man synes at have frygtet for en opstand blandt menigmand — mon til forsvar for den „elskede“ kongefamilie, eller mod den sejrende Tydskhed?

Imidlertid, konfirmationen var overstået og dagen den 14. April nærmede sig, da kronprindsen første gang skulde tage sæde i statsrådet, og den siddende regering havde besluttet at fejre dagen ved udnævnelse af flere ny statsråds medlemmer, deriblandt *Guldberg*, der hidtil officielt havde holdt sig i anden række. Meddelelse herom var begyndt, da rejste sig den unge (husk 16årige) *kronprinds*, gik hen til kongen og bad med nogle forklarende ord denne om at underskrive de breve, som han forelagde ham, hvad også strax skete. Men inden han var helt færdig, begyndte arveprinds *Fredrik* at gøre indvendinger, og den stakkels konge blev da så forskrækket, at han løb sin vej, og arveprindsen efter ham, og smækkede døren i efter sig. I de indre gemakker skal det senere på dagen være kommet til et personligt sammenstød mellem de to prindser. Men kronprindsen lod sig ikke forstyrre og fremlagde for statsrådet med megen anstand de underskrevne akter og uddelte de fornødne ordrer. Alle synes at have anerkendt den takt og myndighed, hvormed den unge kronprinds var optrådt i et så spændende øjeblik, og alle böjede sig snart og efterkom ordrene. Det til om aftenen bestemte hofbal blev ikke aflyst, og *arveprinds Fredrik* dandsede roligt med kronprindsens unge halvsøster, den smukke *Louise Augusta*! Alt gik således godt og vel, og der blev ingen anvendelse for de militaire ordrer, af hvilke nogle end ikke nåede at blive underskrevne. Mon der ikke ligger et slags symbol i, at den sindssyge konge løb sin vej, da han vel havde fraskrevet sig noget af sin praktiske magt?

Regeringsskiftet i 1784 var saaledes en ren hofkabale, hvorved en kreds af stormænd gennem statsrådet grundlagde et oligarkisk regeringssystem, bestemt til efterhånden at betage kongen sin rent personlige magt. Om det var et frem- eller tilbageskridt vil komme til at bero på, hvem kongen var. Der kom senere en tid, da kronprindsen, om ikke fortrød, hvad han i 1784 havde

ladet sig bruge til, så dog stræbte at vende tilbage til kabinetsordrenes tid, „adjutantstyret“. Det yttrede sig allerede i Bernstorffs sidste år og langt mere efter dennes død.

Den gamle regering gjorde intet forsøg på modstand, og det fortjener at bemærkes, at alle historikerne har været enige om at rose *Guldberg* for den loyalitet, hvormed han derefter optrådte og tjente trolig den ny regering som stiftamtmand i Århus. Den gamle tids adelsmærke var jo *troskab*.

Landboreformerne.

På vejen fra *landbrugs-* til *landboreformerne* møder vi den berømte jurist, generalprokureur *Henrik Stampe*, stifteren af stamhuset Stampenborg, Nysø, nabo til Møn. Han søger sig et stade indenfor en stærk tvivl, om den store samfundsopgave skulde løses ved forøget tvang (hovert) eller større frihed! Men han havde sit eget domaine i at hævde domstolenes selvstændighed overfor regeringen, og da han således var med i bestræbelserne for at indskrænke den personlige kongemagt, regnes han i almindelighed med blandt frihedsmændene, ligesom han også fik sæde i det nye statsråd efter 1784.

Når *Edv. Holm* siger (Danmarks riges historie V 413), at forordningen af 23. April 1781 om fældsskabets ophævelse „åbnede de store landboreformers bane herhjemme“, så er denne betegnelse øjensynlig ikke rigtig. Med meget større rett kunde man sige, at denne hovedforordning var kronen på *landbrugs-*reformernes store værk, ligesom den vistnok også fra lovgivernes side var tænkt som afsluttende, om end gennemførelsen af loven over hele landet endnu vilde kræve meget arbejde og lang tid; ligesom de også sikkert har fået rett i, at denne forordning i økonomisk henseende var hovedslaget, der betingede landbrugsgets mægtige opsving.

Langt snarere vilde man kunne sige, at forordningen af 8. Juni 1787 var banebrydende for de *socialpolitiske* landboreformer, da den samlede og ordnede rettsforholdet mellem godsejerne og fæstebønderne. Først når dette var klaret tilbunds, kunde man derpå bygge en ny tids samfundsorden. For dette dygtige arbejde har den ny generalprokureur Nordmanden *Chr. Colbjørnsen* utvivlsomt hovedæren, ja vel næsten eneæren. Han

Chr. D. F. Reventlow.
Efter maleri af H. Hansen.

besad både den fornødne retslige indsigt, og den endnu mere fornødne viljekraft til at bryde igennem de højst udviklede fra fortiden overleverede forhold. Ligevægten mellem rettigheder og pligter er hos ham nøje afvejet.

På dette grundlag er det, at grev *Chr. D. Reventlow* bygger de socialpolitiske reformer. Men de var ikke i fremragende grad hjemmegjort arbejde. Allerede i en menneskealder var den Franske revolution blevet forberedt af filosoffer, politikere og fysiokratiske nationaløkonomer. „Den store røst“

havde lydt over alverden med ordene *frihed, ejendom og menneskerett.* De to brødre Reventlow havde fulgtes ad på studierejser Europa rundt og var begge blevet stærkt grebet af tidsånden. De var begge i flere slægtled Dansk fødte, men påvirkedes heftigt af de i intelligente kredse rådende almenmenneskelige (kosmopolitiske) ideer. Særlig Chr. R. besad den ildhu, der skaber reformatoren.

Efter sin hjemkomst fra udlandet trådte han ind på embedsvejen 1774, hvor han i kraft af sine evner og sociale stilling hurtig kom frem til høje stillinger, og efter regeringsskiftet 1784 blev han chef for rentekammeret, der navnlig omfattede landvæsenet. Minister nåede han dog ikke at blive før efter Bernstorffs død 1797. 1775 arvede han grevskabet Christianssæde-Pederstrup på Lolland og fik da rig lejlighed til at prøve sine landbrugsplaner på sine egne og broderens godser (Brahetrolleborg). Adskillige andre godsejere havde allerede tidligere slået ind på fremskridtets veje. En af de første var mærkeligt nok den gamle enkedronning *Sofie Magdalene* på Hørsholm gods; men det var som reform desværre mislykket, fordi hun havde overladt ordningen til den uforstående Tyske grev *Stolberg*. Derimod havde den ældre Bernstorff med stort held gennemført arvefæste m. m. på *Bernstorff gods*, som var skænket ham af kongen. Han havde ladet den dygtige Danske *Thorkel Baden* ordne sagen, og denne afgiver den lysende beretning, at godset,

der under fælleddsskabet og fæstevæsen havde voldet underskud, nu efter omordningen gav en årsindtægt af over 1000 rdl. Det var altså en meget fin forretning også for godsejeren — men Thorkel Badens navn står ikke på mindestøtten ved Bernstorf. Den store forskel mellem de to forsøg på Hørsholm og Bernstorf godserne er navnlig, at det første bevarede fælleddsskabet, som hindrede ethvert virkeligt fremskridt, medens Bernstorf gods blev helt udskiftet, om end stavnsbåndet fremdeles bevaredes. En samtidig forfatter siger, at den yngre Bernstorf, der havde studeret landbrug i England, havde givet farbroderen det gode råd. Den virksomste grund har sikkert været, at ordningen i enkelthederne var betroet en så dygtig mand som Thorkel Baden. Mindestøtten i Hørsholm for grev Stolberg blev rejst af enkedronningen allerede 1766. Bernstorfstøtten siger om sig selv på Latin og Dansk at være rejst af bønderne. Begge forsøg har fået sin store betydning, det første som en advarsel, det andet som en opmuntring. Det vilde dog visst være ligeså uretfærdigt at gøre monumentet i Hørsholm til en skamstøtte, som at betragte obeliskken ved Bernstorf som en ærestøtte for de derpå navngivne mænd.

Historien har jo ganske visst forgjort minderne i den grad, at man i 1861 ikke alene fornyede monumentet i Hørsholm, men endogså fejrede 100 årsdagen ved en national folkefest (!). Og dog forelå allerede dengang en skildring af de sande forhold fra et samtidigt øjensvidne, en skildring, som visselig ikke er festlig.

Det er præsten *Joachim Junge* i Blovstrød, der i 1798 har givet en højst interessant fremstilling af modsætningen mellem hans to sogne, Blovstrød, der hørte til Hørsholm gods og amt, og annex sognet Lillerød, der hørte til Frederiksborg amt. Det første sogn var i en yderst dårlig forfatning, medens Lillerød, der først reformeredes en menneskealder senere, blomstrede som de andre sogne i Frederiksborg amt. Hørsholms historieskriver *C. Christensen* har endelig i 1879 givet forklaringen. Hørsholm gods blev udpint og ødelagt ved en utidlig reform og uforstandig ledelse, medens Frederiksborg amt fik det fulde udbytte af reformen under *V. Hansens* fortrinlige ledelse en menneskealder senere.

Når Bernstorf gods under Thorkel Badens ledelse gav et også for godsejeren så godt udbytte, forstår man en ytring et sted om, at rentekammeret havde haft nogen betænkelighed ved

at godkende de forhøjede afgifter, særligt på Hørsholm gods, medens bønderne under Bernstorfs gods viste sig godt at kunne bære de også der forøgede byrder, som dog kun var halvt så høje. Dette er jo godt og vel og fuldt berettiget. Men det er historisk fantasteri, når man herpå har villet bygge en forestilling om Bernstorfferne som ledere af landboreformerne. Netop samtidig var de begge med til at udvide og skærpe bøndernes stavnsbånd gentagne gange. Edv. Holm udtrykker dette (III. 2. 102) på sin blide måde således: „Det er i virkeligheden ikke udelukket, at han har været enig deri“. Nej, visseligt ikke utænkeligt, eftersom han endnu 10 år senere var med til yderligere at stramme stavnsbåndet væsentligt (1774).

Et særligt tyndt billede giver Edv. Holm (III. 2. 99) af Bernstorffernes forhold til bondespørgsmålet, når han udtrykker sig således:

„det er ikke nogen urimelig gisning, at også landboforholdene have været iblandt de emner, der drøftedes her“ (ved aftenselskaberne på Bernstorf, hvor Klopstock var sjælen); det modsatte måtte dog vel i hine dage være utænkeligt.

Med sådanne erfaringer og gode resultater for øje måtte *Reventlow* tro, at tiden var kommen til at åbne kampen for gennemgribende samfundsreformer. *Hvor* tidsånden mest havde hentet sine kilder, om det var de Tydske filosofer Wulf og Kant — Rahbeck advarede særlig mod den „sydøstlige vind“ — fra Kønigsberg eller de Franske Voltaire og Rousseau, er nu umuligt at skelne; strømmen har vel haft tilløb fra alle sider. Men hos os bygger bevægelsen, som fortsættelse af den forudgående pietisme, i særdeleshed på en from rationalisme med en varm forsynstro, der dog kun har meget lidt med Christendom at gøre.

Det er naturligt, at det måtte falde i *Chr. Reventlows* lod at give kampsignalet, ligesom det ogsaa var ham, der førte an under hele striden. Stødet blev givet under den berømte samtale mellem kronprindsen og *Reventlow* i begyndelsen af Juli 1786. Efter at R. havde udviklet, hvormegen nød, der var at råde bod på i samfundet og heller ikke havde skjult sagens vanskelighed, svarede kronprindsen: „i en så vigtig sag, hvor det gælder landets vel, bør man ikke lade en eneste dag gå tabt. Kan man ikke lige så godt tage fat imorgen som iovermorgen“. Derefter fik R. *Bernstorffs samtykke*, om end med

nogen tvivl om betimeligheden, idet han skød sig ind under et vink af forsynet og at det var kronprindsens bestemte vilje¹⁾).

Der blev nu handlet hurtigt og resolut, man kan ligesom se Reventlows heftige sjæl i alle bevægelser. Han udfærdigede allerede 11. Juli rentekammerets indstilling om landbokommissionen; det fortjener at bemærkes, at programmet også omfattede husmændene. Det er ikke at undres over, at han allerede 14. Juli i brev til søsteren (grevinde Stolberg) med næsten barnlig jubel forkynder sejren som sikker, og man tilgiver ham inderlig gerne det lille ærgerrighedsglimt, der ligger i disse ord, at nu vil alle „fortælle Dig, hvad der er sket, og hvad Kristian Smed²⁾ er for en mand!“

Den 25. Aug. 1786 vedtog statsrådet — formentlig enstemmigt — nedsættelsen af den store landbokommission på 16 medlemmer, der skulde tage hele forholdet mellem godsejere og bønder op til undersøgelse og ordning. Med en for kommissioner forbavsende hurtighed fulgte nu reformernes store hovedforordninger efter hinanden, *Colbjørnsens* alt nævnte rettsordning af 8. Juni 1787 og allerede året efter, 20. Juni 1788, stavnsbåndsløsningen, som er *Reventlows* egentlige sejrsværk.

Dette var det socialpolitiske hovedslag, og da *Reventlow* heri vandt en afgørende sejr, måtte det nødvendigvis få vidt indgribende følger. De to overstemte Dansk-konservative medlemmer, *Schack-Rathlou* og *Rosenkrantz*, demonstrerede ved at nedlægge sine embeder og træde ud af statsrådet. Der fulgte nu flere års politiske kampe af en voldsomhed, som man næppe før havde kendt mage til. Heldigvis var det lykkedes at føre stavnsbåndsløsningen igennem umiddelbart før udbruddet af den Franske revolution. Et par år efter, da man havde lært terrorismen at kende som frihedens frugt, vilde det næppe have været muligt at bære Reventlows program til sejr, med mindre

¹⁾ Den gængse opfattelse, at Bernstorff var den egentlige fører i reformarbejdet, bliver herved afvist. Det er vanskeligt at forstå, hvad historikeren mener, når han betegner B. som „henrykt“ i den anledning. Han hørte jo ikke i almindelighed til den slags mennesker, som er udsatte for „henrykkelser“; og han var ved nævnte lejlighed aldeles ikke til åndemøde på Gottorp slot (se nedenfor).

Om begge Bernstorffers hidtidige forhold til stavnsbåndet — se nedenfor.

Kronprindsen træder tydeligere frem. Det er rett mærkeligt, at den radikale historieskriver *Axel Linvald* netop nu har givet et så overraskende billede af kronprindsen som den virkelige og dygtige styrer også på et senere tidspunkt.

²⁾ Formodentlig et kælenavn mellem sødskendene.

det skulde være sket med magt; thi bønderne selv forstod ikke et muk af det hele. Det som de forlangte var jo alene afløsning af tienden og begrænsning af, om ikke frihed for hoveri; men netop disse to punkter var jo gang på gang erklæret for „fromme ønsker“, som var umulige at tilfredsstille. Under de påfølgende heftige kampe var det, at *Colbjørnsen* stillede sig på Reventlows side som spydøxen i striden. Han var ikke bange for at anvende de skarpeste våben i enevældets forfatning, idet han mindede sine modstandere om, at indvendinger mod de lovligt fastslåede regeringsforanstaltninger i grunden var majestætsfornærmelse. Denne øxe havde sikkert hverken Moltke eller Henrik Stampe kunnet svinge.

Man kan jo kalde det heldigt, at de konservative havde så uheldige ordførere som *Lüttichau* og *Beenfeldt*, der drev det så vidt, at de søgte støtte hos kronprindsens Tyske slægtninge mod dennes egen regering. De blev slået hårdt til jorden i 1790. Hvorledes vilde udfaldet være blevet, dersom kampen var blevet ført blot nogle år senere?

Efter alt foreliggende er det utvivlsomt, at *Chr. Reventlow* afgjort var føreren i den store politiske kamp, at han også var samfundsreformatør i andre henseender, vil vi siden komme tilbage til. Han fandt den uundværlige støtte i den fuldt rustede stridsmand *Chr. Colbjørnsen*, rettens og pligtens forkæmper. Men der nævnes også en tredje deltager i det så ofte priste triumvirat, nemlig *Andreas Peter Bernstorff*. Hvilken rolle spillede han egentlig herved fra 1784 til 1797? Den virkelige historie siger, at hans forhold til *landboreformen* var noget uklar, og dog berettes der om begivenheder, der vel er istand til at belyse hans stilling.

Alle kyndige synes at være enige om den opfattelse, at *Bernstorff* var en *højkonservativ*¹⁾ mand, for hvem de ny Franske frihedsbegreber i og for sig måtte være en afsky. Men han var en trainet diplomat, en mand af overlegen intelligens, der kunde gennemskue forhold og personer, kort sagt en fremragende *politiker*, der attråede magten for at bruge den med værdighed; heri ligger ikke nogen bebrejdelse. Hans egen følelse af overlegenhed gjorde, at han vanskelig tålte modsigelse, men på den anden side kunde han også vise en personlig elskværdighed,

¹⁾ Dette understreges nu også af den nyeste Tydske historieskriver Otto Brandt.

der vandt dem, han *ønskede* at vinde. Ved sin ankomst til Danmark så han snart, at det gjaldt om at knytte den unge kronprinds til sig, og hos denne lykkedes det ham at vinde en indflydelse, der ingenlunde skyldtes hypnotisk indvirkning. 1784 nåede han en stilling som øverste leder af statsrådet, en stilling, der uden brug af navnet svarede til en rigskanslers. Snart stod det ham også klart, at den ny tids begreber bredte sig så stærkt i *intelligente* kredse, at man nødvendigvis måtte tage dem i betragtning uden hensyn til sympathi eller antipathi. Som ovenfor nævnt skete det første skridt — beslutningen om den store landbokommission — under påberåbelse af forsynets vink og kronprindsens vilje. Da har Bernstorff valgt selv at tage sagen i sin hånd og holde den indenfor de grændser, han har fundet fornødne. Herfor havde han flere forbilleder i de Engelske indrepolitiske kampe, når et af partierne tilegnede sig modpartens program og førte det igennem på sin egen vis.

Om hans holdning i så henseende kan vistnok findes en oplysning i en scene, der foregik allerede i slutningen af 1785. *Reventlow* havde som chef for rentekammeret indsendt til statsrådet en indstilling om, at rentekammeret i visse tilfælde skulde kunne afgøre tvistigheder mellem godsejere og bønder. Dette forslag forkastes af statsrådet, og man kan vistnok gå ud fra, at Bernstorff her har været med til at sige nej. Han har sikkert ikke villet indskrænke statsrådets myndighed, som han selv nylig havde genoprettet. Det ses, at man har tillagt denne afgørelse en så stor betydning, at den gamle statsminister *Rosenkrantz* endog lader sig henrive til at bruge smædeord imod *Reventlow*. Han skriver nemlig i et brev til *Joh. Bülow*: „Idag blev Danmark endnu reddet af „rævens klo“¹⁾. Gehejmeråd *Schack* vandt sejr“. Denne sejr har *Schack* umuligt kunne vinde uden *Bernstorffs* støtte. I det hele har B. ikke været af den slags politikere, der lader sig overstemme. Han holdt tværtimod af at sige det afgørende ord og dermed også tage det fulde ansvar. I kraft af sin følelse som egentlig rigskansler holdt han sig i regelen noget tilbage, lod i den indre politik partierne og deres førere udkæmpe deres strid, indtil sagerne havde udviklet sig til det punkt, da han selv kunde sige: *Hertil og ikke videre*. Dette fremgår tydeligt af, hvad der foregik i og efter hovedslaget om

¹⁾ Sigter til navnet *Reventlow*, der oprindeligt hed „Rævenklou“.

stavnsbåndsløsningen 20. Juni 1788. Reventlow havde med kronprindsen i ryggen vundet en lysende sejr. Men kampen havde været hård, og den havde vakt lidenskaberne i højere grad end ventet. Da de i statsrådet overstemte konservative medlemmer *Schack-Rathlou* og *Rosenkrantz* griber til en så skarp demonstration som ligefrem at nedlægge deres embeder, bliver Bernstorff øjensynligt forfærdet. Det var jo i grunden hans egne meningsfæller, som han havde været med til at slå ned, og som han derefter skulde savne i statsrådet. Reventlow var ikke medlem af statsrådet, så her blev det Bernstorff, der kom til at optræde som ordfører for sagen, men det må nærmest betragtes som en vittighed, når en svensk diplomat — formodentlig af uvilje — kalder ham „føreren for bondepartiet“. Men han havde sikkerlig gjort regning på, at de to Dansk-konservative statsråder vilde have böjet sig ligesom hertugen af Augustenborg og general Huth gjorde. Da så Schack-Rathlou strax indgav sin afskedsansøgning og endog frabad sig pension (hvorved han øjensynlig har villet understrege det offer, som demonstrationen kostede ham), ilede Bernstorff med at besværges ham i de stærkeste udtryk om at tage ansøgningen tilbage; ja han skrev endog 3 breve til ham på samme dag. Han skriver bl. a.: „Staten trænger til Dem, det føler jeg så stærkt, at alle ord synes mig altfor svage til at udtrykke det“. Dette var utvivlsomt oprigtig tale. Men forgæves. De fik begge afsked, for Schacks vedkommende dog med den tilføjelse, at han, så snart han ønskede det, kunde indtræde i statsrådet påny. Det skete aldrig. Schack var chef for Danske kancelli, dette måtte Bernstorff nu midlertidig overtage, og således skete det, at hans navn kom til at stå under forordningen om stavnsbåndets løsning. Historikeren tilføjer: „Det står der med ære“. Ganske visst, om end nu i en noget anden belysning.

Nu var man nået dertil, at der kun fandtes Tydskfødte medlemmer i det Danske statsråd, bortset fra kronprindsen og arveprindsen (hertugen af Augustenborg, Bernstorff, Schimmelmann og Huth). Selv Bernstorff med sin ringeagt for nationaliteterne måtte indse, at dette var at spænde tålmodighedens bue for höjt. De to nu afgåede statsråder måtte erstattes med Danskfødte mænd. Da det jo åbenbart var *Reventlow* og *Colbjørnsen*, der havde vundet den storpolitiske sejr, vilde man jo i vore dage have betragtet det som en selvfølge, at netop disse to Dansk

og Norsk fødte mænd var blevet sat ind i statsrådet. Men nej; om Colbjørnsen kunde der på den Tid næppe være tale, som borgerlig født kunde han ikke passe ind i det højgrevelige excellencestyre. Efter gennemførelsen af fæsteloven af 8. Juni 1787 var han blevet højesteretsassessor, nu blev han tillige generalprokureur, men minister — det var umuligt! Hvad Colbjørnsen selv har tænkt herom, ved næppe nogen, og selv om han havde yttret noget derom, vilde hans ord næppe have dækket tankerne. En kendsgerning er det ialfald, at han nedlagde sit hverv som sekretair i landbokommissionen, hvor han havde båret det meste arbejde. Derefter standsede kommissionen sin virksomhed i to år.

Men *Reventlow* var jo da fornem nok og sad inde med alle mulige kvalifikationer for statsrådsstillingen. Da han ikke desto mindre blev forbigået og affærdiget med en tittelforfremmelse, blev han naturligvis opbragt, og hans ligesom undskyldende ord herom dækker sikkert ikke hans tanker. End mere rasende blev hans slægt, og den Stolbergske kreds spyede gift og galde, hvori de ikke manglede øvelse. Selv var *Reventlow* en så fin karakter, at han ikke brød med *Bernstorff*, men slog sig til ro med at fortsætte sit arbejde som præsident i rentekammeret.

Til Medlemmer af statsrådet udnævntes efter et års forløb 1789 to Danskfødte grevelige amtmænd, *Haxthausen* og *Jörgen Skeel*.

Hvorledes forklares nu *Bernstorffs* mærkelige optræden herved, thi afgørelsen skyldes naturligvis ham? Man kan kun få det indtryk, at han er blevet forfærdet ved den heftige modstand, som de politiske reformlove mødte, så han er kommet til at tro, at *Reventlow* havde ført ham for vidt, og at han nu vilde sikre sig, at det fik en ende. Hvem kunde vide, hvad R. — ikke at tale om Colbjørnsen — kunde finde på at byde statsrådet? ja vel endog få nogle af de fantastiske Tydskere med på. B. følte sig ikke mere sikker i sit hovedkvarter, statsrådet. Heri har vi formentlig forklaringen til, at han satte to ny, forøvrigt brave mænd ind i statsrådet, hvor de sikkerlig vilde blive hans tro garde.

De fleste vil heller ikke nutildags bebrejde ham dette. Sådan handler *politikkerne* og er undertiden nødt dertil, ikke

mindst i tider, hvor det drejer sig mere om repræsentanter end om mænd.

At det var alvor med Bernstorffs: Hertil og ikke videre! fik man snart et tydeligt vidnesbyrd om. Arbejdet hvilede som sagt i nogle år, mens kampen rasede mellem partiernes ordførere ude i landet. Imidlertid blev man opmærksom på, at bønderne tog sagen med en mærkelig ro, der grændsede til ligegyldighed for de doktriner, der netop ikke skaffede dem det, som de satte mest pris på. Konservative forfattere havde jo søgt at male fanden på væggen ved at skildre det kaos, der vilde opstå, når der lovedes bønderne frihed; de vilde da mase på strax og foregribe udviklingen o. s. v. For at sikkre dennes rolige gang havde man udsat lovens ikrafttræden i 12 år indtil 1. Jan. 1800. Nu viste det sig, at dette havde kun været skræmmeskud. Der var ikke nogen synderlig uro i landbefolkningen¹⁾; mangen reformven har sikkert følt skuffelse over den mangel på ildhu, som fæstebønderne viste overfor frihedens idé. Da *landbokommissionen* efter nogle års besvimelse (som følge af overanstrengelse i de store kampe) vågnede til fortsat virksomhed, blev man opmærksom på disse forhold og indså, at man ikke havde behøvet at give så lang en frist. Det er vistnok betegnende for den øjeblikkelige situation, at Reventlow nu sender en anden mand (V. Hansen) i ilden med et forslag om at fremskynde stavnsbåndsløsningen i 5 år — altså fra 1. Januar 1795. Men trods vistnok enstemmig indstilling i kommissionen blev forslaget afvist i statsrådet. Der kan ikke være tvivl om, at det er strandet på Bernstorffs modstand — han var jo nu næsten enerådende i statsrådet. Han har ikke villet røre mere op i denne sag. Måske havde han rett.

Hvad var så *det*, som nu *stoppedes* i udviklingens strøm? Det var øjensynligt *revolutionen i Danske klæder* ved kongelige magtbud som i 1787 og 88. Herefter var lederne henviste til at søge udviklingen fremmet ad *overenskomstens* vej mellem parterne. Det var jo vel også den solideste vej, om end ikke så glimrende som før.

Det er *Chr. D. Reventlows* uvisnelige ære, at han snart

¹⁾ Der har vel nok især i Jylland forefaldet nogle optøjer og vist sig nogen trods fra bøndernes side, hvorover der klages i høje toner af proprietairernes ordførere — men det er vanskeligt at sige, hvor meget sandt, der var i klagerne, og hvor meget der var selvforskyldt.

rejste sig igen efter det slag, der havde ramt ham. Han trak sig ikke surmulende tilbage til sit herlige grevskab, men tog fat påny som præsident i rentekammeret med vanlig iver og utrættelighed, idet han genoptog arbejdet i *landbrugsreformernes* spor, hvorom en række forordninger i de følgende år vidner. Der stod imidlertid endnu tilbage at skaffe ordening på to områder, hvor bønderne var mere interesserede end i noget som helst andet. Det var *hoveriet* og *tienderne*, men i disse sager var der politiske momenter, der gjorde, at løsningen nu måtte søges ad overenskomstens vej mellem de modstående interesser. Såvel *Struensee* som *Guldberg* havde gjort forsøg med systematiske ordninger i kongelige forordninger, men det var mislykkedes. Den største ulempe ved hoveriet var, at det var ubestemt og stadigt måtte voxte, alt som de iøvrigt frugtbringende landbrugsreformer skred fremad. Den nærmest liggende opgave var altså at finde en ordening, der sikrede mod vilkårlige pålæg. Der skulde tilvejebringes arbejdskontrakter, der bestemte antallet af såvel spand- som gangdage for hver bondegård i visse perioder, forsåvidt man ikke kunde enes om afløsning. Herom skulde der opnås *overenskomster* for al bondejord, og man kan forstå, hvor uhyre vanskeligt det vilde være, og navnlig, hvilket kolossalt arbejde det måtte kræve. Herved har Reventlow måske endda gjort sin største indsats af arbejde og energi. Kongelige forordninger opfordrede til at indgå sådanne overenskomster, og der udsendtes kommissioner til at lede forhandlingerne. Men utallige var de derved opstående spørgsmål, der kom til rentekammerets (Reventlows) afgørelse. Men det tog lang tid, og grunden var naturligvis den, at bønderne havde lyttet til de stærke røster i kampdagens hede, der viftede med udsigter til væsentlig lettelse, om ikke hel fritagelse for hoveri. Det måtte da falde tungt at skulle lade sig nøje med en begrænsning af byrderne. Ja, Reventlow måtte endog fastsætte straf for de bønder, der viste ulydighed ved pligtarbejdet.

Udviklingen gik dog sin jævne om end langsomme gang. Inden århundredets udgang kunde Reventlow melde til statsrådet, at der var opnået overenskomster næsten over hele landet, så der var kun nogle få stridige parter tilbage. Da besluttede endelig statsrådet, hvoraf Reventlow nu var blevet medlem, at gøre ende på sagen. Ved forordningen af 6. December 1799 — altså ved magtsprog, men efter Bernstorffs død — fik kommis-

sairerne bemyndigelse til at afslutte de sidste stridigheder ved kendelser. At dette store læs har været svært at hale i land, fremgår bl. a. af, at forordningen har måttet åbne adgang til undtagelser i særlige tilfælde, når proprietairerne kunde give overbevisende grunde for nogen forøgelse af hoveriet. Det kunde da ske, men kun med rentekammerets tilladelse. Imidlertid var der allerede længe — efter gode godsejeres eksempel — sket hel afløsning af, ja endog frigivelse for hoveri. Men afløsningen i sin helhed er først efterhånden gennemført i løbet af det 19. århundredes første halvdel.

Endnu sværere var det at få *tiendesagen* ordnet. Kongetienden, som nu tilhørte staten, kunde man jo gøre ved, hvad man vilde. Dog vilde det jo næppe være heldigt at skille den fra de andre tiender. Bag disse stod meget stærke interesser; de var hovedindtægten for kirker, præster og degne, der som oftest var fattige. Vi kender fra Morten Reenbergs historie, hvor heftig kampen var om den forskel, der fremkom ved tiendens ydelse i kærven og i skæppen. Om der end efterhånden blev indgået mange forlig herom, var enden i regelen blevet, at både præste- og kirketiende blev overdraget i fæste til enkelte mænd, som da kunde inddrive ydelsen hos de enkelte tiendepligtige. Ydelsen i kærven var med alle sine ulemper fremdeles gældende lov. Der blev nu efterhånden åbnet adgang til overenskomster herom; særlig ved tiendeloven af 8. Jan. 1810. Derefter er tællingen på marken efterhånden blevet afskaffet og tiendeafløsningen ordnet. Afløsningen kunde ske enten i korn efter kapitalstaxt eller i penge. Man fik herved at føle, hvor upålidelige penge er som værdimåler. I henhold til loven af 1810 blev Stege kirketiende afløst for en årsafgift i penge. For en almindelig bondegård udgør denne afgift nu ca. 5 kr., medens hver af de andre tiender, der blev afløst med korn, beløber sig til ca. 100 kr. 5: det 20 dobbelte.

Med tiendeafløsningsloven kan reformperioden anses for afsluttet, og man har endogså ment, at den afløstes af nogen reaktion. Axel Linvald har nu fortjenesten af at have påvist, at dette beror på nogen misforståelse; men det ligger udenfor det tidsrum, vi her beskæftiger os med.

Fæster man sin opmærksomhed ved de ønsker, bønderne stillede i spidsen, nemlig hoverisagen og tienden, var deres di-

rekte fordele ved reformerne åbenbart meget små, og det har sikkerlig voldet megen skuffelse.

Anderledes stiller det sig, når man ser på *landboreformerne i sin helhed* og derunder indbefatter landbrugsreformerne; da er det klart, at landbrugets fremgang i det halve århundrede har været så uhyre stor, så endog bønderne trods uvilje og ængstelse fra begyndelsen snart har måttet få øje derfor. Landejendommenes værdi steg jo i dette tidsrum til det mange- ja ti dobbelte. Spørger man derimod om, hvilken del af reformerne, enten landbrugs- eller landboreformen, der var hoveddrivkraften for den store fremgang, må man sikkert sige, at det var den forbedrede jorddrift, der gjorde udslaget. Det senere afsnit, der her er betegnet ved *landboreformen*, stillede sig et sjæleligt formål, bøndernes vækkelse til personligt ansvar og frihedskrav, dette måtte naturligvis kræve mere end ett slægtleds udvikling, og det gav ikke noget tydeligt udslag för henved midten af det 19. årh. Derom havde allerede R. Nyerup spået, da han skrev, at der vilde gå hundrede år, inden bøndernes sindelag kunde ændres. *Moltkerne* stod i spidsen for det første afsnit, landbrugsreformen, indtil 1781. — Derefter tog *Reventlow* ledelsen af begge strømme, lige virksom i begge retninger.

Til *kampen* om landboreformen er særlig knyttet tre navne: *Chr. Reventlow*, *Chr. Colbjørnsen* og *A. P. Bernstorff*. Ved det ovenfor givne uddrag af historien har vi nu midler til at påpege den rolle, som hver af disse mænd har spillet i det store drama. I et foredrag her på skolen har jeg til belysning heraf benyttet et velkendt søfarts-billede, som jeg tillader mig at gengive her, idet jeg beder om undskyldning for nogle sømandsudtryk, hentede fra den tid, da jeg hver sommer tilbragte en god og herlig stund med at sejle Danmark rundt.

Fartøjets drivkraft er enten sejl eller maskine. I modvind må sejskibet krydse sig frem, mens damperen kan gå rett imod vinden. Men ligeså vigtig som drivkraften kan på sin vis ballasten være til sikkring for, at skibet ikke kæntrer.

Grev *Chr. Reventlows* skib fører fuld rigg af hvide sejl med klyver og top. Under nokken skimtes som nationalmærke et Danebrog, der dog skjuler sig bag sejlet. Det er øjensynligt

trikoloren, der vajer fra stortoppen, og et Holstensk neldeblad ses som gjøs i forstavnen til tegn på, at skibet tilhører den „Bernstorffske kreds“. Det er et pragtfuldt syn at se den smukke fuldriiger duve i bølgegangen og flyve hen over skumtoppene — med sejrssang.

Chr. Colbjørnsen går under damp i flere atmosfærers tryk og mægtige hestekræfter. Hvis det ikke var at foregribe tidsfølgen, vilde jeg sige, at han på stortoppen som karaktermærke fører *Norsk flag*, men jeg kan ikke se noget neldeblad. Han var Danskere end Danskerne selv. Det var hans lyst at vise, at han kunde gå imod storm og strøm, selv den stærkeste havbølge — altid lige på. Men naturkræfterne er dog også ham for overlegne. Han kunde køre fast, og blive nødt til at dreje bi og ligge en stund med bakkede fyr, så gik han på igen. Men han måtte imidlertid se Reventlow flyve sig forbi, om end med mindskede sejl, og selv måtte han tåle regn af kulstøv og røg fra maskinen.

Om *Bernstorff* hedder det, at man ikke er rigtig klar på hans forhold til landboreformen, men det kommer af, at han indtog *ballastens* plads, der er skjult i bunden af skibet og dog undertiden kan være lige så vigtig som drivkraften. Når skibet krænger, siger ballasten: *hertil og ikke videre*, og det var netop Bernstorffs rolle. Men ballasten må ligge så fast, at den ikke kan forskyde sig, så skibet får slagside. Det var det, som desværre skete; men B. oplevede kun frygten for dette og så ikke følgerne, da skibet i de ødelæggende storme i det ny århundrede først fik slagside om styrbord og langt senere om bagbord. Nu i 1923 håber vi på balancen!

Historien.

Den i sig selv unaturlige modsætning mellem landbrugets og landboernes venner havde udviklet sig til en indbyrdes krig på liv og død. Landbovennerne vandt en glimrende sejr og fik stemplet modstanderne som udsugere og bondeplagere. Kort sagt, der var gået *politik* i sagen. Endvidere, sejrherrene bemægtigede sig også historien, og i denne kom det forudgående slægtled til at stå som de slagne fjender. Således gik 100 år, i hvilke *landbrugsreformen stod i skyggen af den*

politiske vækkelse. Da så 100 året skulde fejres, blev der ikke tale om 1781, mens 1788 blev festens genstand. Til dette år forberedtes lysende festligheder i 1888, da den store industri- og landbrugsudstilling i København skulde være rammen om festen. Da vi da stod midt i den *provisoriske konflikt*, var der stærke planer fremme om at fejre stavnsbåndsløsningen ved en politisk forsoningsfest mellem partierne midt på valpladsen. Der-til var tiden dog endnu ikke moden¹⁾. Det er ikke umuligt, at herved kan have medvirket en følelse af, at historien da endnu ikke havde bundfældet sig således, at man kunde anvise be-givenheder og personer deres rette plads.

Det, der nu interesserer os mest i denne forbindelse, er de bidrag, som *Danske historikere* ydede i dagens anledning. Med eller uden opfordring mødte en række af vore daværende ypper-ste historikere frem i festtoget. Ved atter at gennemlæse disse smukke festskrifter har jeg fået lyst til at forsøge i meget korte træk at gengive nogle af de indtryk som læsningen nu ialfald har gjort på mig.

Forrest gik naturligvis den daværende „geheimarkivar“, værgen for alle historiske skatte, *A. D. Jørgensen*, med det egentlige festskrift „*Regeringsskiftet 1784*, til minde om den re-gering, som løste bondens stavnsbånd“. Det er et kildeskrift, indeholdende store uddrag af den mængde aktstykker og breve, som vore arkiver derom opbevarer, og værdien beror naturligvis på det synspunkt, hvorefter uddraget er foretaget. Jeg husker, at jeg om et lignende spørgsmål havde en samtale engang i 90erne med den udmærkede historiske forfatter, med hvem jeg stod i jævnlig venlig forbindelse. Det var dengang han havde offentliggjort sin redegørelse om kong *Christian VIII.s* politik i Sønderjylland, bygget på uddrag af kongens dagbøger, til hvilke han alene da havde adgang. Jeg samstemte i grunden med hans bestræbelse for at påvise Chr. VIII.s Danske sindelag, men dette fremkaldte heftige modsigelser fra flere sider. Jeg yttrede da, at spillet ikke var ganske lige, da ingen andre havde adgang til at kontrollere, hvorledes dagbøgerne var blevet be-nyttet. A. D. J. svarede da med varme forsikkringer om, at

¹⁾ Forsøget strandede som bekendt på modstand fra det *Danske venstre*, der ikke vilde bøje sig, før der var tilvejebragt fyldestgørende sikkerhed for, at proviso-riet ikke kunde genopstå.

han havde behandlet dagbøgerne med ubetinget upartiskhed. Ja naturligvis! A. D. J. begik ikke, sig bevidst, nogen urigtig brug af sine kilder. Men hvor finder man et varmlodigt menneske, der kan være ganske upartisk i sin fremstilling af personer og begivenheder? A. D. Jørgensens store værk om regerings-skiftet 1784, hvoraf jeg ovenfor har givet en noget afvigende opfattelse, er en ubetinget hyldelse af den nævnte regering, særlig af dens første mand *A. P. Bernstorff*, den under alle omstændigheder *kloge statsmand*.

Det andet hovedværk i samme anledning skyldes vor udmærkede historiske statistiker, *Falbe Hansen*, hos hvem de mange tal heller ikke har kunnet kvæle det varme sindelag. Hans værk bærer titlen: „*Stavnsbåndsløsningen og landboreformerne set fra nationaløkonomiens standpunkt*“. Det karakteristiske for denne forfatter er, at han drager et skarpt skel mellem stavnsbåndsløsningen og landbo- — rettere landbrugs- — reformerne. Når han stiller den førstnævnte side af sagen i spidsen, så må dette sikkerlig kun forstås som en salut på festdagen; thi han er end ikke langt fra (s. 19) at frakende stavnsbåndsløsningen nogen som helst direkte indflydelse på landbrugets store fremgang i århundredets sidste halvdel. Hertil vil vi siden komme tilbage.

Senere har den store landbokommission i sin betænkning af 1792 netop udtalt noget lignende. Det hedder heri:

„Af alle de foranstaltninger, som have den velgørende hensigt at fremme agerdyrkingen og forbedre bondestandens kår, fører ingen hurtigere og vissere til dette vigtige mål end udskiftningen af fælledsskabet“. For at fremskynde denne udvikling gav forordningen af 15. Juni 1792 godsejerne tilladelse til at forhøje landgilden med 4 % rente af omkostningerne ved udskiftningen. Derved fik denne en hidtil ukendt fart. Det må vel forudsættes, at forhøjelsen gjaldt de omkostninger, som kunde pålægges fæsterne.

Her skal foreløbig kun anføres nogle tal, der synes at tyde på, at statistikens nisse har spillet den gængse opfattelse af stavnsbåndets økonomiske betydning et mærkeligt puds. Som målestok for landbrugets mægtige fremgang i tiden har Falbe Hansen meddelt (I, s. 100) en oversigt over priserne på landejendomme beregnet pr. tønde hartkorn fra 1731 til 1806.

Pr. 10 år	1731—40	tdr. hartkorn	ca.	30	rdl. c.
—	1741—50	-	—	-	45 —
—	1751—60	-	—	-	75 —
—	1761—70	-	—	-	95 —
—	1771—80	-	—	-	94 —
pr. 5 år	1771—85	-	—	-	125 —
—	1786—90	-	—	-	155 —
—	1791—95	-	—	-	138 —
—	1796—1800	-	—	-	226 —
pr. 1 år	1801	-	—	-	265 —
—	1802	-	—	-	364 —
—	1803	-	—	-	253 —
—	1804	-	—	-	403 —
—	1805	-	—	-	378 —
—	1806	-	—	-	413 —

Her møder altså den snurrige tilfældighed (?)¹⁾, at hartkornsprisen viser en enestående nedgang i femåret 1791—95 strax efter stavnsbåndets løsning, medens der ellers århundredet ud er en jævn stigning, der bliver voldsom i det ny århundrede. Herved må det dog erindres, at noget af stigningen beror på pengenes synkende værdi. Denne talrække viser altså en stadig stærkere fremgang i ejendomspriserne (indtil over det tidobbelte), fremkaldt ved de store landbrugsreformer. Men imod al forventning viste det sig, at fremgangen direkte mest kom godsejerne tilgode, fordi kornpriserne stadig steg og godsejerne var overvejende om end ikke ene om at dyrke korn til salg.

Ved 100 års festen mødte endvidere to historiske professorer frem med øjensynlige kampskrifter, begge i fuld rustning. *Fredericia* holdt sig nærmest til den hidtil gængse opfattelse af den „*usselige bonde*“, som han dog yderligere overdrev til det hårrejsende billede, som han gav af den hele elendighed, hvorved han dog vistnok begik den fejl at lade flere eller færre enkelte eksempler gælde som typiske for samfundsforholdene i det hele.

I skarp modsætning til *Fredericia* rykkede *J. Steenstrup* i

¹⁾ Det var nok ikke så ganske tilfældigt. Det er lett at forstå, at frygten for den øjeblikkelige virkning af stavnsbåndsløsningen har bragt ejendomspriserne til at falde i nogle år, indtil man så, at frygten var ubegrundet.

marken, idet han åbent kastede handsken til den hidtidige historieskrivning om bondestandens grusomme undertrykkelse, som han viser først stammer fra det 17. årh. (altså fra enevældens tid) og nåede toppen *midt i det 18. årh.* Han gjorde rede for væsensforskellen mellem trældom, livegenskab, vornedskab og stavnsbånd, og hævdede sejrrikt, at Danmark var gået i spidsen for hele Europa ved løsning af de opgaver, som krævede personlig frihed og social retfærdighed. Hans indlæg var sejrens fanfare og hovmod på fremtiden. Skönt han direkte udfordrede samtidens historieskrivere, blev den tilkastede handske næppe for alvor optaget af nogen jævnbyrdig forfatter. Forøvrigt kommer man til at tænke på fortællingen om en præst, der overfor en bodsprædikants skræmmebilleder trøstede sine tilhørere med de ord: Græder ikke, lille börn! Det turde være lögn det meste af, hvad manden fortæller.

Som „*festskrift*“ betegnes udtrykkelig det værk, som selve udstillingskommitteen lod udarbejde, og som er forfattet af prof. *Edv. Holm*, der siger, at fremstillingen kun omfatter den afgørende afslutning på den store kamp, altså kampen om *stavnsbåndet* og hvad dermed stod i forbindelse og særlig under hensyn til betydningen for Dansk åndsliv. Til en historisk skildring af disse begivenheder var E. Holm selvskreven. Ingen havde som han sat sig ind i det 18. århundredes indviklede historie. Men efter det held han havde med sit smukke festskrift, kan man vistnok slutte, at dette gav stødet til, at han et par år efter begyndte sit monumentale hovedværk om Danmark—Norges historie fra 1720 til 1814, der udkom i løbet af en snes år i 7 store bind, og hvoraf der ved hans død kun manglede et enkelt bind, som man nu forsøger at få udført af en anden. I sit store grundige værk har E. Holm fremlagt de historiske kendsgerninger, så udførligt dokumenterede, at der næppe nu eller i fremtiden er plads for væsentlige rettelser. Men han har ikke nøjedes med at fortælle, hvad der er foregået. Ved hver eneste begivenhed har han givet en forklaring og bedømmelse, der samler fremstillingen i et fortløbende billede og gör læsningen lige så fængslende som overskuelig. Ved disse bedømmelser rejser sig imidlertid spørgsmålet om synspunktet, hvorfra forfatteren er gået ud. Det er öjensynligt, at Holm som regel har stræbt efter at bedømme de i historien optrædende personer efter den målestok, som deres samtids opfattelse giver, men der er

også gjort undtagelser fra denne regel, så at synspunktet er blevet Holms eget eller rettere hans egen samtids. Endvidere må det erindres, at jo større kampen har været, des mere vil det efter afslutningen vise sig, at det bliver de sejrende, der kommer til at skrive den forudgående (overvundne) slægts historie, og denne bliver da let uretfærdig, ja undertiden ligefrem falsk, hvorom særlig enevoldstidens historieskrivning giver grelle vidnesbyrd. Som bekendt er der et berømt ord af den Tydske digter *Schiller*, der siger: „Den, der har tilfredsstillet de bedste i sin tid, har levet for alle tider“. Bortset fra tvivl om, hvorledes det skal bestemmes, hvem der er „de bedste“, er den første del af sætningen vistnok rigtig. Den, der har formået at vinde sin samtid, eller dog ved sin overlegenhed at betage sine omgivelser, således, at de bringer ham en enstemmig hyldest, han vil ialfald længe beholde dette skudsmål. Men andet led af sætningen om „alle tider“ må utvivlsomt indeholde en overdrivelse. Når halvandet hundrede år er rundne og folket har oplevet de fordærlige følger af fortidens fejl og brøde, da er tiden kommet til at gøre historisk ansvar gældende — om end ikke mod de mænd, der har gjort fyldest for sin samtid, men imod selve tidsalderen, hvis svaghed eller fejlsyn har muliggjort de ulykker, hvis frugter vi nu må lide under. Ja, dersom det skulde hælde, at der fremkommer oplysninger, som datiden ikke har kendt, så kunde det vel også blive nødvendigt at revidere dommen om personerne uden at tilsløre noget. Disse betragtninger er foranlediget af det særsyn, at vi i hundredåret efter den oprivende kamp om landboreformerne har stået overfor en række ypperlige skildringer af disse kampe, fremstillet af tidens mest fremragende historikere, men med en iøjnefaldende forskellig farvelægning; og dog forener de sig alle i en enstemmig hyldest af „Danmarks største statsmænd“, *Bernstorfferne*, både den ældre og den yngre, hvilken sidste endogså skildres som folkets *afgud*.

Kan en så ubetinget hyldest, ja afguderier, nu i vore dage virkelig tilfulde opretholdes, efter at hele det historiske stof er kommet frem og navnlig udtømmende tilrettelagt af *Edv. Holm*, det 18. århundredes milde historieskriver? Hvad om en kyndig mand i sin fulde kraft foretog sig dette store arbejde at udsondre beretningen om de historiske kendsgerninger, som jo er hård-

nakkede krabater, fra alle forklaringer og betragtninger¹⁾ og så lade læserne selv danne sig sin bedømmelse af hin tidsalders hele skikkelse. Jeg føler mig overbevist om, at dommen vilde komme til at afvige i flere punkter fra det billede, vi har fået fra festskrifterne i anledning af stavnsbåndets løsning. Mon vi ikke *nu skulde have råd til at vise retfærdighed til alle sider* og få også de ordførende mænd stillet på deres rette plads. Et sådant arbejde vilde naturligvis langt overstige mine kræfter i min alder. Men da jeg i mine studier i Møns historie var nået til det tidspunkt, da jeg nødvendigvis måtte beskæftige mig med arbejdet for landboreformerne, der så stærkt berører Møn, har jeg med stadig stigende interesse læst Edv. Holms store værk, som må betragtes som et kildeskrift. Jeg har derved fået det indtryk, at de historiske kendsgerninger på flere punkter taler et noget andet sprog end den almindelige gængse opfattelse. Jeg følte mig derfor opfordret til kortelig at gøre rede for mine indtryk af begivenhederne i sidste halvdel af det 18. århundrede, som sagt væsentligst støttet til E. Holms udførlige fremstillinger af selve de historiske kendsgerninger²⁾.

I det foregående afsnit har jeg forsøgt at gengive mit udbytte af denne læsning, for så vidt angår arbejdet for landbrugsreformerne og kampen om landbolovene, og det forekommer mig virkelig, at det er lykkedes at fordele sol og vind mere ligeligt mellem betydningen af de store begivenheder og af de ledende personer.

Men der er et andet område, hvorpå det bliver langt vanskeligere at tilvejebringe en retfærdig bedømmelse; der hvor det gælder *Danskhedens sag*. Og dog, hvorledes skulde det være muligt at syle med Danmarks historie, men lade Danskheden

¹⁾ Det forekommer mig, at moderne historieskrivning er tilbøjelig til at blive lidt for meget litterair. Man behandler ofte efterladte papirer, breve, taler, levnedbeskrivelser, erindringer som kildeskrifter — endog fra en tidsalder, da man ved, at kunsten bestod i at bruge ordene til at skjule tanker og navnlig følelserne med, og dette gælder naturligvis først og fremmest i politik og diplomati. Ved læsningen af sådanne kildeskrifter må man jævnlig standse og spørge: Hvad har vedkommende havt til hensigt at opnå eller afværge ved denne eller hin fremstilling?

²⁾ På titelbladet af sit smukke festskrift om landboreformen har Edv. Holm anført som motto et citat af *Montesquieu* sålydende:

„Det er mindre et lands frugtbarhed end dets indbyggerses frie stilling, hvoraf dets produktions rigdom afhænger.“

Dette program bekræftedes altså ikke af erfaringen i det 18. århundrede.

blive stående i skammekrogen? Men her møder vi den store vanskelighed, at der findes grændser for „upartiskheden“. Det står for mig som en umulighed at hylde en politiker eller historieskriver, der roser sig af at være upartisk i sin dom mellem Dansk og Tydsk. Jeg vedkender mig gerne, at mit grundsyn er det gammel Danske, og dette har sandsynligvis også påvirket min opfattelse af de nationale modsætninger i det 18. århundrede, om end jeg gerne vil yde enhver sit.

Kort oversigt over Danmarks udenrigs- politik i det 18. århundrede.

Vi må herved gå tilbage til århundredets begyndelse under kong *Fredrik IV.s* regering, et tidsrum, hvortil Dansk-sindede historikere af nationale grunde senere længtes tilbage (se udtalelser af Suhm, Tyge Rothe o. fl.).

I 1721 efter den store Nordiske krig havde Danmark i sin livs-sag vundet det store slag, da Sønderjylland under de højtideligste former var blevet inddraget i den Danske krone. Således op-fattede folket det, og jubelen var stor: Sønderjylland atter vundet under stormagters garanti! Man anede næppe, at der endnu var langt frem til den fulde gennemførelse heraf. Det er til-talende at se den iver, hvormed den *flittige* konge søger sagen fremmet, og det er rørende at iagttage, hvorledes udenrigsmini-steren, *Chr. Sehested*, en Dansksindet mand af Sydslesvigsk slægt, der i århundreder havde været knyttet til Danmark, var beskæftiget med i akternes text at indskyde de varme ord, hvorpå det Danske folk byggede sit fremtidshåb i over hun-drede år. Desværre var det forbeholdt den moderne historie-skrivning at udvidske en del af disse ords betydning. Man kan nemlig skimte, at nogen har hvisket kongen i øret: Spørg Tyd-skerne!

Virkelig blev sagen sendt til betænkning af en indvandret Tydsker, geheimeråd *Breitenau*, der en tid havde tjent kongen dygtigt. Meget muligt, at den moderne kritik har rett i, at denne Tydsker var mere skarpsindig end den brave Sehested. Han gav i hvert fald snilde råd i Tydsk ånd, man kan vel sige i Slesvig-Holstensk retning. Han viftede for kongen med det lokkende

billede af et særligt hertugdømme Slesvig, som kunde blive forsørgelse for kongehusets sidelinier ligesom så mange gange tidligere. Dette har kongen dog afvist efter sørgelige erfaringer. Derimod virkede Breitenaus skræmmebillede af den modstand og de vanskeligheder, det vilde vække i hertugdømmet, hvis det hele styre strax skulde omdannes efter Dansk mønster, og dette virkede så stærkt, at alt foreløbig blev ved det gamle og forbindelsen med den kongelige del af Holsten bevarede, kun at Slesvig fik sin egen biskop. Atter et eksempel på, hvor lett det er at skræmme det bløde Danske folk.

Snart lagde folket sit hoved ned på den sovepude, hvorpå der var skrevet: Imorgen er der atter en dag, da den enevældige Danske konge, så snart han vilde, kunde i styrelsen gennemføre inkorporationen. Men denne dag kom aldrig. Når nyere Danske historikere har peget på, at Breitenaus indgriben i Danmarks skæbne er at anse som udslag af den Slesvigholstenske grundstrømning, må der dog tilføjes, at denne var af meget ældre dato; den må føres helt tilbage i det mindste til *Johan Rantzaus* tid, da Holstenernes politik yttrede sig i villighed til at anerkende den Danske konge, når denne vilde lade Danmark være malke- og sportsplads for det *Holstenske ridderskab*.

Da det var lykkedes de Tydske rådgivere at hindre indførelse af Dansk styre i Slesvig, var den umiddelbare følge heraf, at de sidste Danske ministre inden årets udgang blev udtrængte af regeringen, deriblandt *Chr. Sehested*, der sendtes bort som stiftamtmand på Fyn. På den tid sad ikke mindre end 5 af de Tydske slægter *Holstein* i regeringen; medvirkende hertil var slægtskabsforbindelsen med *Anna Sofie Reventlow*, der blev gjort til dronning efter at have levet med kongen i bigami. Sådan var forholdene da. Morten Reenberg gav dengang fra prædikestolen et ejendommeligt udtryk for folkets bittre stemning.

Imidlertid indtrådte der nogle år efter et mærkeligt omslag. Der blev atter kaldt på Sehested. Han havde med energi ledet krigen mod *Carl XII*; nu var faren fra den side overstået. Sverig havde måttet love aldrig mere at understøtte Danmarks fjender, *Holsten-Gottorperne*. Da vilde man i Danmark gerne genoprette et godt forhold mellem de Nordiske lande. Sehested sendtes som forhandler til Stockholm, og det lykkedes ham virkeligt at få sluttet et forbund med Sverig 1727.

Der virkedes en stund i samme retning, og det må vel anses for et udslag heraf, da det senere lykkedes at få den Svenske kronprinds (*Gustav III*) gift med den Danske prinsesse *Sofie Magdalene*, Fredrik den femtes datter, om end ægteskabet blev lidet lykkeligt, hvori prinsessen dog næppe havde nogen skyld.

Denne svingning af den Danske politik i *Skandinavisk* retning gav sig et tilsyneladende fantastisk udtryk i *Christian VI.s* bejlen til den Svenske throne, som dog synes ikke at have savnet et visst folkeligt præg, da man virkelig oplevede at se en hær af Dalkarle drage mod Stockholm for at kæmpe for den Danske thronarving! Det blev dog lett hindret af de Svenske stormænd. Ikke destomindre holdt den ny strømretning sig en stund, støttet af den Danske udenrigsminister *Schulin*. Denne var (som sædvanligt) en indvandret Tydsker, endda borgerlig født, i Danmark blev han lensgreve. Men der var den ejendommelighed ved ham, at han strax lagde sig efter at blive Dansk; han både talte og tænkte Dansk, og hvad der var det mærkeligste, han sluttede sig til Dansk synsmåde i Nordisk politik. Det lykkedes da virkelig at skabe forståelse mellem Danmark—Norge og Sverrig under Fransk beskyttelse, heri støttet af den udpræget Danske statsmand *Poul Vendelbo Løvenørn*, ejer af Bregentved. Der afsluttedes en formelig forbundstraktat, hvorved blandt andet den Svenske thronfølger, der var af Gottorpsk slægt, gav endeligt afkald på sine mulige arvefordringer i Sønderjylland. Traktaten af 25. April 1750 blev undertegnet, om end Schulin desværre var død nogle dage forinden i forholdsvi ung alder, 56 år. Hans død vakte megen sorg blandt Danske, og den førte til et *vendepunkt i vor udenrigspolitik*. Schulin havde efterladt sig en tradition¹⁾, der krævede Skandinavisk politik under Fransk garanti, og denne retning støttedes af kongen og den mægtige *A. G. Moltke*. Men hvor skulde de finde en udenrigsminister?

I Paris havde den ældre *Bernstorff* da i 6 år fungeret som Dansk gesandt. Han havde der vundet en anset stilling som fremragende diplomat og havde været et virksomt redskab for

¹⁾ Denne tradition har öjensynligt fundet et udtryk i svigerdatteren grevinde *Sofie Schulins* breve, hvori hun — i modsætning til de samtidig skrivende Holstenske grevinder — hævder et udpræget Dansksindet stade.

Schulins politik. Man måtte altså tro, at han var Fransk orienteret. På foranledning af *Moltke* blev han da kaldet hjem fra Paris for at stilles i spidsen for udenrigsministeriet, der desværre altid var forenet med det Tydske kancelli, hvortil man som regel forudsatte, at en Tydsker var nødvendig. Han undskyldte sig imidlertid med, at han som *Hannoveraner* havde lovet *prindsen af Wales* at overtage posten som statsminister i Hannover, som dengang lød under den Engelske konge. Da prindsen af Wales imidlertid døde i løbet af året, følte Bernstorff sig løst fra sit løfte og foretrak den større stilling i Danmark—Norge fremfor det lille Hannover. Således kunde diplomaterne skifte tjeneste mellem forskellige, selv fjendtlige, stater. På denne måde kom altså den første Bernstorff til København.

Moltke mærkede imidlertid snart, at forudsætningen for Bernstorffs Franske sympathier var en misforståelse, og der siges, at han allerede i det første år fortrød sit valg. Da Bernstorff imidlertid var villig til at fortsætte Schulins politik, fulgte M. sin sædvanlige tilbøjelighed til ikke at gribe ind i dagens politiske spørgsmål, men loyalt at støtte de ministre, som kongen nu engang havde kaldet. Forholdet mellem de to statsmænd er ikke klart, men visst er det, at Moltke støttede Bernstorff, når det kneb mest for denne.

Da vi nu står ved et af de mest overvældende vendepunkter i Danmarks historie, må vi søge at stifte nærmere bekendtskab med de mænd, der tog ledelsen ihænde, om end det kun kan ske i korte omrids. Jeg skal dog søge at lægge skildringen så nær opad virkeligheden og nutiden som muligt. Det drejer sig om

Bernstorfferne

der kan nævnes under ett, da de begge tilhøre samme politiske lejr i hovedsagen.

Det 18. århundredes anden halvdel betegnes undertiden som den *Bernstorffske* tidsalder og med rette, for så vidt som den øverste ledelse var blevet som et stamhus i den Bernstorffske slægt i tre slægtsled. Vil man spørge, hvorpå denne mægtige indflydelse var grundet, må man vistnok svare, at det i første linie beroede på, at de to grever Bernstorff, farbroder og broder-sön, kom til at stå som fyrtårne midt i „oplysningstidens“ mørke

— på baggrund af alt det slette, der nåede sit toppunkt med *Struensee*. Deres personlige anseelse fra karakterens side var uomtvistet. Historien anker over enkelte træk af familiepolitik, hvorom man dog ikke er tilbøjelig til at fælde nogen streng dom. Som store Tydske godsejere besad de en økonomisk uafhængighed, der værner mod adskillig mistanke.

Fra den i forrige bind skildrede *pietistiske bevægelse* havde de medbragt en betydelig arv, og de holdt forbindelsen vedlige gennem den *Stolbergske* familie, der allerede under *Christian VI* optrådte som formynder for den svage konge og nu endog kappedes om at udtrykke sin hån overfor de Danske. A. P. Bernstorff var to gange gift med søstre til greverne Stolberg. Dog var den religiøse strøm efterhånden omformet dels til den såkaldte fromme rationalisme, der har sit tros anker i en stærk forsynstro, dels til den anden sidegren, den æstetiske rationalisme, der foranledigede indkaldelse af den Tydske digter *Klopstock*. Vi skal siden vende tilbage hertil for at se, hvorledes disse strømninger udartede til spiritistisk tøjeri (som Holm kalder det).

For bedømmelsen i politiske kredse både dengang og senere har det dog havt den mest afgørende betydning, at begge greverne Bernstorff tidligt var uddannede som diplomater, tjenstgørende rundt om ved Europæiske hoffers og derved således trainede, at de tilfulde havde lært at beherske alle stemninger (både sympathi og antipathi — siges der) og kun handle efter hvad der i det givne øjeblik anses for klogest. Denne evne er som bekendt den, der skaber anseelse. Når hertil kommer, at deres studier og evner i almindelighed stillede dem på højde med samtidens fineste dannelse, så synes jo alt at være lagt tilrette for at indkalde dem og stille dem i spidsen for landets styrelse.

Der var kun et hensyn tilbage: Hvorledes var deres nationale stilling, hvorledes forholdt de sig til *Danskheden* og dens krav? Men disse spørgsmål spillede jo dengang kun en liden rolle.

Kan de nu ikke rejses mere?

Naturam furca pellas ex
hun kommer dog igen den hex.

På Dansk: Driv naturen ud med vold,
den kommer dog igen den trold.

Ovenfor er fortalt, hvorledes den ældre Bernstorff i 1751 havde byttet stillingen som statsminister i Hannover med udenrigsministeriet i Danmark. Han havde lovet at fortsætte den *Schulinske* politik, der gik ud på at opretholde forbundet mellem de Nordiske riger under Frankrigs auspicer. Bernstorff arbejdede virkelig også tilsyneladende videre i dette spor i mange år. Men mærkeligt er det at se, at netop han skulde rammes af en underlig nemesis, som klarligen viste, at det just er *grundstemningen*, der bliver afgørende mere end de politiske beregninger. Han blev selv personlig hovedhindringen for den politik, som han officielt vedkendte sig. Han blev nemlig ikke troet af nogen af parterne. Som Engelsk-Hannoveraner betragtedes han af Frankrig som „forklædt Englænder“, den Engelske minister i København *Titley* behandlede ham tydeligt som Engelsk under-såt. *Fredrik II af Preussen* betragtede ham som fjende, og værst af alt: han pådrog sig den Svenske statsminister *Anders Høpkens* glødende had, der naturligvis betegnede B. som Tydskeren, hvorfor han kvitterede ved midt under Syvårskrigen, da Sverrig var i krig med Preussen, at sende en indfødt og fanatisk Preusser, *Asseburg*, som Dansk gesandt til Stockholm. Vel ind-så B. selv sin fejl, og sendte siden Asseburg til Rusland, mens den Dansksindede *Schack-Rathlou* afløste ham i Stockholm, men da var skaden allerede sket, og følgerne fulgte slag i slag, mens B. kastede sig i Ruslands arme.

Han var nemlig nu kommen ind i et ganske andet spor, der førte til det store vendepunkt i Danmarks og Nordens politik.

Den lykkelige forbundstraktat med Sverrig, som Schulin havde opnået, om end den først undertegnedes nogle dage efter hans død 25. April 1750, indeholdt en bestemmelse om, at dersom storfyrstthronfølgeren af Rusland (*Peter III*), som havde den Gottorpske halvdel af Holsten, ikke efterlod sig nogen arving (hvad man anså for givet), så skulde den yngre Gottorpske linie, som sad på den Svenske throne, gå ind på et mageskifte mellem dens del af Holsten imod Oldenburg og Delmenhorst, som da tilhørte den Danske konge. Spørgsmålet om Sønderjylland var iforvejen ordnet. Nu skete det imidlertid, at storfyrstens kone (den senere *Katharina II*) fik en søn (*Povl I*) 1754, der officielt blev udråbt som arving (skönt alle vidste, at han var uægte barn). Det er sikkerlig Bernstorff, der har fattet

den plan, at overføre mageskifteplanen på de Russiske Gottorpere og satte *alt* ind på at få dette gennemført.

Holsten.

I løbet af 10 året 1754—64 blev nu den afgørende omvæltning af Danmarks udenrigspolitik tilrettelagt, indtil den endelige underkastelse under Katharina II foregik ved *traktaten af 12. Marts 1765*. Hvad var det, der nu fuldbyrdedes? Det var overgangen fra den hittidige Dansk-Skandinaviske til den Tydsk-Holstenske politik, eller udtrykt på nutidens sprog: overgangen fra Danmarks rige til helstaten γ : det Danske monarki. Denne overgang blev udført med en ligefrem forbløffende hensynsløshed og med sådan viljekraft og karakterstyrke overfor de svage Danske, at man må sande rigtigheden af det gamle ord: De hele mænd går de halve overende. Når man videre vil spørge, hvad det var, der betingede og dannede fodfæste for disse mænds styrke, så nødes vi ligefrem til at svare, at det var den *medfødte nationalitet*, der brød igennem enhver skranke.

Bernstorfferne var fødte Tydskere, Hannoveranere under Engelsk regimente og som store godsejere stærkt knyttede til Tydskland og særlig Holsten (godset Borstel). Ingen kan undres over, at da der blev givet dem de fornødne midler i hænde, så virkede de fortrinsvis i deres eget fødelands interesse. Nu var netop alt lagt tilrette for en indgribende handling, der kunde bestemme Holstens fremtid på langt sigt. Det var en selvfølge, at den svage Danske konge lett måtte kunne vindes, når han fik udsigt til betydelig landvinding, og de frygtsomme Danske kunde man lett lukke munden på ved at forklare dem, at landet var omgivet af fjender til alle sider, medens vort eneste rygstød nu, Rusland, siden 1754 havde fået udsigt til den Gottorpske arv. Hvad var der da andet at gøre end at skaffe sig Katharina's venskab og samtykke til mageskiftet, og dette måtte gøres for *enhver pris*, med hvilket som helst offer af land, mennesker, penge, hæder og ære, ikke at tale om nationale hensyn. Og således skete det ad mange års bugtede veje. Herved må dog ikke glemmes, at Bernstorfferne selv vistnok anså den Russiske politik for den gavnligste også for Danmark (!). Enhver sag afhænger af øjnene, hvormed den ses.

Det synes heller ikke, at denne sagernes vending har mødt *virksom* modstand fra Dansk side, om end enkelte ytringer herom kan skimtes. Men dette er lett forklarligt. Sagen gik jo ud på at vinde tildels nyt område for monarkiet, hvad der selvfølgelig faldt i kongens smag. Hvis nogen vovede at yttre modstand herimod, vilde det lett komme til at lugte af majestætsfornærmelse, og en kabinetsordre kunde sende vedkommende til Munkholm eller Christiansø. Moltke, som utvivlsomt kunde have standset den hele vending, synes at have billiget planen i principet, og dog har han øjensynligt taget afstand fra enkelte led i udviklingen. Ved en lejlighed har han endog ladet sagen hen-skydes under kongens egen afgørelse. Det har sikkert været, da Bernstorff vilde indlede forhandling om en alliance med Preussen. Det blev der heller ikke noget af. Moltke og Bernstorff var ellers fælleds om Preusserkongens had. Derimod stillede Moltke sig energisk ved Bernstorffs side, da denne under en af sagens vendinger havde brudt med Rusland og krig med dette land stod for døren. Man kan også jævnlig skimte Franske sym-pathier hos Moltke, særlig i kunst.

Det vilde være meget interessant, om vi nu kunde få det spørgsmål fyldestgørende besvaret, om *gageskiftet* virkelig var så nødvendigt for Danmark, at det burde gennemføres for *enhver pris*. Ved at tage alle de forhåndenværende forhold i betragtning, må man — så forekommer det ialfald mig — svare ubetinget *nej*. Men det måtte kræve en leder af Dansk politik, der kunde og vilde optræde med samme styrke, som Bernstorff udviste i modsat retning. Det synes at være indlysende, at havde *Schulin* fået lov at leve, så vilde han, støttet af Moltke, have været istand til yderligere at befæste sin Nordiske politik. Overfor de gridske ulve syd for Ejdergrændsen havde Danmark *da* gode våben i hænde. Den Danske konge ejede ikke alene Oldenborg og Delmenhorst, men også den vestre Del af Holsten. Alle disse Tydske herligheder kunde jo kastes i ulvenes svælg og derved sikre freden ved *rigsgrændsen*. Dette vilde kun have været at bygge videre på stillingen fra 1720, som Frankrig og England havde garanteret. Et sådant mål måtte en energisk Dansk regering ikke alene have kunnet opstille, men også opnå uden urimelige ofre. Det naturlige synes at have været, at Dan-

mark havde holdt sig strengt til Fredriksborgfreden af 1720 med dens garantier af de fleste stormagter og afvist alle attentater på den således grundfæstede ordning.

Mærkelig nok var der netop i 1764 indtrådt i Dansk diplomatisk tjeneste en ung mand, der senere viste, at han vistnok havde været den rette mand til at gennemføre den Schulinske politik. Det var den i Helsingør 1737 borgerlig fødte og Dansk sindede *C. V. Dreyer*, der som diplomat fra 1764 til 1810 udviklede sig på en så fremragende måde, at han syntes at være udpeget til leder af Dansk politik i slutningen af århundredet. Han var konservativ nok til at tjene „den oplyste enevælde“, men i øjensynlig modsætning til Tydskerkursen. Han kunde være bærer af Skandinavisk politik med støtte af Frankrig. Som Dansk gesandt i Paris vandt han en så stor anseelse, at Napoleon i 1800 forlangte at få ham tilbage, da den Danske regering under tryk fra Rusland og England havde kaldt ham hjem. De Bernstorffske traditioner yttrede sig også i et forsøg på at lokke ham bort fra Paris ved at tilbyde ham pladsen som general-tolddirekteur. Han blev dog i Paris til sin død 1810. Han var hverken litterat eller æstetiker, men en af de få Danske med karakterstyrke. Dog det var vel nu for sent, da den afgørende politiske tærning allerede blev kastet i 1765. Mon der skulde ligge nogen slags tradition i, at hans datter senere blev hofdame hos grevinde Danner?

Der siges, at Bernstorff var den overkloge mand. Men selv om man forudsætter, at hans Russiske politik var rigtig, var det så virkelig klogt at mase på i tide og utide med den Gottorpske sag. I forretningsverdenen gælder det som regel, at den part, der viser størst iver for at få en handel istand, er mest udsat for at blive narret. Evropa var ifærd med at trættes derved, ligesom så ofte senere. Kejserinde *Elisabeth* har givet et drastigt udtryk derfor, da hun udbrød: Gid Holsten var fanden i vold, så jeg slap for at høre mere om det vrövl! Selv i Rusland var man altså blevet træt af Gottorpernes påtrængenhed, og rigskansleren, Bestuchef, var endogså gået så vidt, at han rådede de Danske til udenvidere at jage dem ud af Holsten. Skulde det da virkelig have været nødvendigt for den Danske regering at falde på knæ for dem? De øvrige regeringer havde ellers desværre draget en anden lærdom ud af det lange overhæng. Man så jo, at Danmark i denne sag havde et særlig ømt punkt,

der havde en ganske tydelig værdi for de nærmest interesserede, så at man kun behøvede at trykke hårdere og hårdere til for at presse mere og mere ud af det forpinte land, og det ikke alene politiske indrømmelser, men gratialer og bestikkelser i lange baner og masser af penge og æresbevisninger til alle mulige og umulige deltagere. Man måtte endogså finde sig at gøre en uvidende Russisk hofmand til æresmedlem af det Danske videnskabernes selskab!

Her står vi ved det *sorte punkt* i Bernstorffs politik. Elisabeth havde sagt det rammende ord, da hun nævnte *Holsten*. Det var Holsten, der slængte Danmark hen i Ruslands arme og sprængte forbindelsen med de Nordiske riger. Det er Edvard Holm selv, der henleder opmærksomheden på det store vendepunkt i Danmarks historie og dets rækkevidde, der når helt ind i nutiden.

Den 11. Marts 1765 sluttedes forbundstraktaten mellem Danmark og Rusland, mens de tilsvarende med Sverrig og Frankrig bortfaldt. Desværre var traktaten endog særlig rettet *imod Sverrig*. Der rådede den såkaldte „frihedstid“ med kampe mellem „*Hattene*“ (Franske) og „*Huerne*“ (Russiske). Sålænge disse indre partistridigheder rasede, vilde Sverrig være så svækket, at naboerne ikke behøvede at frygte noget angreb. Altså enedes Bernstorff med Katharina om at sørge for at opretholde frihedstiden, så at de Svenske partier kunde holde hinanden stangen, og Danmark måtte stille de fornødne penge til rådighed for skiftevis at bestikke de to partiers ledere! Edv. Holm lader Bernstorff undskylde sig med, at han mente, at „friheden“ var til Sverrigs sande gavn! Mon der heri har spillet en tone ind med om aristokratiets kamp imod kongemagten?

Aldrig er det gamle Svenske nationalhad imod Danmark blevet underbygget med vægtigere grunde end ved denne traktat. Og dog skærpedes samme Dansk—Russiske politik senere yderligere, da Danmark endog forpligtedes til at angribe Sverrig med våbenmagt, dersom der foretoges nogen ændring i den Svenske forfatning (jvnf. 1788). Man har ondt ved at finde dømmende ord hårde nok for denne politik. Man kan ikke undres over, at Svenskerne rettede de voldsomste skældsord imod Bernstorff.

Hvad havde denne ved sin underkastelse under Rusland vundet for sit *Holstenske* formål? Katharina II forstod at udstykke

sin handel i små partier. På dette tidspunkt lovede hun kun at tilråde sin „søn“, at han skulde søge at finde en løsning på den Gottorpske strid, på hvilke vilkår nævnes ikke. Og dog havde B. ydmyget Danmark så dybt, at han ikke alene lod de Danske udsendinge deltage i orgierne ved det Russiske hof, men endogså lod den Danske gesandt *v. Osten* være mellemmand mellem kejserinden og hendes skiftende elskere.

Bernstorff handlede herved ikke i blinde og ukendskab til Russiske forhold. Han skriver nemlig i en depeche: „Der er ikke i Evropa nogen frygteligere magt, nogen, hvis åg er hårdere, mere utåleligt end Ruslands. Tone, grundsætninger, sprog, sæder, alt er oprørende. Alt er endnu østerlandsk eller barbarisk.“

For strax at forfølge sporene af den Russiske politik skal her nævnes det mest iøjnefaldende, da Danmark blev nødt til i 1788 at føre krig med Sverrig. Ganske visst vandt prinds *Karl af Hessen* et forlorent ry som feltherre ved sejren ved Kvistrum bro, og den 20årige kronprinds fik lugtet krudt. Men folkelig set led Danmark et alvorligt nederlag. Om end vi ikke havde nogen grund til at sympathisere med kong *Gustaf III*, kan vi dog kun glæde os ved, at det lykkedes ham at samle og rejse det Svenske folk til en energisk modstand mod det Danske overfald. Da blev i Svensk sindelag nedlagt en sæd, der bar den for os bitter frugt i skilsmissen fra Norge 1814. Også øjeblikkelig hævnede krigsæventyret ved Kvistrum bro sig. Da kronprindsen, den fungerende konge, opholdt sig i krigslejren, blev han der opsøgt af de Engelske og Preussiske gesandter, der vilde tvinge ham til at nedlægge våbnene. Det nyttede ikke at sige: Spörg min hovmester! idet han henviste dem til Bernstorff i København. Han måtte lystre og stikke sværdet i skeden på en rett ydmygende måde. Mon ikke kronprindsen allerede dengang har fået en mindelse om, at han ikke mere var den absolut enevældige konge, men havde fået en majordomus?

Imidlertid havde forhandlingerne om det *Holstenske* mageskifte gået sin knudrede gang gennem mange kostbare hindringer, der gör indtryk af, at Russerne søgte at presse den sidste dråbe ud af den gode Danske malkeko. Den ældre Bernstorff opnåede kun en forberedende traktat, og sagen gik i arv til hans brodersøn *A. P. Bernstorff*, der endelig fik sagen afgjort ved traktaten af *1. Juni 1773*. Begge Bernstorffer havde med lige iver grebet mageskifteplanen og gjort den til deres livs-

opgave, hvorpå de satte *alt* ind, ubegrændset alt. Kejserinden udleverede som sagt kun sit samtykke i små doser gennem traktaterne af 1765, 67 og 69, og ethvert af disse skridt var skarpere rettet mod Sverrig, idet der til traktaterne var knyttet hemmelige aftaler, der tilsidst gik så vidt, at Danmark skulde med en hær på 20,000 mand angribe fra den Norske grændse, dersom Sverrig foretog nogen ændring i sin forfatning, der kunde styrke kongemagten.

Under den virksomste del af disse forhandlinger fra 1767 til 1773 var ledelsen fra Russisk side overdraget *Holsteneren*, den hidtidige Holsten—Gottorpske embedsmand *Caspar Saldern*, der udviste en næsten utrolig brutal optræden¹⁾ i København, hvor han trumfede sin vilje igennem selv i ganske indre Danske embedsforhold. Ikke desto mindre måtte den ældre Bernstorff i 1767 ydmyge sig til at *bede Saldern om støtte hos den Danske konge*, da denne var bleven betænkelig ved stillingen. Saldern truede da med at afbryde forhandlingen, indtil kongen föjede sig for trudselen og *lod Bernstorff* sidde. — Dette bliver selv af den blide Edv. Holm betegnet som „en plet på vort fædrelands historie som en uafhængig stat“.

Da Bernstorff opfattede denne traktat som en stor vinding for Danmark og altså en triumf for ham selv, så er det sandsynligt også efter hans ønske, at traktaten blev afsluttet ikke som sædvanligt på et åremål, men evig og urokkelig. Danmark var altså for altid lænket til den Russiske politik og Danmark en vasalstat af Rusland. Vi havde kun den trøst, at den diplomatiske „evighed“ kan blive af kort varighed, hvad den også blev.

Hvormeget af denne skæbnesvangre traktat, der skyldes kejserinden, Bernstorff eller Saldern, vides ikke. Kun en ting er sikker: det skyldes udelukkende *Saldern* (∴ Holstenerne), at der blev tilföjet en bestemmelse om, at *ingen embedsmand herefter kunde ansættes i Sønderjylland (Slesvig) uden først at have studeret to år ved universitetet i Kiel*. Saldern begrundede dette med, at der var en heftig modstand mod det hele mageskifte i den Gottorpske del af Holsten, hvor *Kiel* var hovedsædet

¹⁾ Professor Otto Brandt (se nedenfor) erkender dette, idet han siger, at Saldern var en blanding af en rå Holstensk bonde og en pedantisk Tydsk professor, men han sympathiserer naturligvis med resultatet.

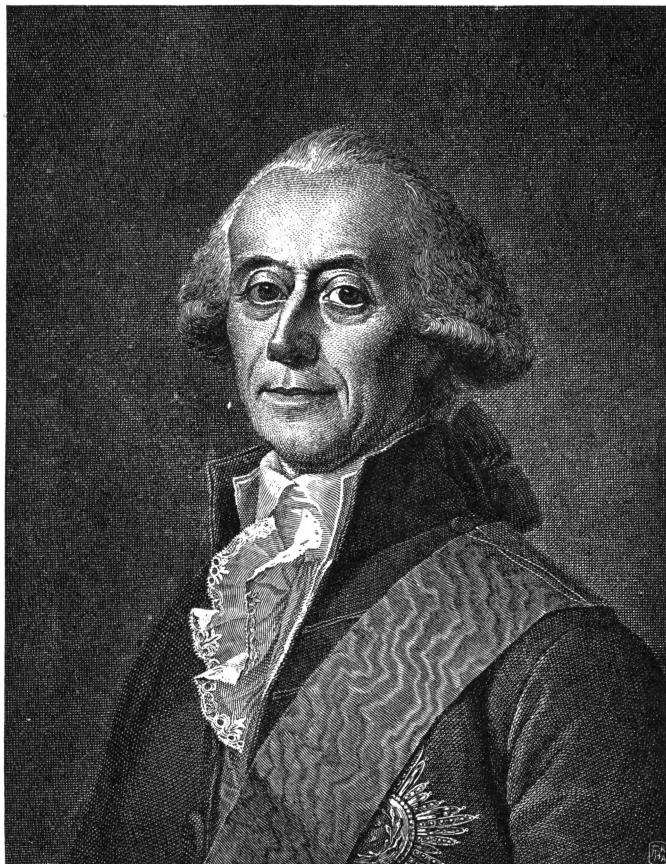
for modstanden. Man måtte derfor gøre noget for at forsone Holsten med den forhadte plan, så meget mere som universitetet i Kiel var i forfald og trængte til en sådan fornyelse. For første gang rækker *Danmark hånden til at udlevere Sønderjylland til Slesvig—Holsten*. Dermed var grunden lagt til en varig Tydsk kultur i det rent Danske land, og banen var åbnet for, at Sønderjylland helt igennem kunde regeres på Tydsk. Edv. Holm misbilliger ganske visst dette, men siger dog, at man ikke kan bebrejde Bernstorff noget i den anledning, hvilket vel må forstås som en forsikkring om, at Saldern ikke handlede i forståelse med B. i dette punkt (!). På et andet sted lyder undskyldningen sådan, at B. ikke havde noget som helst begreb om nationalitet. Jo visst havde han så, men hans nationalfølelse var Tydsk—Holstensk, og han fik rig lejlighed til at vise dette.

Andreas Peter Bernstorff.

Den ældre B. blev som bekendt styrtet af Struensee 1770 — det synes at have stået i forbindelse med striden om trykkefriheden. Han drog tilbage til sine Tydske godser og forekommer ikke mere i Danmarks saga. Hans brodersøn *A. P. Bernstorff* var tidlig kommet til Danmark og beklædte her betydelige stillinger, som dog han forlod sammen med farbroderen. Efter Struensees fald vendte han tilbage og blev Dansk udenrigsminister. Som sådan bærer han slutningsansvaret for *mageskiftetraktaten af 1. Juni 1773*. Hans herkomst og hele stode var som farbroderens, dog lærte han vistnok tilsidst at gøre sig forståelig på Dansk. Han var stærkt forbunden med den Danskjendtlige *Stolbergske* slægt, til hvilken som oven for sagt begge hans hustruer hørte, og der tillægges ham i hans ungdom udpræget uvilje mod Danmark, som det dog lykkedes ham efterhånden at overvinde. Men dette udelukker jo ikke, at han følte sig som Tydsker, knyttet til sit fødeland Hannover og særlig Holsten som sit hjemland, godset *Borstel* m. m. Det er denne side af hans virksomhed, som vi her kortelig vil berøre.

Det faldt i *A. P. Bernstorffs* lod selv at blive den krands, der sattes på den Holstenske politiks bygning. Det lykkedes i det sidste øjeblik inden mageskiftets ordning *Saldern* at trumfe igennem, at det Tydske kancelli (hertugdømmernes regering)

skulde styres af en *Holstensk adelsmand!* Hvis ikke, vilde han slå det hele istykker. Planen mødte *heftig modstand fra Dansk side*; arveprinds *Fredrik* truede endogså med at ville nedlægge regeringen. Man fik dog 'atter her de Danske til at bøje sig,

A. P. Bernstorff.
Efter kobberstik af Clemens.

idet Bernstorff blev udnævnt til chef og han blev godkendt som *Holstensk adelsmand!* Således var det altså lykkedes ikke alene at grundfæste en Slesvig—Holstensk regering, men da det Danske udenrigsministerium altid var knyttet til det Tydske kancelli, havde Holsten altså opnået at blive lensherre over Dansk udenrigspolitik, og det endda under Russisk garanti.

En hovedbestemmelse i mageskifte-traktaten var, at der tilsikredes Holsten bevarelsen af alle hidtidige rettigheder og „privilegier“ og det i så uklare udtryk, at man på forhånd kunde sige sig selv, at de vilde blive fortolket forskelligt af de modstående parter, og det så meget mere, som man fra begge sider var sig bevidst, at mageskiftet vilde møde bitter modstand i Holsten; man skulde altså forsøge at *lokke* Holstenerne ved begunstigelser. Dette kunde naturligvis lade sig gøre, sålænge Bernstorff herskede ubetinget på begge sider af grænsen. Men denne sæbeboble brast naturligvis, såsnart B. var død og den Danske regering troskyldigt vilde gøre alvor af „helstaten“. Da man i 1802—3 blev nødt til at pålægge ny grundskatter til dækning af statens fornødenheder på grund af urimelige byrder både i krig og fred, protesterede det Holstenske ridderskab herimod som brudd på privilegierne, og den Holstenske minister, *Cai Reventlow*, Bernstorffs svigersøn, nedlagde sit embede i det Tydske kancelli som protest. Da — og endnu kraftigere i 1806 — gik det op for kronprindsen, at han var blevet ført bag lyset. Helstaten havde kun været et lokkebillede efter Russisk Potemkin-mønster. Kronprindsen var da overordentlig skarp i sin dom over de Tydske medlemmer af regeringen, som han var ikke langt fra at sigte for landsforræderi. Men Bernstorff vilde vistnok have stået på Tydskernes og svigersønnens side.

Til traktaten er knyttet en særlig begunstigelse af Rusland, som har betinget sig, at skibsfart og handel med indenlandske produkter mellem Rusland og Slesvig—Holsten skulde være fri for enhver afgift. Man kan dog nu se klart rækkevidden af en sådan ordning, der overfor Rusland gør Slesvig—Holsten til en særlig stat indenfor det Danske monarki. Videre kunde den Holstenske politik næppe drives, og følgerne viste sig snart deri, at hertugdømmernes handelsomsætning med Østersølandene oversteg den tilsvarende med det øvrige riges. Men man gik snart endnu langt videre på denne ødelæggende bane.

Mageskiftet havde altså bragt hele Holsten under den Danske konges magt og gjort universitetet i Kiel med Tydsk kultur til hovedsædet både for Holsten og *Slesvig*. Den økonomiske grænse blev yderligere i det 18. årh. uddybet ved det *merkantilistiske system*, der ivrigt støttedes af regeringen (og navnlig af Bernstorff), og som blev til en særlig beskyttelse for hertugdømmernes købstæder. Som et talende eksempel på virkningen

heraf kan anføres, at i de sidste 7 år af Bernstorffs styrelse byggedes der kun 43 skibe i kongeriget, 102 i Norge, men 156 i hertugdømmerne. Hertil bidrog også stærkt, at købstæderne i hertugdømmerne vedblev at være fritagne for konsumptionsafgiften, som følte allermost trykkende i kongeriget.

I 1788 gik man imidlertid endnu et stærkt skridt videre i Slesvig-Holstensk retning. Med stor bekostning indførtes der alene for hertugdømmerne et nyt *møntsystem* (Slesvig—Holstensk kurant), medens kongerigerne måtte nøjes med de dårlige rigsdalersedler og gik bankerotten imøde. Altona fik sin egen bank og svang sig op til at blive en hovedplads i monarkiet. Toldgrænsen ved Kongeåen blev herved uddybet på en særlig i det daglige liv tirrende måde.

Da rejste der sig endelig en energisk modstand fra Dansk side både i og udenfor regeringen. Generalprokureuren (statsanklageren) *O. L. Bang* talte ligefrem om landsforræderi, den tidligere gesandt i Petersborg *Schumacher* udtalte sig også skarpt herimod. Tre daværende medlemmer af statsrådet, *Rosenkrantz*, *Stampe* og *Schack-Rathlou* (ordfører), afgav en betænkning, hvori de netop lægger fingrene på de ømme punkter: uddybningen af toldgrænsen og den ødelæggende konkurrence med de Københavnske banker. Kort sagt, det var en kamp af alle Danske imod de Tydske ministre. Man sagde, at når forordningen alligevel blev gennemført, var det alene efter ordre af kronprindsen, og det vilde på *den tid* kun sige Bernstorffs vilje. Det gik forøvrigt for sig på en højst mærkelig måde: Kronprindsen gik til hertugen af Augustenborg og bad denne meddele Schack-R., at den sindssyge konge havde sagt: Zela! S.-R. svarede da: Gud give, at kronprindsen må kunne sige Zela til denne plan om 30 år! (da kom netop statsbankerotten 1813.) Skulde der ikke i denne scene lyde en genklang af åndemaningerne på Gottorp.

Den skadelige virkning af denne ensidige møntordning viste sig også så hurtigt, at Guldberg allerede året efter kunde skrive til Schumacher, at anstifterne nu selv erkendte, at planen var falsk og skadelig. Man undskyldte sig med, at det var meningen, at en tilsvarende ordning skulde ske i kongeriget; men det blev der ikke noget af, krigen 1788 gav regeringen andet at tænke på; der skulde netop *skaffes* penge.

I tiåret 1781—91 steg vareudførselen fra hertugdømmerne

til det dobbelte, mens der var nedgang i kongeriget. Særlig sank udførselen fra København henved 50 %. Altona tog magten.

Den Slesvigholstenske politik har også givet sig et mærkeligt udslag i forhandlingerne om anlæg af

Ejderkanalen.

Til denne var der fra Dansk side udarbejdet en plan, der gik fra *Husum til Egernfærde*, altså udelukkende på Dansk grund langs med grænsen. Planen var udført af general *Wegner*, og begrundedes naturligt ved, at her var rigets grænde, og ingen kunde vide, hvorlænge Holsten vilde vedblive at være Dansk. Her brændte altså tampen, og Bernstorff har utvivlsomt måttet lægge sin indflydelse i vægtskålen for, at Holsten kunde få mere fordel af kanalen. Den første plan gik ud på at grave en kanal fra Kiel til Elben, omtrent hvor kejserkanalen i vor tid er anlagt. Men da der ikke kunde skaffes penge til så stort et anlæg, måtte man nøjes med at få Ejderkanalen ført ind i Holsten til Kielerfjord. Men således blev kanalen et nyt bånd mellem Holsten og Slesvig. Man forstår, at Otto Brandt i sit nyeste værk også roser Bernstorff for denne bedrift.

Når man husker, hvor forhadet *landmilitisen* var, fordi den stod i forbindelse med stavnsbånd og fæstevæsen, forstår man, hvor megen bitterhed det måtte volde i kongeriget, da den ny hærlov 1764 i den ældre Bernstorffs tid forlængede tjenestetiden fra 8 til 12 år, men lod hertugdømmerne nøjes med 6 år og undtog dem helt fra yderligere 6 års straffetid med den mærkelige begrundelse, at da Danmark havde forpligtet sig til at holde en grændsevagt af 24,000 mand ved Elben, behøvede man ikke at indkalde så mange fra selve grændseegnene. Samtidig udvidedes stavnsbåndet i kongeriget til at gælde fra det 4de år. Disse urimeligheder var dog så iøjnefaldende, at det tilsidst i 1790 blev udjævnet; men det ser ud til, at Holstenerne fik lov til at købe sig fri for rekruttjenesten. De velhavende skulde vel forskånes for den skam at tjene under Dansk flag.

Det Danske folk havde med Jeppe på bjerget druknet sin skam og sorg i brændevin. Denne vare spillede en hovedrolle i handelsomsætningen. Vi skal senere se, hvilken storm brændevinssagen spillede på Møn. I forholdet mellem landsdelene kom brændevinshandelen til at gribe ind på en mærkelig måde der-

ved, at toldafgifterne var lavere i hertugdømmerne end i kongeriget. Det er oplyst, at en i den tid stærkt blomstrende stad som *Flensborg* i den periode, vi her omhandler, bemægtigede sig en så væsentlig del af Norges forsyning med brændevin, at den endnu sidst i århundredet udgjorde $2\frac{1}{2}$ mill. potter, medens København kun leverede 130,000 potter, altså kun en tyvende del af Flensborgs.

Som eksempel på, hvor nøje Holstenerne overholdt rangfølgen mellem landsdelene, kan anføres at planerne for landevejene i hertugdømmerne var lagt med to alen bredere vejbane end i kongeriget. Som karakteristisk for denne „rangfølge“ må det vel også opfattes, at af en sum på over 1 mill. rdl., der udlåntes i 1785 til kun 2 % rente for at fremme forskellige foranstaltninger, fik hertugdømmerne ca. 600,000 rdl., Norge ca. 300,000 rdl., Jylland ca. 200,000 rdl., mens Ø-Danskerne så godt som ingen del fik deri. Var der politik i spørgsmålet?

Der er her nævnt nogle træk til belysning af det ulykkelige forhold mellem landsdelene i helstaten. Men den Bernstorffske tidsalder førte ikke alene Holstensk politik. Den havde også den mission at befæste

Tydskhedens overvælde

i Danmark. I de foregående bind af *Møns historie* er det påvist, hvorledes Tydskheden lige siden enevældens sejr havde udviklet sig her i landet, så at Tydskerne havde fortrinsrett til mange embeder og erhverv. I første halvdel af århundredet var, som det er skildret i forrige bind, det Danske folk sunket så dybt i fattigdom og den dermed følgende demoralisation, at folket var fortvivlelsen nær. De råd man greb til var næppe fyldestgørende. Dog spores der fra midten af århundredet en svag fremgang både økonomisk og moralsk. Fordærvelsen løb nu linen ud med den *Struenseeske* revolution, hvis egentlige kerne var ringeagt for alt, hvad der var overleveret fra fædrene både i religion og folkeliv. Til fordærvsens yderste udslag og endelige undergang yder *Møn* atter et typisk bidrag i æventyreren *Magnus Beringskjold*, om hvem der nedenfor skal berettes.

Ved det store sammenbrudd møder vi for første gang efter halvt hundrede års dvale et öjensynligt gennembrudd af *folke-*

viljen, der yttrede sig som en rasende forbittelse mod forbryderne, hvis straf ikke kunde blive hård nok. Det går næppe an, at måle denne stemning efter nutidens „humane“ begreber. Hvad var det, der var sket? En Tydsk „løbeskytte“ — for at bruge visens ord — havde trængt sig ind i kongens gård, og for alle øjne gjort Danmarks dronning til sin maitresse; derhos havde han slæbt Dansk nationalitet, sprog og ære i rendestenen og endelig såret folket på samtidens ømmeste punkt ved at krænke enevoldskongens magt, ja endogså hans person. Ved siden heraf betød det kun yderst lidt, at en lille klikke havde ladet sig bestikke af forbryderens talenter og nogle moderne hovedkulds „reformer“ (se nedenfor). Det Danske folk vilde have svigtet sin herkomst, om ikke alt dette havde vakt en voldsom harme, der krævede anvendelse af datidens yderste straf. Husk, at det var kun 20 år siden, at dødsstraffen var blevet yderligere skærpet ved gentagen knibning med gloende tænger, hvad dog ikke blev anvendt på Struensee.

Der er ingen tvivl om, at forbittelsen mod Struensee for en del var rettet imod ham som Tydsker. Af det ovenfor fortalte fremgår det, at de Danske både i og udenfor statsrådet har gjort kraftigere modstand imod den anmassende Tydskhed, end hvad der i almindelighed fortælles, og mere vil herom siden blive berettet. Man véd, at en hel række af Danske forfattere og historikere har optrådt mod Tydskheden. Nogle af dem lykkedes det Tydskerne at få stemplet som kværunter (skændegæster) og chauvinister (pralhalse), såsom *Danneskjold-Samsøe*, *Riegels*, *Heiberg* m. fl., men det er interessant at se en række historikere (*Tyge Rothe*, *Suhm*, *Schønning*, *Sneedorff*, *Abrahamson* m. fl.) opfordre regeringen til at vende tilbage til den Danske politik fra århundredets begyndelse; der sigtes herved til Sønderjyllands erhvervelse og vornedskabets ophævelse. Men af større folkehistorisk betydning vilde det være, om man kunde påvise et udslag af folkeviljen i glæde, mage til harmen mod Struensee, og det kan man virkelig også.

Jeg skal ikke her komme ind på den rige memoirelitteratur, der skildrer os de Bernstorffske kredses indflydelse på kulturen i Danmark i Tydsk retning. Lad mig nøjes med to små typiske eksempler hentede fra samfundets øverste og laveste lag.

Den berømte grev *C. D. Reventlow*, der selv var Dansk født, af Dansk slægt, om end Tydsk opdraget, var gift med en

Tydsk dame. Han havde derhos en höjt begavet søster *Louise*, der efterat være blevet skuffet i et ægteskab med en dårlig Dansker havde kastet sig i armene på den fanatisk Tydsksyndede *Stolbergske* familie. Det er öjensynligt hende, der er bindeleddet mellem broderen og den Bernstorff—Schimmelmanske kreds. Da Louise Stolberg havde bebrejdet svigerinden, grevinde Reventlow, at denne ikke havde taget en Tydsk lærer til sine börn, da undskylder svigerinden sig med, at læreren var Norsk. Det havde vel været sværere at forsvare, om denne slet og rett havde været Dansk. Sådan var stemningen i fornemme Danskfødte slægter! Stillede overfor den herskende Tydskhed, havde mange gammeldanske slægter trukket sig tilbage til deres landgodser og lod deres gårde i København stå ubeboede.

Det var fint, moderne, at være Tydsk, og dette eksempel trængte dybt ned især i köbstæderne, hvor de Danske ofte betragtedes som en pariakaste. Herom haves et lille, men talende træk fra *Odense*. Her havde Tydske håndværkere således taget magten i lavene, at de fik indført den skik, at de Danske skulde tiltale dem med den fornemmere tittel „han“, medens de selv sagde „Du“ til de Danske!

Ved Struensees fald vaktet folket til harme, men indirekte udsprang også heraf en oprejsning, rettet imod Tydskheden i det hele. Det er vel værdt at agte på, hvergang de forpinte Danske griber til nødværge. Dette sker i kampen for

Indfødsretten

og — med al sin naivitet — i jubelen over dennes sejr. I regeringen af 17. Januar 1772 sad flere Dansksindede mænd, og navnlig var kabinetssekretairen *Ove Høegh Guldberg* den ledende mand, og han var med al sit sociale snæversyn udpræget Dansk-sindet. Men også *A. P. Bernstorff* havde fået sæde i statsrådet 1773, og han var en erklæret modstander af Dansk indfødsrett, så meget mere, som han var fuldt overbevist om, at Danmark slet ikke kunde undvære Tydsk indvandring for sin kulturelle udviklings skyld. Der var heller ingen tvivl om, at adskillige indkaldte Tydskere havde ydet landet god tjeneste, særlig ved skovvæsenet; men de mange penge, der anvendtes på at indkalde flere tusinde Tydskere til at opdyrke de Jydske heder, var unægtelig ganske tabte. Man måtte være klar over, at *Bern-*

storff vilde lægge al sin indflydelse i vægtskålen for at hindre indfødsretten. Da indtræffer noget ganske mærkværdigt. Blandt de Danske statsråder var *Schack-Rathlou* den mest ansete, men han var utvivlsomt en afgjort modstander af „kabinetsregimentet“. Ikke destomindre ser man det særsyn, at han går sammen med Guldberg ved udarbejdelsen af indfødsretsloven og lader den gennemføres ved en *kongelig kabinetsordre*. Den har nemlig

Schack-Rathlou.
Efter maleri paa Ravnholt.

slet ikke været forelagt noget af kancellierne, hvor Bernstorff rådede, og heller ikke forhandlet i statsrådet, hvor man formodentlig har frygtet for B.s modstand. Og dog var det så langt fra, at man betragtede loven som en løbende forretningssag, at man endog fremstillede den som en *grundlov*, ja man gik endog så vidt, at man lod kongen erklære — forøvrigt i strid med selve kongeloven — at ingen fremtidig konge skulde kunne ændre loven! Det er öjensynligt, at indfødsretsloven af 15. Jan. 1776 stod for folkebevidstheden som datidens største nationale

bedrift, der blev hilst med en jubel, man ikke havde kendt mage til siden 1721. „Landets börn skal æde landets brød“. Det forstod man. — Og dog var man næppe klar over rækkevidden. Indfødsretten gjaldt nemlig hele den nylig stiftede heststat, altså også Holsten, hvilket fandt sit folkelige udtryk i *Ove Mallings* berømte bog om „Store og gode handlinger af Danske, Norske og Holstenere“. Under Holsten indbefattedes også Slesvig.

Vel havde man udelukket de fødte Tydskere, om end der også for dem var åbnet ansættelse, når de købte ejendom i landet for 30,000 rdl.; men fra Holsten, der var befriet for den Tydske konkurrence, blev indstrømningen både til kongeriget og Sønderjylland så meget større. I hertugdömmene delte man derfor også glæden over indfødsretten, og selv finansministeren, den Tydsk fødte grev *Schimmelmann* var ialfald klog nok til at fejre indfødsretten ved en glimrende fest i sit palais i Bredgade (senere koncertpalaiset). Loven havde naturligvis ikke tilbagevirkende kraft, og man stræbte formentlig at forsone Bernstorff ved nogle dage efter at give ham elefantordenen og et betydeligt lönningsstillæg. Et af linieskibene, der kæmpede i Kongedybet 1801, bar navnet „Indfødsretten“.

For den der ved systemet med vor historie fortrinsvis søger vidnesbyrd om Dansk sindelag, er jubelen over indfødsretten en fest, og det gör unægtelig ondt at se, at selv en så forstående historiker som Edv. Holm i denne forbindelse kan få plads for det hånlige udtryk „chauvinisme“, hentet fra en Fransk kejser-soldat. Hvis han havde oversat begrebet på Dansk, vilde det hedde „Jakob von Thyboe“, og han vilde ikke nogensinde have fundet rett mange af den race blandt Danske.

Fred og neutralitet.

Bortset fra de områder, hvor den *Holstenske politik* spillede mester, må vi formode, at mænd med Bernstorffernes evner og talenter må have ydet landets styrelse betydelige tjenester; uden noget sådant vilde det have været vanskelig at forklare den store anseelse, som de vitterlig nød, og som ikke udelukkende kan tilskrives hypnotisme. Dog finder man ved at gennemgå det

halve århundredes styrelse en række store poster, der uundgåeligt må udæske kritikken.

Bernstorfferne betegnes ofte som de store *fredsapostle* og værnere af *neutraltiteten*. Kan denne opfattelse nu virkelig stå for historiens dom? Tidsrummet omfatter tre store verdenskrige: Den Preussiske syvårskrig 1756—63, den Nordamerikanske frihedskrig 1776—83 og revolutionskrigen fra 1792. Strax i begyndelsen af *syvårskrigen* led Dansk udenrigsstyre et rett forbausende nederlag. Den Engelsk-Hannoveranske hær var blevet slået af Franskmandene ved Hastenbeck 26. Juli 1757 og udsat for total tilintetgørelse. Da henvendte England, der naturligt nok betragtede Bernstorff som sin undersåt, sig til ham med opfordring om at skaffe en særfred for *Hannover*, der hørte under den Engelske konge. Bernstorff fik strax forhandlinger igang i Kloster Zewen, og da også Frankrig af andre hensyn ønskede en øjeblikkelig våbentilstand, blev en sådan hurtig afsluttet, hvorved den Engelske hær blev reddet. Bernstorff tilbød endogså at modtage en stor del af den i kvarter i Slesvig og Jylland! og Danmark skulde garantere våbentilstandens overholdelse! Da det kom til stykket forkastedes traktaten dog af begge parter, og Danmark fik kun utak for sin hjælp. Siden måtte det påtage sig at opstille 24,000 mand i Holsten for at beskytte Elbgrænsen samt Hamborg og Lybæk. Man fristes næsten til at spørge: var det en Dansk regering, der optrådte sådan?

I slutningen af samme krig indtrådte det tidspunkt, da *Rusland* afbrød de lange forhandlinger, forbandt sig med *Preussen* og sendte en overlegen hær mod Danmark for at tilbageerobre de Gottorpske lande. Bernstorff optog krigshandsken tappert og foretog uhyre krigsrustninger. Tordenvejret drev dog over, da kejser *Peter* blev myrdet. Men det ser unægtelig noget forbløffende ud, når historikerne tager anledning heraf til en udtalelse om, at udfaldet bekræftede rigtigheden af den Bernstorffske politik!

I den *Nordamerikanske frihedskrig* mente *England* at forsvare sin lovlige rett mod et oprørsk folk, og næppe nogen er i tvivl om, at Bernstorff sympathiserede med det højkonservative England, ligesom også Danmarks økonomiske interesse utvivlsomt tilskyndede til at stå os godt med England. Men Danmark havde jo lænket sig til den Russiske politik, og Katharine II tvang os til at indtræde i den *væbnede neutralitets forbund*, og det

blev en meget kostbar historie, da forbundet var rettet imod England og derfor måtte hævdes ved stadige udrustninger af *betydelige flåder*. Det er altså en misforståelse, når Bernstorfferne hyldes som neutralitetens værger; den var dyrt købt, ingen har kunnet udregne, hvor dyrt.

Først i revolutionstiden vandt den yngre *Bernstorff* sin *sande* berømmelse. Ved udbruddet af den første koalitionskrig mod Frankrig 1792 vilde de fleste Evropæiske lande tvinge Danmark—Norge til at tage del i krigen. Da rev B. sig løs fra den Russiske politik og sagde bestemt nej, selv da en Russisk orlogsflåde på 30 skibe lagde sig truende under Møns kyster. Bernstorffs protest imod at tvinges ind i krigen var så glimrende affattet, at den i selve det Engelske parlaments overhus blev citeret af oppositionen med sådan virkning, at pressionen ophørte, medens Katharina II fik nok at bestille med at sluge den sidste rest af Polen. Det er ved denne lejlighed, at Edv. Holm bruger udtrykket om Bernstorff som Danmarks *afgud*. Men samtidigt led Danmark en række bittere ydmygelser overfor de nordafrikanske sørøverstater, som man måtte betale dyre løsepenge m. m.

Da fred og neutralitet ofte nævnes som to sider af samme sag, kunde der vel være anledning til at overveje, om de ikke snarere er hinandens modsætninger. Neutralitet er et stygt ord, stridende mod naturens orden, der kun kender to køn, han og hun; neutrum er intet-kön. I politik er neutralitet bagsiden af krigens medaille, men tillige også af fredens. Intet begreb er så egnet til at vække og opflamme had mellem nationerne som kravet om neutralitet, og dette ligger i sagens natur. Når to eller flere nationer fører krig med hinanden, da drejer det sig i regelen om livsspørgsmål, enten virkelige eller indbildte, og de sidste virker lige så kraftigt som de første. Nationerne underkaster sig de største savn, lige til hungersnød og offring af livet i den nationale kamp. Når de da fra naboer hører krav om at *nyde* neutralitetens rett, vil det jo sige, at disse venlige naboer vil spekulere netop i de krigsførendes nød, og gevinsten er netop størst på de områder, hvor nøden er størst. Jo mere et land lider til døden, jo mere kan den „nevtrale“ handel skovle penge ind ved at sælge livsfornødenheder til ublu priser o. s. v. Kan man da undres over, at de lidende nationer gribes af en rasende bitterhed overfor de nevtrale spekulanter, for hvem det kun drejer sig om en handelsgevinst!

Det synspunkt, der i det 18. århundrede gjordes gældende af de politikere, der i første række virkede for at opnå neutralitet og den derved vundne øjeblikkelige store gevinst, blev også forklaret således, at det gjaldt om at være ene eller dog så få som muligt om at *nyde* neutraliteten. Idealet for en stats regering vilde være at stå ene som neutral midt i en krigende verden, da vilde handel og skibsfart jo være monopol for denne stat med uhyre fordele. Vi ser derfor også, at værdien af de mange væbnede neutralitetsforbund i det 18. århundrede ansås for at svækkes, jo flere stater deri optoges. Det var jo et oplagt fint regnestykke!

Men al den onde sæd, som blev sået i det 18. århundrede, al den bitterhed, der indkapsledes ved de stadige kævlerier om de neutrals fordringer, det voxede altsammen op og brød frem i det ny århundrede og bragte grænseløse ulykker over Danmark netop fra det land (England), som vore diplomater forsikkrede, at de mest sympathiserede med. De brutale og tilmed meningsløse overfald på Danmark både i 1801 og 1807 havde den Engelske regering sikkert ikke turdet vove at byde den offentlige mening i England, når der ikke var opsamlet en alt overvældende forbittelser ved de uendelige stridigheder om neutraliteten. Men alt dette søges jo nu forklaret som den konsekvente udvikling af den Bernstorffske udenrigspolitik!

Grunden ligger vel endda dybere. Derom kan „den oplyste enevældes“ mest tiltalende leder, kejser *Josef II af Østerrig*, fortælle os den bitre sandhed. Han brød sammen i fortvivlelse ved århundredets slutning, fordi heller ikke han mægtede at gennemføre det enevældige formynderskab, som „oplysnings-tiden“ havde sat i højsædet.

I det 20. århundrede har vi jo nu oplevet endnu langt voldsommere udslag af den forbittelser, som striden om neutralitet har voldet. Det er jo gået så vidt, at en mængde neutrals handelskibe er torpederede og „sporløst forsvundne“!

Da verdenskrigen omsider fik ende, og *nationernes*¹⁾ *forbund* oprettedes for at afværge fremtidige *krige*, udtaltes det håb, at man med det samme vilde få udryddet det lumpne be-

¹⁾ Det er kun ved en falsk oversættelse, at „Nationernes forbund“ (ligue des nations) hertilands er blevet kaldet „folkenes“ forbund. Jeg har tidligere gjort opmærksom på, at denne sprogsfejl kan få farlige følger for de små stater; men da der ingen forklaring er fremkommen, må fejlen vel være forsættelig.

greb neutral. Alle forbundets medlemmer vilde jo være forpligtede til at vende sig imod den, der i strid med forbundspagten vilde begynde en krig; overfor en sådan vilde der ingen plads være for den snæverhjertede neutralitet. Det er unægtelig forbavsende at se røster hæve sig fra enkelte småstater, der kræver at bevare deres „neutralitet“, ved at der indrømmes dem en sådan særstilling, at de under en Evropæisk krig som hidtil kunde „leve kristeligt“ og ernære sig på naboernes bekostning. Ved en sådan særstilling vilde der være skabt en egen sort af *stater af anden klasse*¹⁾. Disse burde da også påtage sig at bære sort kokarde, som mærke for de nationer, der i virkeligheden undergraver verdensfreden.

Under den *hidtidige tingenes tilstand* er det en selvfølge, at enhver stats regering søgte at bevare neutraliteten så længe som muligt. Udsigten til gevinst var i øjeblikket så svimlende at man ikke alene lukkede øjnene for den demoraliserende virkning, men tillige for det truende tilbageslag med uhyre tab; og disse kom stadigt og uafvendeligt efter *alle* de store krige fra 1750 til 1820. Dersom man kunde opgøre et generalregnskab for hele dette tidsrum, er der ingen tvivl om, at tabene ialfald for Danmarks vedkommende langt vilde overskride vindingen. Dette resultat vilde allerede fremgå af, at Danmark gik ud af perioden med en frygtelig statsbankerot og almindelig forarmelse. Den samme erfaring har vi oplevet i det ny århundrede, da gullasch-periodens gevinst langt fra har kunnet dække de uhyre tab ved neutralitetsværn, fantastiske skatter og konjunkturtab, der fulgte bagefter. Lad os derfor fare varlig med tilbedelse af „neutraliteten“. Den største lykke for alle lande vilde være, om verdenssamfundet kunde ordnes derhen, at begrebet neutralitet ganske kunde forsvinde.

Men den yngre Bernstorff fik endnu engang lov at føle faren ved den forbindelse, han havde tilvejebragt med Holsten.

¹⁾ Der meddeles nu (Sept. 1924), at der i Genf fra Fransk side er fremsat forslag om, at de lande, der ikke vil deltage i væbnet tvang mod stater, der vægrer sig ved voldgift, kan få lov at nøjes med at føre *økonomisk krig* mod den genstridige. Men sådanne stater vil da synke ned i en lavere klasse med indskrænket suverænitæt, om ikke en paria uden kaste. I de *virkelige nationers* råd vil naturligvis den grundsætning altid råde: Rett og pligt følges ad!

Er forøvrigt tvangsanvendelse af hunger og nød et finere våben end de blanke?! Væbnede mænd kan som oftest skaffe sig føden, men hungerens våben er fortrinvis rettet mod kvinder og børn.

Dette land var en del af det Tydske kejserrige, og da Tydskland var med i koalitionen mod Frankrig, skulde Holsten altså også stille sit kontingent i krigen. Det lykkedes imidlertid Bernstorff at fri sine Holstenere fra at drage i felten, idet han nøjedes med at lade Danmark betale et bidrag til krigsomkostningerne. Holsten var altså krigsførende og kunde ikke nyde godt af nevtrale rettigheder. Mon de alligevel ikke har sejlet under Dansk flag? Det ses ikke af, hvad der foreligger, heller ikke hvorledes det blev opfattet, at Danmark ydede bidrag til en krigsførende magt.

Den almindelige opfattelse angående *konvoyeringssystemet* har været, at Bernstorff afværgede dette så længe han levede, men efter hans død blev det sat i værk og medførte de store ulykker. Denne opfattelse viser sig nu ikke at være ganske rigtig. Vel advarede Bernstorff imod farerne ved konvoyering, der udsatte enlige krigsskibe for angreb; han foretrak udsendelse af større Dansk-Svenske eskadrer, om end dette var meget kostbarere; men da der indtrådte afgørende politiske omstændigheder, gik han i sit sidste år selv over til konvoyering, og udsendte *Sten Bille* til Middelhavet for at beskytte de kostbare Ostindiske ladninger. Dette fortsattes med overvejende held i de følgende år, da skibsfarten blomstrede. Først i 1799 indtraf her et afgørende omslag da Napoleon styrtede direktorialregeringen i Frankrig og som førstekonsul stillede sig gunstigere overfor den Nordiske skibsfart, ja endog søgte at hemme kaprernes røveri. Den ligefremme følge heraf var, at konvoyeringen mest fik at gøre med Engelske overgreb, og deraf udviklede sig da det skæbnesvangre brudd mellem England og den væbnede neutralitet.

Dette forbund med Sverrig var efter *Svensk forslag* kommet i stand 1794, skönt Bernstorff af hensyn til Rusland en stund holdt sig tilbage og der stadig sporedes indbyrdes mistanke, der hidrørte fra begivenhederne i 1788. Der siges udtrykkelig, at fra det Danske folks side opfattedes forbundet med Sverrig med megen varme, og Bernstorff erkendte sin tidligere fejl i dette forhold.

Lidt om finanspolitikken.

Det er indlysende, at Bernstorfferne ikke fuldt kan gøres ansvarlige for de regeringshandling, som lededes af fagministrene. Men hovedtrækkene har naturligvis været behandlet i

statsrådet, hvor Bernstorfferne øvede en hovedindflydelse og derfor må være medansvarlige. De to *Schimmelmänn*'er, fader og søn, begge indvandrede Tydskere, var den meste tid finansministre og havde da den svære opgave at skaffe penge til den kostbare enevoldsstyrelse. Foruden de uhyre store krigs- og neutralitetsrustninger gjaldt det særligt at dække de stadigt stigende udgifter, som det *merkantilistiske* system medførte, og som Bernstorfferne i særdeleshed var bærerne af. Statskassen skulde skabe og opretholde en kunstig industri og bære dens stadige tab. Staten var derfor stadig i pengetrang, ja ofte ligefrem i nød.

Værst så det ud efter de store krigsrustninger i 1762, efterfulgt af urimelige bestiklinger til Russiske og Svenske politikere m. m.; da greb man til en fortvivlet udvej, som skatmesteren, den ældre *Schimmelmänn*, naturligvis har hovedskylden for, om end statsrådets medlemmer må have deres del af ansvaret for en så indgribende forordning. Under navn af „extraskat“ pålagde man en *kopskat*, der betaltes med 1 rdl. pr. hoved (kopf på Tydsk) årlig af hver person — også kvinder og børn over 12 års alder uden noget som helst hensyn til skatteevnen, og den efterfulgtes yderligere af en *saltkat*, der virkede endnu skarper i samme retning. En sådan plyndring af småfolk havde man vel haft eksempler på i ældre tid. Men det lyder næsten utroligt, at noget sådant kunde praktiseres i „oplysningstiden“. Husk at denne kopskat udgjorde over en fjerdedel af statens budget! Fordømmelsen heraf var da også almindelig og havde nær kostet os datiden trofasteste landsdele, *Norge* og *Bornholm*, hvor oprør tvang regeringen til at lempe skatten for disse egne særskilt. Det var atter Danmark som måtte betale.

Da den meningsløse krig i Bohuslen 1788 havde kostet 6—7 mill. rdl., måtte man atter gribe til forøgelse af skatten på det udpinte land, atter en million rdl. årlig, som dog denne gang blev lagt i nærmere forhold til skatteevnen.

Der er henved en menneskealder mellem skatten af 1762 og 1788, og denne forskel i tid og væsen betegner også afstanden mellem de to Schimmelmänner, hvoraf den ældre kun var forretningsmand, den yngre noget af en fantast i datidens ånd.

Dog bør det erindres, at *Ernst Schimmelmänn* væsentligst har æren for toldloven af 1. Februar 1797, der var et tydeligt brudd med den hidtil i hele verden rådende protektionisme. Det

var udslag af den ny tids fysiokratiske tænkemåde. Loven havde længe været forberedt i finanskommissionen, og da den udstedtes 5 måneder før Bernstorffs død, må det antages, at denne har givet sit samtykke, om det end har måttet falde den store formynder svært. Men hans kræfter havde da allerede en stund været i aftagende.

Loven gjaldt imidlertid kun for kongeriget, den rørte ikke ved toldgrænsen mod hertugdømmerne. Da den senere skulde tilpasses også for disse, var „die wacht am“ Kongeåen stærk nok til at hindre væsentlige ændringer i de hertugelige toldsatter. Da var nemlig Bernstorffs svigersøn, den erklærede Slesvig Holstener grev *Caj Reventlow* blevet svigerfaderens efterfølger som chef for det Tydske kancelli, det vil sige regeringen i Slesvig Holsten.

Sønderjylland.

Vi står herved overfor det alt andet overskyggende spørgsmål om den Bernstorffske styrelses ansvar i forholdet til *Sønderjylland*. Strax falder det i øjnene, hvad også har vakt historikerens forundring, at der i hele perioden 1784—97 ikke sker nogen reformerende lovgivning derovre, bortset fra salg af domainegods. Man får uvilkårlig det indtryk, at Bernstorff ikke har villet åbne landet for reformer, der lett vilde få et Dansk præg. Han var blevet accepteret som regent i sin egenskab af Holstensk adelsmand; det lå da nær at tænke, at han vilde aflevere landet til ridderskabet igen i urørt forfatning. Men ett punkt var der, han som fint dannet mand ikke kunde lade være at röre ved; det var *livegenskabet*, som endnu rådede i Holsten og Sydslesvig. Han havde i Danmark været med til uden videre (om end vistnok noget modstræbende) at ophæve stavnsbåndet ved kongelig forordning; men der kunde det vel forsvares, da stavnsbåndet hidrørte fra lovgivningen om værnepligten og altså måtte kunne ophæves ved lov. I Holsten var sammenhængen en anden. Ridderskabet paastod ialfald, at det var et oprindeligt ejendomsspørgsmål, der hørte ind under ridderskabets hellige privilegier. Vel var der nogle af spidserne dernede, der i grunden helst så at komme over alle vanskeligheder ved et kongeligt magtsprog, men det vilde Bernstorff ikke indlade sig på. Han søgte altså at nå målet ved frivillig over-

enskomst, og derom underhandlede der i 13 år. Endelig blev det oplyst derovre, at det daværende livegenskab kun hidrørte fra misbrug af gammel sædvane, og da indstillede hele ridderskabet (imod 1 stemme), at livegenskabet skulde ophæves efter 8 års forløb. Bernstorff oplevede at få denne meddelelse på sit dødsleje. Men indirekte opnåede ridderskabet en slags anerkendelse af, at privilegierne ikke kunde antastes uden frivillig overenskomst. Desværre synes betingelserne ved ordningen at have efterladt nogen tvetydighed; thi da de 8 år var omme og ordningen skulde træde i kraft 1805, så fremkom ridderskabet med det mærkelige forbehold, at når livegenskabet bortfaldt, skulde bondejorden tilfalde godsejerne til fri rådighed, altså uden fæstpligt; det vilde unægtelig have været en fin forretning! Men da var Bernstorff og hans efterfølgere forlængst borte, og kronprindsen måtte da alligevel gribe ind med en kongelig forordning, der forbød at nedlægge bondejord. Ridderskabet havde imidlertid allerede forinden fået at mærke, at de havde fået et nyt herkskab, og de böjede sig. Således forsvandt livegenskabet i hertugdømmerne, altså også i Sydslesvig.

Da ridderskabets „*privilegier*“ også senere spillede en stor rolle, er det fornødent her at omtale dem lidt nærmere. Da der lige siden 1716 ikke havde været indkaldt nogen egentlig landdag i hertugdømmerne, den enevældige konge var jo trådt i stedet, så holdt det Holstenske ridderskab af at betragte sig selv som afløser af landdagen. De privilegier som var dem tilstået ved den skæbnsvangre mageskiftekontrakt af 1773, fortolkede de som en slags grundlov, en forfatning for Slesvig Holsten, og den skattefrihed som de fra fortiden havde nydt, forklares således, at den betød skattebevillingsrett, så ingen skat skulde kunne pålægges landadelen uden ridderskabets samtykke! Heri havde Bernstorff bestyrket dem ved at indrømme dem en repræsentation ved en „*vedvarende deputation*“ af 7 medlemmer af ridderskabet. Derfra stammer den første *Slesvig Holstenske statsrett*, og man betragtede sig altså som en stat i staten. Sålænge Bernstorff styrede, var man kommen om ved spørgsmålet derved, at ridderskabet, når der pålagdes en ny statsskat, bevilgede en større eller mindre del deraf som „*don gratuit*“, frivillig gave; og dermed synes man fra Dansk side at have ladet sig nøje for husfredens skyld.

Noget sådant kunde en virkelig Dansk regering naturligvis

ikke finde sig i, allermindst når det antog større former. Vi har jo meget vel kendt forskellen mellem offentlige og private rettigheder, også skattefrihed for enkelte samfundskredse, men disse kunde naturligvis altid ændres ved lov eller afløses, som de også er blevet; men selvfølgelig er enhver statsborger underkastet ny pålagte skatter. Som bekendt medførte krigen i 1801 ny store skattepålæg både på hartkorn og bygninger, og at disse også måtte udredes af hertugdømmerne var en selvfølge; de pålagdes jo endog af en Tydsk finansminister, Schimmelmann. Men da gik det, som før sagt, op for kronprindsen, at han var ført bag lyset ved den megen snak om helstaten, der kun var tænkt som en maske for Slesvig Holsten, og han blev meget vred. Chefen for Tydske kancelli, Caj Reventlow, nedlagde sit embede, flyttede til Altenhof ved Egernførde og kastede sig i broderens arme, *Fritz Reventlow på Emkendorf*, der var føreren for ridderskabet. Så begyndte kampen med ridderskabet, der varede i 15 år; så måtte de bukke sig. „Privilegierne“ kunde absolut ikke hævdes. Der måtte en ganske anden løftestang til — og den meldte sig først 1830. Det var den

Tydske kultur,

der var voxet op af den ulyksalige bestemmelse i mageskifte-traktaten, at alle *embedsmænd i Sønderjylland skulde uddannes i Kiel!* Det tog to menneskealdre, inden denne udsæd satte frugt. Endnu ind i det ny århundrede hed det sig fra Kiel, at professorerne var Tydske, men studenterne var Danske; de vilde ikke høre på professor Dahlmann, når han forkyndte den ny Slesvig Holstenske statsrett. Han fortrak til Göttingen. Men i andet slægtled opdukker 1830 kræfter af mere folkelig rod, og med sorg at melde, de stammer begge fra den Danske grændseegn, politikeren *Uve Lornsen* fra Sild og *Nikolaus Falck* af Dansk bondeæt fra Emmerlev. Så fik tonen en anden lyd, genklang af de mange Tydske embedsmænd. Resten kender vi.

Her spørger vi nu: Hvorledes stillede den Bernstorffske regering sig til denne farlige udvikling, som han selv havde været med til at grundlægge ved mageskiftet. Desværre må der svares: *Han støttede afgjort Tydskheden*. Ganske visst gik han ikke så vidt som en Kieler professor, der foreslog, at der skulde

undervises på Tydsk i alle skoler i hele riget. Men som regeringschef i Tydske kancelli udsendte Bernstorff en opfordring om, at der i alle Sønderjydske skoler skulde undervises så meget i Tydsk, at bønderne kunde lære at forstå regeringens forordninger, der alle var affattede på Tydsk! Logiken heri var jo indlysende! men dengang strandede det dog, idet selv det *Tydske overkonsistorium* fandt, at dette dog var at gå for vidt. Men frøet var udkastet, og det synes jo nu efter halvandet hundred års forløb at være ifærd med at spire. Edv. Holm billiger egentlig ikke dette, men forklarer det ved, at Bernstorff sletikke kunde tillægge det nogen betydning, om bønderbørn i Sønderjylland undervistes på Dansk eller Tydsk. Når vi nu iagttager, hvorledes den Danske regering i den Bernstorffske tidsalder styrede i Sønderjylland, må vi snarest undres over, at der overhovedet har kunnet bevares nogetsomhelst Dansk i vort gamle lands sprog og sindelag.

Hypnotisme.

Historikeren dömmet i regelen hårdt om alt det, som her er nævnt, om end meget kan undskyldes eller bortforklares. Men hvorledes har det været muligt, at de ledende og ansvarlige mænd gennem alle disse handlinger har kunnet være genstand for en så næsten fantastisk hyldelse, som tilfældet er med Bernstorfferne? Man kommer uvilkårlig til at tænke sig en tryllemagt, en alt betagende personlig indflydelse, der har dækket over alle brøder. Man fristes til at sætte det i forbindelse med det store *spiritistiske hovedkvartér* på *Gottorp* slot, hvorfra så mange ulykker har bredt sig over Danmark. Hvad der nu derom er oplyst lyder helt æventyrligt.

En Tydsk prinds, *Carl af Hessen*, der var blevet gift med Christian den VII's søster Louise, svang sig herved hurtigt op til de højeste stillinger (general i 20 års alder og siden statholder i hertugdømmerne og samtidig overgeneral i Norge). Efter forskellige politiske synspunkter bedømtes han mere eller mindre hårdt. Sikkert er, at *Gottorp* slot, hvor han tog sæde, blev et hovedkvartér for Tydskheden, så at endog hertugen af *Augustenborg* betegnede sig selv som Dansksindet i modsætning til prindsen! Men *Gottorp* slot var også hovedsæde for noget andet, som

vi har ondt ved at anse for muligt. Allerede 1779 havde prindsen indkaldt den æventyrlige troldmand *Saint-Germain* (ikke at forveksle med generalen af samme navn) og fået ham bosat i Egernfærde, beskæftiget med at finde „de vises sten“ m. m. Prindsen betegner ham som en af de største filosoffer, der har levet. Senere 1793 indkaldte Bernstorff selv også den berømte theosof og åndeseer, *Lavater* fra Svejts. På Gottorp førtes et besynderligt leben med spiritistiske åndemøder og sjælevandringer, hvorved deltagerne bar navne af den gamle Jødiske historie. Så utroligt det lyder, har selv *Bernstorff* og hustru f. *Stolberg* samt *Caj Reventlow*, den Holstenske minister, været indviklet i dette „töjeri“, som E. Holm kalder det. Værre var det, at endog kronprindsen, forført af sin militaire interesse, blev draget ind i kredsen, hvor han fik navn af den genopstandne *Josva!* Ved seancerne mente de at se et hemmelighedsfuldt lys, hvis skiftende skin de tydede som orakelsprog. Mon der dog ikke herved har været en politisk hensigt? Længe havde man beskæftiget sig med at finde et passende giftermål for kronprindsen. En Preussisk prinsesse blev vraget, da det opdagedes, at hun var uægte („Jomfru Møller“ kaldte kronprindsen hende). De Dansksindede statsråder, ja endog prindsens nærmeste ven, *Joh. Bülow*, virkede for en Engelsk prinsesse, og kronprindsen havde endog i meget kraftige udtryk afvist tanken om prinds Carls datter, *Marie*. Da blev han ikke destomindre forlovet og kort efter (1790) gift med denne. Hvorledes var dette gået til? Var det den kommanderende generals myndighed, eller spiritistisk indflydelse, eller Bernstorffs snildhed for at knytte forbindelsen med Holstenerne? Prindsessen var opdraget udelukkende på Tydsk, og det skyldtes kun Bülow, at hun inden brylluppet lærte så meget Dansk, at hun kunde gøre sig forståelig dermed. Ægteskabet blev dog efterhånden rett lykkeligt, om end med den bittere sorg, at de aldrig fik levedygtige sønner, og man kunde snart se hen til den kongelige mandsstammes uddøen med alle de deraf følgende ulykker for Danmark. E. Holm antyder, at man må søge skylden i ægteparrets nære slægtskab som fætter og kusine. Det måtte have påhvilet en *Dansk* statsmand at hindre en sådan ulykke.

· Næsten lige så overraskende er det at høre, hvad der i samme periode foretages på *kirkeligt* område i Sønderjylland. Alle røster synes at samstemme om, at Bernstorfferne var me-

get religiøst anlagte. Men hvilken religion? Vi husker, at der i 1721 administrativt kun var vundet for Sønderjylland, at det fik sin egen biskop. Denne kaldtes nu superintendent, og til denne post udnævntes 1792 (altså under Bernstorff) den meget yderliggående rationalist professor *Adler*¹⁾, som nu fik travlt med at reformere Christendommen efter datidens mode. Han forfattede en ny alterbog og kathekismus, hvoraf al Christendommens mystik var fjernet, den såkaldte „*Adlerske agende*“, der gik meget videre end de senere forsøg af samme art herhjemme. Samtidig havde de to rationalistiske professorer i Kiel, *Cramer*, fader og søn, udgivet en ny psalmebog. Alle disse bøger blev nu af Tydske kancelli (Bernstorff) autoriserede til brug i Sønderjydske kirker og skoler, først på Tydsk, men senere også på Dansk. Det er med sand tilfredshed, at vi denne gang ser en folkelig bevægelse også i Sønderjylland. Menighederne rejste sig med protest, og da selv Bernstorffs svoger grev *F. Stolberg* sluttede sig til protesten, så måtte Tydske kancelli (ligesom tidligere i sprogsagen) hale i land. Man havde vovet sig for langt ud og forklarede nu, at det hastede ikke med den ny religion, den kunde godt komme lidt efter lidt; det var man jo øvet i ved den Tydske propaganda i det hele taget. Adler fik alligevel ført sin sag igennem adskillige steder.

Når vi her ser den Tydske grev Stolberg træde op imod Bernstorff og vinde sejr, så er det værdt herved at bemærke, at det er en genklang af den voldsomme kamp mellem det rationalistiske universitet i Kiel og det Slesvig-Holstenske ridderskabs hovedkvarter på det nærliggende *Emkendorf*, hvor gammel Christendom trivedes vel under den englelige grevinde *Julie Reventlows* vinger, og hvor hofpræsten var ingen ringere end den elskelige *Mathias Claudius*, der tappert stred for at forene sit Danske udspring og sin loyale kongetroskab med de ny Slesvig-Holstenske drømmesyner. Trods alt dette! Hvem vilde være i tvivl om valget, når det gjaldt at vælge mellem de to hoffer, det på Gottorp og det på Emkendorf? Disse forskellige navne viser os udviklingens vej, der udgår fra den Stolbergske pietisme, passerer den Adlerske rationalisme og ender i spiritismen på Gottorp.

¹⁾ Senere forenedes også Holsten hermed — og den sidste rest fra 1721 var forsvunden.

Horoskopet.

Vi har set, hvorledes spiritismen har spillet en rolle i den Bernstorffske tidsalder. Man kunde måske deraf tage anledning til at forsøge at stille hans lykkes historiske horoskop. Den erfaring, som verdenshistorien giver, synes at vise os, at ingen bliver en stor mand uden til en viss grad at have „lykken“ med sig: man kan så efter smag og behag kalde det lykke eller Guds styrelse. Det er en ligefrem forbavsende kendsgerning, at begge de ældre Bernstorffer havde en næsten vidunderlig lykke med sig navnlig i de mest kritiske øjeblikke. Faren var størst i 1762, da vi stod overfor en krig med både Rusland og Preussen. Hærene stod overfor hinanden i Meklenborg, beredt til angreb. Da kom pludselig budskabet om, at kejser Peter III var bleven afsat og dræbt¹⁾ efter foranstaltning af sin egen hustru Katharina II, og denne nedlagde strax våbnene og sluttede fred. Da Danmark i kraft af mageskiftetraktaten var blevet tvunget ind i Ruslands krig med Sverrig 1788 og de første sammenstød allerede havde fundet sted, mødte Engelske og Preussiske gesandter på krigsskuepladsen og tvang Danmark til at slutte fred. Da Gustav III nogle år senere 1793 søgte at hævne sig på Danmark, der da stod alene, så blev han myrdet af en Svensk, og faren drev over, ja det førte endog til et forbund med Sverrig. Dette er de tre store kriser i den Bernstorffske tidsalder. Der kan måske hertil føjes, at da den Danske regering i 1797, skönt den Danske eskadrechef *Sten Bille* havde tilkæmpet sig en smuk sejr over de Afrikanske sørøvere, dog sluttede en ydmygende fred med disse, da lå A. P. Bernstorff bevidstløs på sit dødsleje og fritoges således for denne skam.

Men endnu tydeligere viser horoskopet Bernstorffs lykkestjerne derved, at det forundtes ham at gå bort netop, da han stod på toppunktet af sin glands. Da kan historikeren med føje tale om „Danmarks afgud“. Det kan ikke betvivles, at der var landesorg ved hans død. Både konge og folk fulgte ham grædende til graven.

¹⁾ Edv. Holm siger herom bogstavelig: „på grund af Peter III's afsættelse og død, godkendte udfaldet Bernstorffs politik“ (III. 2. 487). Det er unægtelig en dristig slutning.

Afslutning.

Af den historiske skildring skinner det på flere steder igenem, at *A. P. Bernstorff* i sine sidste år var grebet af en ildevarslende ængstelse for fremtiden. Det er ikke vanskeligt at se, hvorfra denne frygt hidrører. Han havde utvivlsomt selv troet på, at det lod sig gøre, at danne en Slesvigholstensk stat *indenfor* det Danske monarki med Tydsk kultur, men i loyalt undersåtsforhold til den Danske enevoldskonge. Men i det sidste tiår af århundredet så han tydeligt, at der opvoxede en Tydsk *national* bevægelse i Holsten, og det endda med to eller tre hovedkvarterer: ridderskabets på det herlige *Emkendorf*, hvor han egentlig selv hørte hjemme blandt slægt og venner; derfra var der ifærd med at udsondre sig en demokratisk lejr omkring den „gale“ grev *A. G. Moltke* på Nütschau, og endelig det *rationalistiske* professorparti i Kiel, alle tre på grundlag af Tydsk nationalitet. Han havde jo overhovedet ikke regnet med nationalitet i teori, om end i praxis. Nu måtte han med sin klare forstand kunne se, at den tid nærmede sig, da han enten måtte vende sig imod sine venner Holstenerne eller bryde med Kongen. Leflingens tid var forbi, og denne var da også betinget af, at det i 1784 skabte oligarchi (excellencestyret) kunde opretholdes. Men der var også tydelige tegn på, at kronprindsen ikke i længden vilde finde sig i det formynderskab, som rigskansleren faktisk udøvede, og det måtte være ham ganske klart, at dette vilde være forbi, den dag da den syge navnekonge døde.

Hvis Bernstorff overlevede dette vendepunkt, vilde det utvivlsomt komme til et brudd mellem ham og den ny konge. End mere måtte det ængste ham, hvorledes det vilde gå, dersom han selv faldt fra forinden. Ganske visst havde han oplært sine to sønner *Christian* og *Joachim* til at gå nøjagtigt i samme spor og havde fået dem begge ansatte i sådanne stillinger, at de var udpegede som arvtagere i statens familiegods. Men han har næppe været blind for, at disse epigoner ikke vilde være opgaven voxne, når den store krise kom, og de lett forudselige verdensulykker væltede ind over landet. Og netop således kom det. Hvad *B.* frygtede, skulde i fuldt mål gå i opfyldelse. Dog holdtes det samme spor væsentligst endnu i 4 år efter hans død. Hans sønner overtog udenrigsministeriet, og hans svigersøn *Caj Reventlow* regeringen i hertugdømmerne.

Det falder strax i öjnene, at epigonerne ikke havde arvet faderens lykke. Både kejser Peter og kong Gustav havde været så venlige at lade sig myrde netop i de mest kritiske øjeblikke for de ældre Bernstorffers politik; ganske omvendt var det overfor det tredje slægtled. Var kejser *Poöl* blevet dræbt blot en kort tid tidligere end det skete, kunde Danmark være sluppet for det farlige neutralitetsforbund. Men budskabet om drabet indtraf desværre først et par dage efter, at ulykken havde ramt os. Det tredje slægtled havde altså ikke lykken med sig, og derfor er det blevet hårdt dömt af historien. De har forresten undskyldt sig med, at det var tradition i den Bernstorffske familie at slutte sig til Rusland.

Skönt det fører os lidt ind i det næste århundrede, vil læserne dog vistnok gerne høre, hvorledes det siden gik den store *Bernstorffske kreds*, der hidtil havde været den rådende og med sejr ført kampen imod de Danske, om end disse på knæ værge sig taprere, end vi hidtil har faaet at vide. Det var Bernstorff, Schimmelmänn, Reventlow, Stolberg m. fl. Da høvdingen gik bort, gik kredsen snart itu, og den brød helt sammen, da den blev sat på den store prøve. Under de spændende forhandlinger med England 1801 led de et påfaldende knæk, Schimmelmänn og Reventlow tabte hovedet, og endnu værre blev det, da Holstenerne det følgende år brød ud. Da tog kronprindsen ledelsen fuldstændig i sin hånd og frigjorde sig lidt efter lidt fra formyndereskabet. Brødrene Bernstorff afskedigedes 1810¹⁾, Schimmelmänn og Reventlow 1813, og deres stillinger besattes med Dansk-Norske mænd som Møsting og Kås m. fl. Møsting var født på Møn, søn af amtmand M. på Nygård. Han blev 1804 chef for det Tydske kancelli, hvorved man altså brød med den Bernstorffske ordning, at hertugdömmene skulde regeres af en Holstensk adelsmand. Det var visselig også på tide, og desværre allerede for sent. Thi da Fredrik VI som konge 1810 befalede, at der skulde være Dansk sprog i kirke, skole og rettergang, hvor folkesproget var Dansk, da havde den Tydske embedsstand

¹⁾ Grev Chr. Bernstorff gav en typisk illustration til, hvad man efter tidens skik kunde vente sig af diplomaternes fri færdsel mellem de forskellige stater. Han gik til Berlin og døde der 1818 som Preussisk udenrigsminister. I Berlin mødtes han med føreren for det Slesvig Holstenske ridderskab, grev *Frits Reventlow*, der havde taget plads som Dansk gesandt i Berlin.

allerede voxet sig så stærk, at den udenvidere kunde lade være at udføre ordren. Da høstedes udsæden fra 1773!

Da ulykkerne brød ind over Danmark i 1801, 7 og 13, er det blevet troet og sagt, at det var kronprindsens skyld — havde Bernstorff levet, var alt dette ikke sket! Men der er intet, der lader formode, at nogen diplomat skulde kunne have afværget disse ulykker, der havde sin grund i hele verdenspolitikken på den tid. Det skulde da være sket tidligere.

Om *C. D. Reventlow* må her endnu tilføjes, at da han vel var sluppet ud af storpolitikken, hvor han ikke hørte hjemme, flyttede han tilbage til sine godser på Lålland og gik helt op i storartet virksomhed for beboernes velfærd og börnenes undervisning i stadig samarbejde og venskab med den i samme sogn boende bekendte skolemand, biskop *P. O. Boisen* i Vesterborg (min farfader). Da jeg senere i rigsdagen mødtes med sønnesønnen, grev Ludvig Reventlow, holdt vi af at minde hinanden om dette historiske slægtskab.

Eftermælet.

Ingen Dansk politiker har fået et så strålende eftermæle som Bernstorfferne, særlig den yngre. Historikerne har skildret ham som Danmarks afgud, ja det er gået så vidt, at dommen over andre optrædende personer bestemmes af disses mere eller mindre venlige Udtalelser om Bernstorff¹⁾. Jeg forudsér grant min skæbne i denne henseende. Men kan denne ublu tilbedelse nu mere opretholdes, efter at historiens virkelige aktstykker forlængst er lagt på bordet? Der skulde vel ikke i den ubegrænsede hyldest gemme sig noget snobberi overfor den fornemme Tydske stormand, der nedlod sig til egenhændig at klapse de Danske af. Tidligt gik der politik i dette eftermæle, da Bernstorffs ven og meningsfælle, den Holstenske baron *Eggers*, nogle år efter hans

¹⁾ Den overdrevne tilbedelse af den Bernstorffske styrelse fandt i samtiden et snurrit udtryk, da repræsentanter for skibsfart og handel (der havde *nydt* neutraliteten) lod slå en medalje med B.s billede på den ene side og på den anden en kompasnål med omskrift: Uden misvisning! Kompassnålen skulde jo helst vise Nord, men vi har jo set, at den politiske kompasnål i sidste halvdel af det 18. århundrede stadig viste mod Øst, og dette var jo tradition i den Bernstorffske familie!

død beskrev hans levned. Og siden har skildringen så at sige været enstemmig.

Skulde der ikke nu kunne foretages en udskiftning af dette gamle politiske bo, så vi kunde enes om at hylde, hvad der er hyldest værd, og desuden enes om at slås om det øvrige.

Alle er sikkert enige om, at *Bernstorfferne* i henseende til karaktér og personlighed var *hædersmænd*, og derved står de som lysende støtter midt i oplysningstidens mørke, selv om historikerne knurrer lidt om overdreven familiepolitik; den var meget værre i andre lande. Heller næppe er der tvivl om, at begge sad inde med datidens fineste *dannelse* og overlegne *evner* i mere end en retning. De fleste vil også indrømme, at de til deres embedsgerning som udenrigsministre var oplærte og trænede i flersidig diplomatisk skole, så at de som få vare mestre i den *politiske kunst*. Det var unægtelig et mesterstykke, som de begge udøvede, tydeligst den yngre B., når han, trods medfødt Tysk nationalitet og oprindelig uvilje og foragt for det Danske, ikke desto mindre lod sig ansætte som Dansk regering og udførte dette på en sådan måde, at han ikke alene blev udnævnt til Danmarks afgud, men at nutidens historikere endog påstår at vide, at han efterhånden nåede til at få sit ny land kært; særlig skal det i så henseende have virket godt, da han i 1780 fik tilkendegivelser af sorg og deltagelse, da han under Russisk tryk blev afskediget fra sit embede. Det vilde jo have en viss interesse at vide, om disse tilkendegivelser stammede fra det ene eller andet politiske parti¹⁾.

Sit *åndelige* stade har ialfald den yngre B. forstået at indsløre i et sådant clair-obscur (jeg vælger her et fremmed ord, der betyder tåge fra clairvoyancens område), at det altid vil blive stående som et ubegribeligt spørgsmålstegn.

Adskillige nutids Danske vil være med til at hylde B. som den *højkonservative* mand, der kunde sætte en stopper for den Franske revolutions stormbølger. Ja, der siges endog, at han kun gik med til landboreformerne for at hindre noget værre.

Tilbage står da Bernstorffernes forhold til selve *Danskheden*.

¹⁾ *Otto Brandts* nyeste historiebog (se nedenfor) giver et mærkeligt indblik i, hvorledes det hænger sammen med den historieskrivning, der hviler på samtidens brevskrivning. Det drejer sig næsten udelukkende om brevveksling indenfor den Bernstorff-Reventlow-Schimmelmanske kreds, altså de Tydskes lejr og mest mellem damerne.

Her vil der sikkert ikke blive noget forlig. Kosmopoliter og Hjemme-Tydskere vil sagtens heri hylde B. som den store profet, der ikke kender til begrebet *nationalitet*, men netop vil ofre alt for at udslette grændserne mellem nationerne. Jeg har dog den tro, at der endnu er et flertal hertillands af Danske, der ikke vil böje knæ for internationalismens afgud, *Baal* (♁: sjæl), og derfor hellerikke vil deltage i den hyldest, der gælder Bernstorffernes kamp imod Danskheden og hellerikke vil række hånd til epigonernes bestræbelser for i nutiden at genopvække *kosmopolitismen fra det 18. århundrede*. Der er øjensynligt gået politik i Bernstorffernes eftermæle, men det er ikke Dansk politik.

Bernstorff-Moltke.

Når nærværende bind af Møns historie har vovet sig så langt ind på storpolitikens område, er det som tidligere sagt i nogen grad foranlediget ved, at flere af de i de store kampe ledende mænd stammer fra Møn, navnlig de Danske Moltker. Udviklingen gennem to menneskealdre medførte, at man med god føje kan sige, at striden stod mellem de *Danske Moltker* og de *Tydske Bernstorffer* med den tilhørende Reventlow-Schimmelmanske kreds. Ved regeringsskiftet i 1784 havde Bernstorfferne fordrevet Moltkerne fra statsrådet, og de sejrende havde havt styret ubetinget århundredet ud og tildels indtil 1810—13, da de alle bleve afskedigede og erstattedes af Danske rådgivere. Ved periodens udgang finder vi atter to Danske Moltker i regeringen. Stærkest blev der kaldet i 1813, da finansministeren, Schimmelmann, ikke mere vidste sine levende råd, men opgav ævret med den morsomme erklæring: „Der må hurtigt skaffes hjælp, lyset brænder i begge ender!“ Da rådede *Møsting* kongen til at henvende sig til den gamle *Joachim Godske Moltke*. Var det Mønboen, der nu kaldte på sin landsmand? Trods 30 års afskedigelse og 67 års alder trådte denne til og dækkede forvirringen med sin dygtighed, ro og anseelse og oplevede netop den endelige ordning, da han døde 1818, 72 år gammel. Om hans udpræget Danske sindelag er ovenfor fortalt et karakteristisk træk i anledning af hans giftermål.

Allerede tidligere havde kronprindsen 1795 tilkaldt en anden Moltke til som generaltolddirekteur at medvirke ved den ny told-

lov af 1797 og senere 1799 som præsident i Danske kancelli. Det var *Fredrik Moltke*, der er blevet mest bekendt ved sit nære venskab med digteren *Johannes Ewald*, der har besunget ham i digtet „Til min Moltke“. Siden havde han været 14 år som stiftamtmand i Norge, hvor han blev gift og særlig knyttet til Norge. Han kalder sig selv en „entusiast“ i alle sine livsforhold. Hans minde er på en egen måde knyttet til de Danskes sorg ved tabet af Norge. Som Dansk statsminister havde han måttet deltage i alle de sørgelige fredsforhandlinger; men han glødede af iver for Norges frihedskamp.

Mens forhandlingerne herom foregik på Ejdsvold i April 1814, skulde en Norsk diplomat rejse fra København gennem Sverrig til Norge, og han påtog sig da at tage breve med derop i „sikker“ forvaring. Moltke skrev da et brev til sin ven, den Norske general *Haxthausen*, hvori han opmuntrer Nordmændene i deres forsvarskamp. Den Svenske regering havde fået nys herom og lod kureren arrestere i Gøteborg og fratage ham alle breve. Fredrik VI blev da nødt til at fralægge sig medskyld heri ved at afskedige Moltke og endog forvise ham til Jylland. Kongen gjorde det med blødende hjerte, thi han satte Moltke meget højt. Da krigen var endt, blev Moltke naturligvis taget til nåde igen, og ansat som stiftamtmand i Ålborg, hvor han har sat sig et smukt minde ved at oprette det derværende stiftsbibliothek. Fredrik Moltkes minde er således i særlig grad knyttet til de Danskes bittere sorg ved skilsmissen fra Norge.

Eckersberg: Køretur på Møn.
Efter maleri på Vilhelmsborg¹⁾.

Magnus Beringskjold.

HISTORIESKRIVERNE har ofte god brug for *karrikaturer*, jo krasere, desbedre; derved indprentes de historiske billeder skarpest. Efter at vi her har søgt at skildre det 18. århundredes diplomati, er vi så heldige her på Møn at træffe en skikkelse, der i udpræget grad viser os en kraftig karrikatur af samtidens diplomatiske dannelse, hvorved dennes skyggesider sættes ligesom i glas og ramme. Det er *Magnus Beringskjold*, engang ejer af Marienborg, hvis nuværende navn skyldes ham. Da han længe spillede en indgribende rolle i Danmarks historie, er det nok værd at stifte noget nærmere bekendtskab med denne æventyrer. Hans levned er udførligt fortalt af *Johan Grundtvig* i *Historisk Tidsskrift* V. R I. 1879. Når jeg her benytter denne fremstilling (samt Edv. Holms), må det dog bemærkes, at Grundtvig endda bedømmer manden forholdsvis gunstigt, idet synspunktet tildels er datidens had mod Guldberg, der var Beringskjolds

¹⁾ Kammerherre Bülow ejede Nordfeldt fra 1806—1818.

hovedmodstander. Lad os forsøge at bygge så vidt muligt på de foreliggende kendsgerninger.

I det for Danmark lykkelige år 1721 fødtes i Randers en dreng, *Magnus Bloch Ditlevsen*, der fik et af faderen antaget familienavn *Bering*, der dog ikke synes at stå i nogen direkte forbindelse med den berømte mand af navn Vitus Bering, efter hvem Beringstrædet er opkaldt. Han blev student fra Horsens skole og udmærkede sig i København som smugler og fallit-spiller, hvorfor han måtte rømme til Tydskland, forfulgt af politiet. Han tumlede da omkring i udlandet, hvor han gjorde lykke ved sin anselige person og et påfaldende talent til „at kunne sno sig om personligheder, han vilde vinde“. I Meklenborg giftede han sig 1749 med en dame af Norsk slægt, *Maren Kirstine v. Cappelen* († 1783). Da Navnet Maren syntes for simpelt, blev det forfinet til Marie (deraf navnet *Marienburg*). Han nedsatte sig som købmand i Lybæk, skaffede sig forbindelse med den Holsten Gottorpske hertug *Karl Peter Ulrik*, hos hvem han blev hofråd 1756 (den senere Russiske kejser Peter III). Ja, hvor utroligt det end lyder, lykkedes det ham „ved nogle dundrende løgne“ om sine forfædres og egne bedrifter at blive adlet af den Tydske kejser under navn af *Magnus Bering v. Beringschiold* 1758. Så slog han ind på den politiske bane, og det er vistnok hans forbindelser fra denne tid, der senere skaffede ham den særdeles farlige indflydelse i Dansk politik både udad- og indadtil. Den ældre *Bernstorff* mente at kunne bruge ham under de smudsige forhandlinger i Petersborg om det Holstenske mageskifte. I sådanne intriger bevægede han sig som fisk i vandet; det lykkedes ham at bestikke den Holstenske minister Brockdorff med 50.000 rubler, og selv fik han jævnlig penge fra den Danske regering, ligesom han blev udnævnt til Dansk generalkrigskommissair. Bernstorff skriver om ham til den Danske gesandt i Petersborg: „Manden kunde gøre os skade, dersom man gjorde ham misfornöjet“. Han skal dog have deltaget på Russisk side i syvårskrigen og havt mange æventyr og tab, hvorfor Bernstorff må trøste ham med penge. Imidlertid opdagedes det, at han lod sig betale fra begge parter, og den Russiske regering gav da ordre til, at han skulde arresteres, når han kom over grænsen; han undslap dog, og rygtet fortalte, at han opholdt sig forklædt i Petersborg og hævnede sig ved at tage virksom del i den sammensværgelse, der i Juli 1762 førte til kejser Peters afsættelse

og mord. Da han kort efter bragte dette glædelige budskab til Danmark, skal han være blevet belønnet med en pension på 900 rdl. Der ligger et mystisk slør over hans hele færd i disse år, men den skræk, som regeringen øjensynlig nærede for ham, viser, at han må have siddet inde med farlige hemmeligheder, som regeringen for enhver pris vilde skjule. Hvergang han truede med at rejse udenlands, kunde han atter og atter tvinge sin vilje igennem. Hvad var det, som regeringen ikke kunde være bekendt?

Efter hjemkomsten fra Rusland bosatte han sig i Danmark og spekulerede i køb af landejendomme. Han indviklede sig strax i en mængde stridigheder, der overgik ham ærekrænkende domme, og dog beskyttede regeringen ham. Hans indflydelse på høje steder viser sig også i, at han 1764 skaffer en mand, med hvem han var besvogret, embedet som regimentskvartærmester ved dragonerne i Næstved. Det var den bekendte alsidige forfatter, *Esaias Fleischer*, der optrådte som en af de dygtigste ordførere fra konservativ side imod landboreformerne. Det var vel derfor, at han af den Guldbergske regering blev udnævnt til amtmand over Korsør og Antvorskov amter 1781, men siden atter afskediget 1785 af Reventlow.

Fleischer havde forsvaret sit konservative standpunkt med ikke ringe dygtighed. Men man får unægtelig nogen tvivl om pålideligheden af endog selvforfattede levnedbeskrivelser, når han fortæller, at han blev „elsket af hele godset (på Møn) som en fader“, så at der endog kom en deputation til ham, der bad ham opgive sit embede i Næstved og flytte til Nygård, da man var villig til at erstatte ham, hvad han vilde tabe. Paludan siger, at derom vidste man ikke noget på Møn; tværtimod havde bønderne truet med, at dersom Fleischer „vovede at komme til landet, skulde de splitte ham ad i så mange stykker, at han ikke kunde sankes“. Begge udtalelser kan måske forenes i, at bønderne foretrak Fleischer for Beringskjold, der var medejer og som hurtig havde skaffet sig et rygte som bondeplager og krakiler. Han havde strax indviklet sig i så mange stridigheder, at Fleischer efter kort tids forløb trak sig helt ud af kompagniskabet. For Beringskjolds vedkommende kan der næppe være tale om noget politisk standpunkt. Hans skudsmål lyder ens fra alle de steder, hvor han i disse år slog sig ned; således fra Sorø, hvor byfogeden var en ungdomsven af ham. Denne sendte et andragende til

regeringen med indtrængende bøn om den nåde at blive forskånet for at have noget med ham at bestille, „som nu er blevet så anselig, dog mest i sin egen indbildning“ o. s. v. Også i Jylland optrådte han som „godsejer“ og opnåede i 1773 at blive dømt ved højesteret som bondeplager.

Nedenfor vil der blive givet en fremstilling af domaine-godsets salg på Møn i 1769. Fleischer fortæller i sit levned, at det var Beringskjold, der lokkede ham ind i kompagniskabet om handelen ved at meddele, at Beringskjold havde skaffet ham det gode embede i Næstved. Fleischer må vel have havt grund til at tro det; ellers vilde han næppe have ladet sig lokke. Ved auktionens 2. dag i Stege den 20. Sept. 1769 var Beringskjold ikke mødt; godset No. 1 (Nygård) blev da tilstået Fleischer på begges vegne, men regeringen holdt sig nærmest til Fleischer, da den øjensynligt nødtigt vilde have noget med Beringskjold at gøre. Fleischers regimentchef, den bekendte general *Eickstedt*, var kautionist. Nu begynder en komedie, der gennem flere år udspilles i en række tragikomiske akter, hvoraf man tydeligt kan øjne en modsætning mellem rentekammeret, der vil slippe af med Beringskjold, og kancelliet og endelig statsrådet, der holder hånden over ham, øjensynligt af frygt for den farlige mand med de uhyggelige hemmeligheder. Er det den Russiske politik, der hævner sig?

Nygårds gods med en del strøgods kom til at koste ialt 83 000 rdl., hvoraf halvdelen skulde betales i Juni og December termin 1770. Første afdrag blev klaret, men derefter måtte Fleischer søge udsættelse med 2det afdrag, der ikke blev betalt, medens Fleischer tillige meddelte, at han havde overdraget sin part til Beringskjold. Regeringen afslog andragendet og vilde ingenlunde godkende overdragelsen til Beringskjold, da Fleischer ikke kunde disponere over godset, før de forpligtede afdrag var betalt og skødet udstedt. Det er klart at regeringen vilde benytte sin rett til at omstøde handelen, når de forfaldne penge ikke blev betalt. Det var lovligt, men unægtelig så strengt, at man måtte forstå hensigten, at befri sig selv og godset for Beringskjold. I Juni termin 1771 erklærede Beringskjold, at nu kunde han betale afdraget, men rentekammeret svarede kun med ordre til Fleischer at overlevere godset og til herredsfogeden *Jydtmann* at sætte Beringskjold ud af Nygård, hvor han var flyttet ind. Men da sagen således sattes på spidsen, bliver kancelliet

ængsteligt og indvender, at udsættelsen kun kan ske efter lov og dom, hvortil rentekammeret svarer, at kongen ikke har nogen sag med Beringskjold. Kongen må da skille trætten, og (Struensee) resolverer, at Beringskjold sættes ud af Nygård ved amtmand *Møstings* foranstaltning og desuden tiltales af generalfiskalen for trods mod kongen. Men kancelliet (hvem?) giver ikke tabt og udvirker en kongelig resolution for, at hele sagen skulde undersøges af en kommission; men Fleischer og Beringskjold skulde mærkeligt nok selv formå mænd til at påtage sig hvervet. De erklærer dog kort efter, at de ikke har kunnet få nogen til at indtræde i kommissionen. De skriver; „Man krymper sig ved at give os rett for ikke at lægge sig ud med vedkommende, som have givet anledning til den os skete urett“. At kancelliet virkelig mente, at der var begået en urett, fremgår af en mærkelig yttring i en kgl. resolution af 7. Okt. 1771, hvori (kancelliet lader) kongen skrive, naturligvis på Tydsk — — „det departement, på hvis forestilling jeg har givet en lovstridig befaling, må derfor være mig ansvarlig, for at det har givet mig anledning til en handling, der er mig meget imod“. Det er unægtelig et voldsomt slag, som kancelliet retter imod rentekammeret, der stred for at skaffe sig Beringskjold fra halsen. Johan Grundtvig udtaler den formodning, at der da (1771 — Bernstorff var afskediget 1770) endnu sad folk, der var indviet i den farlige mands fortid. De har ialfald hellerikke set fejl; Beringskjold vidste at hævne sig og rettede sin hævn mod selve den almægtige *Struensee*, hvem han har givet hovedskylden for sine ulykker på Møn.

Det er nu historisk oplyst, at Beringskjold var den egentlige ophavsmand til omvæltningen den 17. Jan. 1772. Det var ham, der allerede år og dag forinden havde lagt planen og bragt sammensværgelsen istand mellem de højst forskellige deltagere, og det var endog særlig ham, der havde draget *Guldberg* ind deri. Først havde han benyttet sin forbindelse med general Eickstedt, hvis dragonregiment netop var blevet forlagt fra Næstved til København for at beskytte hoffet.

Forøvrigt lå det i Beringskjolds karakter ikke alene at lægge dristige planer, men også at forfølge deres gennemførelse med hensynsløs energi. Strax efter at han havde modtaget regeringens ordre om udsættelse af Nygård og tiltale af generalfiskalen, rejste han til Bernstorff. der efter sin afsked boede på godset Wotersen i Holsten. Men denne vilde ikke have med ham at

göre; han skrev netop i den anledning til brodersønnen, at de ikke skulde blande sig i striden, men *afvente*, hvad der vilde ske. Derfra rejste Beringskjold til *A. G. Moltke* på Bregentved, men fik der en endnu skarpere afvisning. Ingen af disse to gamle statsmænd synes dog at have advaret regeringen om, hvad der var i gære.

Det var først i Januar, at det lykkedes Beringskjold med Guldbergs hjælp at samle de sammensvorne om enkedronningen *Juliane Marie*, der viste det mod at underskrive de fornødne ordrer om, hvad der skulde ske efter ballet på slottet 17. Jan. 1772, hvori Beringskjold deltog, medens der dog ikke synes at være tildelt ham nogen aktiv rolle. Selve begivenheden er det overflødigst her at fortælle, hvor vi kun beskæftiger os med Beringskjolds færd.

Selvfølger blev Struensees fald hilst med grændseløs jubel, og ligeså naturligt var det, at lederne af omvæltningen blev rundelig belønnede, selv Beringskjold blev hyldet som en tapper helt (!), Rantzau, Osten og Eickstedt blev ministre, fik høje ordner og titler, Køller blev adlet og general, medens Guldberg, der dog havde haft den ansvarlige ledelse, nøjedes med en gave på 4000 rdl., men forresten beholdt sin tilbagetrukne stilling som kabinetssekretær, idet han satte mere pris på at udøve en virkelig indflydelse end at have navn deraf. Men de ny magthavere kunde jo ikke fornægte delagtigheden med Beringskjold, som jo endog havde æren af at have startet den hele omvæltning. Man måtte betale ham og mente at have gjort det rundeligt ved at udnævne ham til kammerherre med en årsløn af 2000 rdl.. Derhos fik han godset Nygård tilbage (det blev nu kaldt Marienborg), og begge hans sønner fik ansættelse ved hoffet og hæren. Men det var langt fra, at han var tilfreds med disse belønninger, han vilde mindst stilles lige så højt som de andre deltagere og blive „sådan noget som groskansler med 20.000 rdl. gage“. Hans forbitrelse vendte sig nu ligeså rasende mod Guldberg som før mod Struensee. Da der var gået et årstid, giver han i flere breve en fremstilling af sin bedrift; den er åbenbart falsk og beregnet på at undskylde den store svingning. Da den giver et tydeligt billede af manden selv, skal hovedtrækkene her gengives. Han begynder med at udvikle, hvorledes det Mønske gods var taget fra ham, og fortsætter så: „Dette foranledigede mig til at gøre allerunderdanigst forslag til hendes maj. dronningen, Juliane

Marie, til Struensees magts indskrænkelse (thi videre gik mit forslag ikke). Efter dernæst at have meddelt, hvorledes han i enkedronningens navn bragte sammensværgelsen istand, beretter han om et mærkeligt møde af de sammensvorne den 13. Januar. De fleste vilde, at dronning Caroline Mathilde kun på nogen tid skulde rejse til Hørsholm; men Guldberg meddelte, at det var enkedronningens vilje, at Caroline Mathilde skulde arresteres og bringes til Kronborg. Så tav alle. Med hensyn til børnenes skæbne havde grev Rantzau ladet falde en flot yttring (naturligvis på Tydsk) om, at man ikke kan bage pandekager uden at slå æg itu! Den derpå følgende tavshed afbrødes af Beringskjold, der „efter de mig af skæbnen betroede nådegaver og min naturlige vivacitet, da jeg er af kolerisk-sangvinsk temperament, talte som religion og undersåtlig pligt i alle måder pålagde mig“, og erklærede, at han ikke vilde have noget mere med sagen at gøre, fordi der taltes således om de kongelige børn! Dagen efter søgte Guldberg ham og overtalte ham endog med tårer til at være med og gjorde ham desangående store løfter. Endelig lod Beringskjold sig da overtale, idet han dog erklærede, at han gjorde det af pligtfølelse, vilde selv ingen belønning have, men betingede en sådan for Eickstedt og Køller.

I de følgende dage — siger Beringskjold — deltog han ikke i de sammensvornes møder; men derimod vel i selve udførelsen af statsomvæltningen. Morgenen efter blev han kaldet til kongen, hvor enkedronningen udtalte, at de næst Gud havde ham at takke for den så vel fuldendte begivenhed.

Denne fremstilling er utvivlsomt løgnagtig, og hensigten er lett at gennemskue. Han har villet stille de højst lønnede deltagere i et ondskabsfuldt lys og vadske sig selv ren for de værste pletter, idet han har ment derved at kunne nærme sig den opgående sol, kronprindsen, når den tid kom, da denne vilde hævne sin moder. Derpå tyder det, at han lod yttringer falde imod behandlingen af Caroline Mathilde, og det var formodentlig i den anledning, at han stod i begreb med at forlade byen. Han sigtedes endogså for at have bestilt 200 matroser til ved en kontrarevolution at føre Caroline Mathilde tilbage til København. Foreløbig var dette vistnok kun praleri; men senere dukker planen atter op, og selv den yngre Schimmelman var medvider deri.

Nu blev regeringen (Guldberg) bange for den farlige mand. Han blev forvist fra København og fik anvist ophold i Vordingborg,

som han ikke måtte forlade¹⁾). Særlig vilde man forhindre ham i at rejse til udlandet med sine hemmeligheder fra fortiden og vel også om de sammensvornes forhandlinger, som kunde misbruges i det spændte forhold til England (kong Georg var jo Caroline Mathildes broder.).

Men nu satte Beringskjold hårdt imod hårdt og — sejrede! Endnu gjaldt Bernstorffs kloge råd: Lad ikke den farlige mand blive misfornøjet! eller med andre ord: Spar ikke på statens penge overfor dem, der er villige til at lade sig købe!²⁾

En væsentlig del af belønningen til Beringskjold var jo, at han skulde have Nygård tilbage, men der forudsattes naturligvis, at han betalte den resterende fjerdedel af købesummen, godt 20.000 rdl. Nu søgte Beringskjold ikke alene om udsættelse af denne betaling, men han klager yderligere over, at indtægten af godset havde været ham berøvet i tiden fra Juni 1771, da afdraget ikke var betalt, til Februar 1772, da han fik godset tilbage. Hans sagfører i Stege, N. V. Dorph, beregnede denne indtægt for 8 måneder til 38,313 rdl., og derom bliver der nu en heftig strid med rentekammeret. Beringskjold sender da en klage til regeringen med påstand om, at generalfiskalen skulde sætte rentekammeret under tiltale, fordi det ulovligt havde ladet ham udsætte af Nygård efter Juni 1771. Regeringen (formentlig Guldberg) bøjer sig virkelig og nedsætter gentagne kommissioner til at undersøge Beringskjolds tab, og generalfiskalen får endog ordre til at føre sagen for ham. Den første kommission bestod af landsdommer Munthe Morgenstjerne og byfoged Andreas Badstüber. Beringskjold valgte selv to medlemmer: konferentsråd Abraham Lehn og etatsråd Tønne Lüttichau, senere kendt i kampen mod landboreformen; men de frasagde sig hurtigt dette

¹⁾ Christiansborg 22. Jan. 1772 skriver kongen paa Tydsk, at kammerherre Magnus Beringskjold, forsåvidt han vil vise en beskeden opførsel, og — uden forsøg på at forlade Kbhvn. — „aus bewegenden uhrsachen“ begive sig med sin familie til Vordingborg og der vente min nærmere ordre — skal han tilstås følgende:

1) han skal genindsættes i sine godser på Møn,

2) på min bekostning „gerichtlich belangen“, hvad man i denne sag måtte have gået ham for nær,

3—4) hans to sønner skal få god ansættelse,

5) der skal strax tillægges ham en gage på 2000 rdl. og det første ledige stiftamtmandsskab.

²⁾ En gylden lære, der i vore dages valgkampagner har fået et meget udvidet område.

vanskelige hverv. Efter lange forhandlinger blev „tabet“ opgjort til 13,500 rdl., men kongen resolverede „i henseende til forekommende omstændigheder“, at Beringskjold skulde have 20,000 rdl. i erstatning. Men han var endda ikke tilfreds. Forgæves lader han sin kone andrage om yderligere 4.000 rdl. Imidlertid var der for den forløbne tid restancer for renter og skatter ialt 10.000 rdl., som han ikke kan betale. Da hiter han på en krigslist. Han indberetter, at han har overdraget godset til den Svenske baron *Niels Gyllenstjerna* på den betingelse, at de 10.000 rdl. må lægges til den indestående del af købesummen. Dette hjælp; i håb om at slippe fri for Beringskjold går regeringen ind på dette; men den blev atter narret; thi det hele var pro forma. Såsnart det var ordnet, skøder Gyllenstjerna atter godset tilbage til Beringskjold. Under forhandlingerne om Nygårds regnskaber forekommer ridefogeden Hans Møller og forvalteren Christen Hvid.

Beringskjold havde således foreløbig sejret; han havde skaffet sig en drabelig hævn over Struensee, havde ydmyget rentekammeret (det var før Reventlows tid), sad nu i uantastet besiddelse af Nygård og var endda sluppet for at betale en fjerdedel af købesummen. Men det var endnu ikke nok, Beringskjold kunde aldrig få nok.

Han havde strax begyndt — ligesom tidligere i Jylland — at husere med bønderne. Da disse får medhold af amtmanden, geheimeråd *Møsting*, lægger Beringskjold sag an imod denne; men sagen bortfalder ved Møstings død Febr. 1773. Da vender Beringskjold sig til sin tidligere ven, general, nu statsminister *Eickstedt*, og giver en hårrejsende skildring af forholdene på Nygård med klager over alt og alle i udtryk, der øjensynligt vidner om forfølgelsesvanvid; den egner sig ikke til at gengives her. Han slutter med at berette, at han må lade holde vagt om natten med ladte geværer, hvormed der skydes hvert kvarter for at skræmme de ildesindede!

Foruden amtmanden og herredsfogeden anklager han meget skarpt den bekendte præst *Fibiger* og en person „som kaldes Møns engel“ ɔ: *H. Barfod*. Om denne indeholder klagen en sigtelse, der ved indre modsigelse viser sig åbenbart falsk; men da vi ved så lidt om denne Møns engel, kan vi roligt citere sigtelsens udtryk herom. Der siges, at „han for halvtredie år siden (altså netop under kampene om godsets salg) for flere

onde gerninger blev forvist landet og efter en kammerordre (rentekammeret) skulde arresteres, når han kom tilbage samt tiltales af generalfiskalen. Og denne mand gjorde den uforlignelige generallandvæsenskommission udendvidere til forvalter over de fire store godser der på landet“. Disse to, Fibiger og Barfod, sigtes så for på amtmandens og herredsfogedens foranstaltning at have hidset bønderne til at nægte hoveriarbejdet. Når løgnagtigheden heri gennemskues, kan man godt øjne sandsynligheden af, at både Barfod og Fibiger har ligget i krig med de kommissioner, der ledede godssalget, og det kan godt være muligt, at Barfod som formentlig vinkelskriver på et visst tidspunkt har været genstand for skarp forfølgelse, som dog ikke har udelukket, at den øverste landvæsenskommission har anerkendt ham som forvalter; han blev det ialfald for godserne no. 2 og 3. Se forøvrigt nærmere herom nedenfor.

Beringskjolds fantasier resultere i en anmodning til generalen (Eickstedt) om at sende ham en dragonkommando (1 officer og 12 mand) for at værgе ham mod mord og brand, da hans egne folk nu var udmattede af den megen nattevagt.

Da denne anmodning naturligvis ikke bliver efterkommet (den gik jo ud på at sende soldater mod amtmanden!), så flygter Beringskjold virkelig i Oktober 1772 fra „landet“ til Hamborg „for at redde sit liv“. Derfra sender han så en ansøgning til kongen for at få afsked som kammerherre; han kunde næppe finde nogen kraftigere form for at demonstrere mod regeringen, og nu gör denne atter en mærkelig kovending. Arveprinds *Fredrik* skriver nemlig egenhændig til kancelliet, at ansøgningen skal bevilges også med hensyn til de tjenester, som Beringskjold kunde have løfter om. Men på grund af hans tjeneste den 17. Januar, „som ikke bør glemmes“, vil kongen, at afskeden skal bevilges i nådigste udtryk, kongen skal beholde gagen 2000 rdl., og hoffet vil selv expedere sagen. Imidlertid er man øjensynligt blevet opskræmmet ved at se, at Beringskjold var i udlandet; der udstedes da en ny kabinetsordre om at indskærpe ordren af 22. Jan. 1772, at Beringskjold skulde interneres i Vordingborg. Imidlertid fortsættes striden mellem rentekammeret og kancelliet, der fremdeles vilde kalde Beringskjold kammerherre(!), hvilket rentekammeret dog får forhindret ved en kgl. resolution.

Men Beringskjold drog ikke til Vordingborg, hvor han overhovedet kun har opholdt sig i foråret 1772. I November kom

han tilbage til Møn, og regeringen synes at have set igennem fingre hermed, når han blot ikke var på spil i udlandet. Men i breve til Eickstedt fortsætter han sine klager, som bliver mere og mere sindssvage. Han fortæller om, at også amtsforvalter *Schmit* havde sluttet sig til hans forfølgere, ja amtmanden havde endog forskrevet en person, der skulde skrive falske klager for bønderne, der nu i bander på 16—20 mand undsiger ham og hans folk. Manden hed *Jakob Kanariis*, prokurator og ejer af en god gård i Tjørnemark. Indtil Marts 1771 havde han været i Beringskjolds tjeneste og aldrig fået udsættelse på sit regnskab (Beringskjold påstod, han var løbet af tjenesten uden at aflægge regnskab). Siden havde han ført forskellige sager mod Beringskjold for vold og ulovlig fremfærd. Beringskjold fortæller, at Kanariis altid går med ladt gevær, endog i retten, og Beringskjold har måttet lade ham arrestere. Kanariis indgiver så klage til kongen over, at Beringskjold med sin skytte og flere folk havde overfaldet ham på landevejen og ført ham til Stege, hvor han havde fået byfogeden til at arrestere ham. Amtmanden anbefaler Kanariis klage, og 10. Juni 1773 kommer der ordre om at frigive ham. Beringskjold synes nu at være bleven bange og skriver til Eickstedt, at han nu ingen anden udvej har end flugt af landet; han beder derfor om rejsepas til Petersborg, men regeringen svarer, at nu skal Beringskjold blive på Møn.

Da flygter Beringskjold hemmeligt med en Svensk skipper, der lå i Grönsund og ladede korn fra Marienborg. St. Hans nat 1773 kørte Beringskjold med sin gamle tjener, Mikkel Gram, derned og sejlede bort med Svenskeren. Regeringen lod optage forhør om, hvorhen han var rejst. Det oplystes da, at Beringskjold til sine folk havde pralet med, at han rejste bort for at anrette „nok en 17. Januar“ og snart vilde komme tilbage som Russisk minister eller lignende. Om det var disse pralerier om Russiske forbindelser, der vakte regeringens frygt, er ikke oplyst¹⁾. Måske var det snarere bevidstheden om hans medvirken i sammensværgelsen forud for 17. Jan.

Man har ment, at alle disse trudsler kun var praleri eller

¹⁾ Imidlertid kommer Beringskjold også senere i sine breve til Eickstedt tilbage til tanken om at flygte til Rusland og komme tilbage som hævner, og truer regeringens medlemmer med Struensees skæbne. Storkorsridderne skulde få de hvide bånd om halsen o. s. v.

forsøg på pengeafpresning (som også gentagne gange lykkedes for ham). Men det er senere oplyst, at han ingenlunde var bange for at omgås med statsfarlige planer for at tilfredsstille sin hævn. Han var således godt på vej til en sammensværgelse, der gik ud på at føre Caroline Mathilde tilbage og så foranstalte en ny omvæltning.

General *Eickstedt*, der var en troløs karakter, havde været Struensees mand og var som sådan med sit regiment kaldet til København til værn for hoffet, da den Norske garde gjorde mytteri. Beringskjold havde dog lokket ham med i sammensværgelsen mod Struensee, og som belønning derfor var han blevet statsminister m. m. og fortsatte som sådan brevvekslingen med Beringskjold også efter at være blevet kendt med dennes nye planer; man har ment, at dette skete i forståelse med regeringen for at fange forræderen. Eickstedt var vel forøvrigt mand for at lave et sådant spil selv. Af disse breve og øvrige undersøgelser fremgår det, at han virkelig havde forbindelse med den landflygtige dronning. Som deltagere i sammensværgelsen nævnes både Danske, Engelske og Tydske, og man regnede vistnok på støtte af Preusserkongen. Hoffet på Gottorp slot var også indviklet i æventyret, og man mener, at det var af den grund, at prins *Carl af Hessen* blev sendt bort til Norge som kommanderende general. Beringskjold selv var netop på vej til Celle efter dronningens indbydelse, da budskabet kom om hendes pludselige død 1775. Dermed faldt altså de æventyrlige planer til jorden. Men der havde vistnok været adskillig grund for den Danske regering til at nære frygt for Beringskjolds forbindelser. Ganske vist har nogle af de på Møn afhørte vidner udtalt ringeagt for manden, idet de forklarede, at „i Rusland kendte de ham, og kongen af Preussen havde for megen forstand til at bruge sådan en mand“; men man har her sikkert undervurderet Beringskjolds sjeldne evner som diplomat. Hans rolle var da heller ikke endnu helt udpillet.

Den Svenske skipper havde ved St. Hanstid 1773 overført Beringskjold til Skåne, hvor han blev modtaget af baron *Niels Gyllenstjerna* på Biersgård, den samme der havde været hans skærmbredt ved pro forma handelen om Marienborg. Det lykkedes virkelig Beringskjold at fortrylle baronen således, at han beholdt ham hos sig i 2 år 1773--75. Beringskjold opholdt sig der under et påtaget navn; folkene på gården vidste ikke hvem

han var. Men han var en stadig trussel mod den Danske regering, som han kaldte en „skolemesterregering“ i modsætning til Struensees „doctorregering“.

Efter Caroline Mathildes død synes Beringskjold imidlertid at have taget skeen i en anden hånd. Han skrev til Eickstedt, at han skal skaffe ham „en kongelig nåde“ på enkedronningens fødselsdag 4. Sept 1775, og det sker virkelig også. Ved en kabinetsordre får han atter tilgivelse for, at han var flygtet fra Møn, det tillades ham at vende tilbage dertil, og han blev atter udnævnt til kammerherre under forudsætning af „at han for eftertiden holder sig i dybeste underdanighed den befaling efterrettelig, som vi ham selv umiddelbart meddelt haver“. Den fortrolige kongelige ordre, som der herved sigtes til, kendes ikke. Denne forbavsende nådesbevisning af den Danske regering (Guldberg—Bernstorff) må sikkert forklares ved, at man fremfor alt vilde få Beringskjold tilbage fra udlandet, hvor hans forbindelser frygtedes i København.

Sidst på året vender han så tilbage til Marienborg, hvor han strax tager fat på sine vante stridigheder og processer, særlig med herredsfogeden *Peter Dorph*, der havde været forvalter på Marienborg 1774—76. En process om en del af arven efter en moster i Århus fik ved højesterett det udfald, at den af Beringskjold krævede part skulde beslaglægges og tilfalde kongen. Da viser regeringen atter sin mærkelige svaghed eller frygt for Beringskjold, idet man ved kongelig resolution overlader ham hele arven.

Endelig var Beringskjold træt af det stridige liv på Møn. Han får i December 1776 Marienborg solgt til den Hollandske minister *F. C. Bosc de la Calmette* for over 100,000 rdl., så han altså har tjent ca. 20,000 rdl. på den hele handel. Året efter køber han Rønnebæksholm af kammerråd *Collet* for 42,800 rdl. Dermed går han altså ud af Møns historie, men da læserne vistnok ønsker at kende denne mærkelige æventyrers endelige skæbne, skal den kortelig her meddeles, idet der derved bliver anledning til at bedømme, om der, som nogle har ment, er blevet gjort manden nogen virkelig urett.

Tilsyneladende levede Beringskjold nu roligt på Rønnebæksholm i 6 år, men var dog stadigt beskæftiget med intriger, som han åbenbart ikke har kunnet leve foruden.

Blandt de talrige begunstigelser, som regeringen viste Be-

ringskjold, var også den, at hans to sønner, Ditlev og Thomas, blev gjort til Dansk adel under navn af *Wedelsparre*. Ditlev var bosat på Nøbøllegård (Lolland?), Thomas, der 1772 kun 19 år gl. var bleven kapitein, blev gift med en 4 år ældre datter af grev Wedel-Jarlsberg.

Beringskjold køber herregården Sparresholm (det gamle Paddeborg) på Sælland til sønnen, skaffer ham udnævnelse til kammerherre og lover ham 12,000 rdl. til udstyr; brylluppet holdes på Ravnstrup 1781. Året forud var Thomas blevet forsat til kongens (Norske) livregiment, der kommanderedes af general *Bessel*. Allerede tidligere havde Beringskjold oftere indbudt regimentets officerer til Rønnebæksholm for at udfinde „om de havde hjerte i brystet“. Også generalen havde været der et par gange; han havde Beringskjold nemlig tiltænkt samme rolle som general Eickstedt udførte 17. Januar. Efter brylluppet sætter Beringskjold sønnen ind i sine store planer. De gik ud på intet mindre end at bemægtige sig den sindssyge konge, fjerne enke-dronningen og Guldberg (formodentlig hele regeringen, som Beringskjold hadede) og selv naturligvis tage styret. Det gjaldt altså om gennem Wedel-Jarlsbergerne at vinde general Bessel og livregimentet. Sådanne vilde planer vilde de nygifte dog ikke indlade sig på, og de kom i stor vånede ved at være bleven indviet i højforræderiske planer, medens faderen nægter at betale dem de lovede 12,000 rdl. I denne nød sender de da bud til Esaias Fleischer, der var besvogret med familien og nu var amtmand i Antvorskov; han stod også i nær forbindelse med den Wedelske familie. Henvendelsen til Fleischer var altså ganske naturlig. Han kom da også snart til Sparresholm, men da han hørte Beringskjolds vilde planer, pålagde han dem naturligvis strax at melde sagen til regeringen. Han skrev selv brevet til Guldberg, lod dem begge læse det og sendte det med begges samtykke. Kort efter rejste Thomas Beringskjold og frue selv til København og gav nærmere forklaring til Guldberg. Man har sigtet regeringen (Guldberg) for selv at have spundet dette garn for at fange Beringskjold. Herom er dog intet andet oplyst, end at Eickstedt stadig havde holdt brevvekslingen med Beringskjold vedlige, og han har vel også fornuftigvis holdt regeringen underrettet derom.

Vi har hidtil med forundring iagttaget den levende angst for Beringskjold, der bragte regeringen til gang efter gang at

imødekomme hans ønsker. Man vilde ved stadige gunstbevisninger lukke munden på ham. Da dette viste sig umuligt, slog regeringen ind i et andet spor: man vilde gøre ham uskadelig ved at spærre ham inde med magt. Ved kongelig kabinetsordre fik amtmand *Bjelke* i Præstø befaling til at arreistere Beringskjold og bringe ham til København. Da Beringskjold imidlertid på Rönnebæksholm ligesom på Marienborg havde omgivet sig med en væbnet garde, måtte man gå frem med stor forsigtighed. Beringskjold skulde ikke lide nogen skade, men med lempe selv göres uskadelig. Amtmanden lokkede ham ind til Næstved, hvor amtmandsboligen var omgivet af politi og bevæbnede borgere. I Amtmandens stue blev arrestordren oplæst for Beringskjold, der opførte sig så fromt som et lam og bevidnede sin uskyldighed overfor anklagen. Han blev da indsat på rådstuen under borger-vagt. Næste dag førtes han i en karet med 6 heste for og en ledsagende vogn med vagten. For ikke at vække opsigt var vognen bestilt til Køge, men kørte om ad Ringsted til København, hvor han indsattes i kastellet, der hvor Struensee havde siddet. Amtmanden drog med ledsagere til Rönnebæksholm, hvor alle Beringskjolds papirer blev beslaglagte. Man trøstede fru Beringskjold med, at man ikke vilde fratage hende gods og ejendom. Alle sagens akter samt brevexlingen med Eickstedt blev afleveret til Guldberg, som brugte et fjerdingår med at sætte sig ind i den vidtløftige sag og gøre indstilling derom til regeringen. Indstillingen gik ud på, at der skulde udstedes en kongelig kabinetsordre, hvorved sagen skulde afgøres uden retsligt forhør og dom. Dette mødte dog modstand hos de andre ministre, af hvilke navnlig *Schack-Rathlou* gjorde gældende, at manden ikke kunde dömmes for højforræderi, da man ikke vidste, hvem angiveren var (sönnens og svigerdatterens navne var holdt hemmelige). Dog indstiller *Schack-Rathlou*, at på grund af Beringskjolds ilde rygte skulde der ikke foretages noget retsligt forhør, men sagen undersøges ved en regeringskommission. Dette blev vedtaget, men Guldberg udvirkede dog hos kongen, at kabinettet selv skulde foretage undersøgelsen. Det er öjensynligt, at det fremfor alt for Guldberg gjaldt om, at forhørene holdtes hemmelige, og at man ikke vilde udsætte sig for, at der fremkom vidnesbyrd, der kunde bringe staten i fare. Det ligner sletikke Guldberg, at hans hensigt skulde være af dække sig selv. Han ses ikke på noget punkt at have villet virke i egen

personlig interesse. Kabinettet foretager altså selv forhørene. De indkaldte vidner var væsentligst Fleischer og Thomas Beringskjold med frue, men der fremkommer ikke noget nyt af betydning. Der udstedes da en kgl. kabinetsordre, hvorefter der ned sættes en doms-kommission med justitiarius i højesterett som formand samt to geheimeråder, hvis navne dog ikke må nævnes. Vidneførselen for denne kommission begrænsedes dog i tre punkter: Brevvexlingen med Celle må ikke berøres, da „vores værdighed og højhed ikke tillader“ det. Prinds Carl af Hessen må ikke inddrages ved noget spørgsmål. Der må ikke anstilles undersøgelser, hvorved fremmede magters opmærksomhed kunde vækkes. Det sidste punkt er øjensynligt stadigt det mest brændende. Kongen slutter med at beklage, at han af mange grunde i denne sag ikke kan følge „den ordentlige og os så kære lovformelige gang med vidneførsel og forsvar“, hvorfor det også pålægges medlemmerne strax at indsende deres skriftlige ed *om evig tavshed* om hele sagen. Der melder sig uvilkårligt nu det spørgsmål: hvortil ligger denne „evighed“ varet? og hvor meget har der været i alle disse hofkabler, der aldrig er blevet eller bliver bekendt?

Undersøgelsen trak længe ud, og man kan flere gange spore den uenighed i regeringen, der strax fandt udtryk gennem Schack-Rathlou overfor den formelle fremgangsmåde. Denne bliver efterhånden lempet ved tilkaldelse af flere vidner og navnlig ved, at der gives den anklagede en forsvarer; og dertil udnævntes den berømte *Chr. Colbjørnsen*, hvis broder var kommissionens secretair. Colbjørnsen fører et meget skarpt forsvar, hvorunder han endogså sigter Beringskjolds børn for svigagtigt komplot imod faderen, hvad dog ikke kan bevises. Endvidere beråber han sig på, at der i Danmark med dets milde og vise regering umuligt kan opstå noget forræderi; mere vægt er der dog i påvisningen af, at Beringskjold savnede ethvert middel til at iværksætte sådanne planer. Det var formentlig en frugt af Colbjørnsens for svar, at der tilstodes fangen betydelige lempelser i fængslet.

Endelig sidste December 1782 afgiver kommissionen sin udførlige betænkning på 57 foliosider. Der forklares først, at det vilde være farligt for statens sikkerhed at føre denne sag ved ordentlig rettergang og dom, og det vilde hellerikke gå an at kræve vidneforklaring af adskillige høje personer, men der erklæres, at Beringskjold hører til de urolige og for landet farlige

borgere, der bør holdes i livsvarig forvaring. Dog anbefales han til lemfældig behandling og så megen bekvemmelighed, der kan forenes med den allernøjeste bevogtning.

Ved en ny kongelig kabinetsordre gives der kommissionens kendelse „fuld domskraft“, idet der atter gives en beretning om Beringskjolds onde gerninger, som ikke mere må nævnes, „thi det er onde ting af en sådan sorthed, at de bør begraves i en evig nat“ (man kender Guldbergs pen).

Der bevilgedes Beringskjold 600 rdl. årlig til hans pleje, som kommandanten i kastellet¹⁾ skulde besørge.

Hermed slutter Beringskjolds historiske betydning.

Havde der været nogen uenighed om fremgangsmåden, synes der at have været enighed om resultatet, at Beringskjold nærmest skulde behandles som en gal mand og spærres inde som farlig for staten. Med hensyn til det sidste tænkes der nærmest på prinds Carl af Hessen. Hermed stemmer det også, at denne prinds forlod landet, da Beringskjold blev fængslet, og ikke vendte tilbage før efter regeringsskiftet i 1784, da Guldberg blev styrtet. Dette skifte gjorde dog ingen forandring i behandlingen af Beringskjold, uden forsåvidt han blev flyttet fra kastellet i København til det fjerne Bergenhus fæstning²⁾, hvor kommandanten, general *Moltke*, fik den besværlige opgave at bevogte fangen og dog lade ham få så megen frihed som muligt. I Norge lever han endnu i henved 20 år, altid beskæftiget med at plage livet af sine omgivelser og indgive klager til regeringen. Tilsidst vilde ingen fæstningskommandant mere tage imod ham, og man nødsagedes da til at føre ham til Stavanger med pålæg om ikke at forlade byen. Her kom den gamle mand til ro og døde endelig 1804, 83 år gammel. Han synes at have bevaret til det sidste sin mærkelige evne til at fortrylle de enkelte personer, som han ønskede at vinde. Hans slægt uddøde med ham,

¹⁾ 11. Juni 1783 skriver kongen til amtmand Bjelke, at boet efter den i kastellet arresterede Magnus de Beringskjold skal udleveres til arvingerne, da faderen „af os er dømt til et evigt fængsel, hvoraf han hverken skal eller efter hans misgernings beskaffenhed bør uden ved døden befries og følgelig er han at agte som civiliter mortuus, der hverken kan eje eller arve“.

²⁾ 29. April 1785 skriver kongen, at den arresterede Beringskjold skulde føres til Bergenhus fæstning på livstid, men under god forplejning, hvortil kongen har bevilget ham 600 rdl. årlig, ligesom der yderligere af boet kan udbetales ham 300 rdl. årlig.

ligesom også navnet Wedelsparre med hans sønner. Af efterladte breve har man uddraget en historie om, at regeringen gennem amtmand Fleischer skulde have købt Beringskjolds sønner til at føre falsk højforræderiklage mod faderen. Når ord står mod ord så skarpt som her, gælder det om, hvilken tillid, man kan have til de pågældende personer. Samtiden var utvivlsomt lige så lidt i tvivl om, at både Guldberg og Fleischer var hædersmænd, som at Beringskjold og hans slægt ikke var det.

Det slægtled, der i 1784 styrtede den Danske regering og satte Tydskheden i højsædet, har, som man kunde vente, havt travlt med at male forgængerer med de mørkeste farver, og herved har man særlig benyttet behandlingen af Beringskjold som farvestof. Anklagen mod *Guldberg* går i særdeleshed ud på, at regeringen tilsidesatte den ordinære retspleje og lod æventyren dømme ved en kommission efter kongelig kabinetsordre, hvorved vidneførelsen blev indskrænket af *allerhøjeste* hensyn. Det gælder herved som altid, at de optrædende personer har krav på at bedømmes efter det grundsyn, som rådede i samtiden. Om man end ikke nøjere véd, hvad det var, der gjorde Beringskjold så farlig, så er det ganske utvivlsomt, at den Danske regering betragtede ham således, idet den satte alt ind på at forhindre hans forbindelse med udlandet, og at denne opfattelse fastholdtes af den samlede regering også efter Guldbergs tid, ialfald så længe *Bernstorff* levede. Fra den tid kan der glimtvis fra *kronprindsens* side spores en lett forklarlig sympathi for den gamle fange, der i sine sidste år fik bedre levevilkår.

Men er det så, at Beringskjold virkelig var eller ansås for at være en for staten endogså meget farlig person, da står vi overfor det gamle stridsspørgsmål om forholdet mellem statens, landets eller samfundets vel og ve på den ene side og personens frihed eller rett på den anden. Der er næppe nogen tvivl om, at datiden satte hensynet til statens vel over alt andet, og at der først gennem revolutionstiden opvoxede en modsat lære, bygget på frihed og menneskerettighed. Herhjemme ser vi en rettskyndig autoritet som *Henrik Stampe* stå vaklende mellem de to modsatte grundsyn. Og striden herom er jo endnu ingeniunde udkæmpet,

om den nogensinde vil blive det. Skarpest træder statshensynet frem allerede i det gamle Grækenlands *ostracisme*, hvorved endog de hæderligste personer kunde landsforvises, når de ansås som farlige for staten. På det samme grundsyn hviler vel også det 19. århundredes vældige ord, når Tydskerne synger:

„Deutschland, Deutschland über alles!“.

Englænderen siger; „right or wrong, my country!“, og Franskmanden tömmer offerkalken tilbunds i det stolte ord: „Mourir pour la patrie!“.

Der arbejdes jo nu på hårde livet for at få dette grundsyn udvidsket ved at overføre rettstatens ordening på forholdet mellem nationerne indbyrdes. Det næste slægtled vil måske opleve at se, hvad dette vil føre til. Måtte ikke frugten blive altfor bitter!

Den Guldbergske regering var ihvertfald næppe i tvivl om sit stade i denne henseende. Overfor statens vel måtte enkeltmands rett vige, end sige da, når det gjaldt en person af så slet kaliber som Magnus Beringskjold.

Når den store revolutions historikere har vendt sine våben mod den Guldbergske regering i denne sag, så er angrebet formentlig historisk uhjemlet. Ankeposten kunde vel snarere være en anden og modsat, at der er blevet kælet altfor meget for en slet person, og at dette er sket af frygt for visse hemmeligheder, som tildels endnu er begravede i „nattens mørke“. Een ting kan vi dog takke Beringskjold for, og det er, at han i sig selv har givet os en grel karikatur af „oplysningstidens“ regeringkunst.

Tillæg.

EFTERAT foranstående afhandling i alt væsentligst var affattet for et årstid siden¹⁾, er der udkommet to betydelige historiske værker, der helt eller delvis behandler den samme tidsalder. Jeg har derfor ment, at det var på sin plads her at forsøge en redegørelse for de hovedpunkter, hvori disse forfattere — en Dansk og en Tydsk — stemmer overens med eller afviger fra min fremstilling, så vel som fra hinanden indbyrdes, forsåvidt som jeg i kort tid har kunnet skaffe mig hovedindtryk af disse værker. Forhåbentlig vil andre Danske forfattere med stærkere penne end min, beskæftige sig med denne opgave.

Da meget af dette stof allerede er behandlet forud her, må det undskyldes, om der viser sig nogle gentagelser.

Otto Brandt: Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein um die Wende des 18. Jahrhunderts.

En iagttagelse, jeg gjorde ved læsningen af denne bog, var, at forfatteren i væsentlig grad bygger på Danske kilder, hvortil han har haft fuld adgang under gentagne ophold her i landet. Naturligvis har han også benyttet Tydske kilder, særlig de Holstenske fra de Reventlowske arkiver på Emkendorf ved Kiel og Altenhof ved Egernførde. De har overvejende samme karakter som de tilsvarende nyere Danske, at være nydelige familiebreve indenfor den Bernstorff—Reventlow—Schimmelmandske kreds, der — des-

¹⁾ I det foregående er der dog senere tilføjet enkelte notitser, hentede fra O. Brandts bog.

værre med en viss rett — udgives for at være udtryk for den offentlige mening ikke i hertugdømmerne alene, men også i Danmark. Byggende væsentligst på de samme kilder, er det en selvfølge, at de også overvejende komme til det samme resultat i bedømmelsen af de personer, der hører kredsen til. Den modstand, som vi nu ved, der ydedes af de knægtede Danske, foregik væsentligst bag statsrådets kulisser, hvor mundene var lukkede, og det lykkedes i regelen at stemple de skribenter, der vovede at criticere magthaverne, som kværunter. Måske har de Danskes sejge modstand dog formået at hindre værre ting, end hvad der skete — vi ved det ikke; men kun én gang brød Danskheden igennem alt, det koste hvad koste vilde, og det var, da det gjaldt *indfødsretten*; hvor er dog dette betegnende.

En anden iagttagelse er, at *Otto Brandt* går i spidsen for den ubetingede hyldelse overfor *A. P. Bernstorff*. Hele bogen er et Tydsk festskrift til dennes minde, og den bærer også hans billede (af Jens Juel) foran tittelbladet. Det er en ypperlig historisk skildring af de Tydske stormænd, der *grundlagde Slesvig-Holsteinismen*¹⁾. Den kan også læses — om end med bitter interesse — af Danske, når vi mindes, at det er en Tydsk historiker, der med vanlig grundighed udtaler sin brændende tak til den statsmand, hvem Tydskheden skylder mere end nogen anden. Og dog kendte denne i *theorien* intet til den *nationale* følelse. Han var „verdensborger“, og på ham finder den Tydske digters vers anvendelse:

(oversat) „En ædel ånd klæber ikke ved støvet,
han rager over tid og stand;
han lader sig ikke indsnevre af folkeskik eller tro,
hellerikke af slægt eller fædreland!“.

Brandt fortæller, at A. P. Bernstorff, inden han trådte i Dansk tjeneste, havde taget til valgsprog ordene „*Patria ubique*“ (mit fædreland er overalt). Det gamle Romerske — så stærkt fordømte — ordsprog lød: *Patria ubicumque bene* (fædrelandet er hvorsomhelst jeg befinder mig *vel*). Bernstorff har således endog skærpet ordet ved at udelade hensynet til velfærden; var det, fordi han skulde til det usle Danmark? Senere hører man dog ikke meget til dette stygge valgsprog. Formodentlig har den

¹⁾ Også navnet Slesvig-Holstener stammer fra denne tid. Før taltes kun om Holsten, og Slesvig kaldtes undertiden Dansk Holsten.

kloge farbroder advaret ham mod at forkynde dette ord i Danmark *dengang*; der skulde jo først gå halvandet hundred år; er tiden nu moden til at udslette Danmarks navn? Le Danemarc s'efface — hed det jo forleden.

Når stilen i Brandts bog undertiden synes noget bred, stammer det formodentlig fra kildernes art; han taler selv om den „brief-kultus“, der overvælder ham. Man savner lidt af den snævre figurs sprog.

En tredje iagttagelse har en ganske særlig interesse for forfatteren af foranstående afhandling, idet professor Brandt i alle hovedtræk punkt for punkt *bekræfter rigtigheden af min fremstilling* af de historiske kendsgerninger i forholdet mellem Bernstorfferne, Danskheden og Tydskheden, såvelsom karakteren af den daværende styrelse i hertugdømmerne; kun med den forskel, at vi har set sagen hver fra sit synspunkt, Tydsk og Dansk. Hvad jeg roser, fordømmer han, og omvendt.

Slesvig-Holstenerne havde vundet et hovedslag, da Bernstorff i 1775 indrømmede det Slesvig-Holstenske ridderskab dets „fortwährende deputation“, der førte til så mange ulykker. Herom oplyser Brandt, at det kostede Bernstorff en hård kamp med de Danske at sætte dette igennem i statsrådet. Dette var grundstøtten for Slesvig-Holsteinismen og danner et hovedpunkt for Brandts hyldest af Bernstorff. Fra Dansk side naturligvis stik modsat.

Men dette kan egentlig ikke bebrejdes nogen af os, så meget mindre som Brandts værk just ikke kan siges at være besjælet af Danskerhad. Han søger ialfald at skelne mellem Danismus (Danskhed) og Danicismus (fordanskning), hvilken sidste han fordømmer meget skarpt, når den (formentlig) øvedes fra Dansk side, medens han uden at blinke glæder sig ved tilsvarende bestræbelser fra Tydsk side. Overfor så mange rent forvirrede Tydske påstande fortjener at nævnes med anerkendelse, at Brandt indrømmer, at Sønderjylland er fra oldtiden *gammelt Dansk land*, og at fortydskningen af Sydslesvig først er begyndt ved grændsekrigene i det 14. og 15. århundrede; hvad bliver der så af „constitutio Valdemariana“ for hele Slesvig i 1326? Men det er rigtigt nok, at Holstenske riddere allerede tidligt rykkede ind i Dänischwald og Svandsø og gjorde den danske befolkning til livegne. Forøvrigt bringer Brandt selv mærkelige vidnesbyrd om, at det Tydske sindelag i Sydslesvig er af meget yngre dato.

Med megen bitterhed skrives der endnu 1815 fra Kiel, at studenterne fra *Sydslesvig* ikke vilde høre den Tydsksindede professor Dahlmann, og at de „skar tænder af raseri“, når han vilde lære dem den Slesvig-Holstenske statsrett. Ja, en anden kilde fortæller endog, at alle professorer i Kiel var Tydske, men studenterne Danske! Nå, disse brevkilder skal man jo vogte sig for at bygge for meget på.

Når ovenfor er sagt, at Brandts fremstilling af begivenhederne nøje stemmer overens med min, må derved dog bemærkes, at Brandt langt fra har taget alt med, og det er umiskendeligt, at det, han har tiet stille med, er særlig det, som i Danske øjne vilde stille Bernstorfferne i det ugunstigste lys. Navnlig er det ganske forbavsende, at Brandt helt fortier alle de frygtelige vilkår, som var knyttet til mageskiftet af 1773. Det gælder først og fremmest den bestemmelse, der udleverede Sønderjylland til fortydskning i det lange løb, således som det ovenfor er forklaret. Overfor Holstenerne behøvede han jo ikke at fortie dette. Mon han ikke selv har ment, at dette vilkår var *for grovt*?

På den anden side hylder han den brutale *Saldern*, der trumfede alt dette igennem, ved siden af Bernstorff som Holstens nationalhelt. Hans karakter gengives på Holstensk bondesprog således:

Herr Casper von Sallern
kunn' bullern und ballern,
und wär doch en goden mann!

Det tjener ganske vist ikke til pryd for professor Brandt, at han bringer en så rå person som Saldern en så „überschwänglich“ hyldest, men endnu mindre sømmede det sig for Bernstorff at lade sig kudske af manden med sin knortekæp. Der opførtes virkelig på Salderns slot Schierensee i den anledning en underlig komedie for ikke at sige tragedie. Da mageskiftet endelig skulde ordnes, sendte Bernstorff sin mest grovkornede kampfælle til at tage kampen op med Saldern; det var de Tydske Reventlowers stamfader *Ditlew Reventlow til Emkendorf*, som havde vundet et visst ry for hårdhed ved som hovmester for den ulykkelige kronprinds (senere Chr. VII) at drive drengen ud til grænsen af vanvid. Mod Saldern kunde han dog ikke stå sig; denne fik atter sin vilje, om end det skal være gået meget skarpt til. Men var det nu også helt klogt at sende Slesvig-Holsteinismens stamfader som Danmarks repræsentant i kampen med Holsten? Det betegnes derfor også som et stort held, at Bernstorff kom selv

som en „deus ex machina“ — Brandt kalder det et „vidunder“ — og overtog regeringen i det ny Slesvig-Holsten. Da må man altså have ment, at Danskhedens grav var så vel forvaret, så den ikke gik igen.

Det gör mig på en måde ondt at måtte rette enkelte iøjnefaldende fejl i professor Brandts værk, der i flere henseender er så tiltalende. Han fortæller således, at Bernstorff har æren af at have ophævet *livegenskabet* i Danmark 1788. Da dette kommer igen både i text og overskrifter, kan det ikke være en blot tankeløshed. Men det synes utroligt, at en historisk professor (selv om det er i Kiel) skulde være ukendt med den væsentlige forskel mellem *livegenskab* og *stavnsbånd*. Da han så flittig har benyttet Danske kilder, burde dette ikke have undgået hans opmærksomhed. Forøvrigt er der i foranstående afhandling gjort rede for Bernstorffs forhold til enhver af disse højst forskellige opgaver.

Ligeledes tager han fejl, når han tillægger den yngre Bernstorff æren for den landbrugsreform, hvorom obelisken ved Gentofte bærer vidne. Det gælder her den ældre Bernstorff eller rettere dennes forvalter Torkel Baden. Han har hellerikke rett i at tilskrive den Tydske grev Stolberg nogen ære for lignende reformer i Hørsholm. Også herom er ovenfor oplyst, at de nærmest var afskrækkende eksempler. Men det kan måske ikke bebrejdes Brandt, at han har været uvidende herom.

Derimod er det ganske påfaldende, at han kalder *Thyge Rothe* Norsk. Han var Jyde og mere Dansk end nogen anden. Men som ovenfor berørt er dette ikke det eneste eksempel på, at der i nogle Tydske kredse har levet en forestilling om, at det var mere tilgiveligt eller forståeligt, at en Nordmand var Dansk-sindet, end at en Dansk var det. De Danske måtte dog bedre vide, hvormeget de skyldte den Tydske kultur!

Her kan måske indskydes en bemærkning om, at de to portraiter af Frits og Cai Reventlow øjensynligt har byttet plads i bogen.

Hovedopmærksomheden overfor Brandts værk må dog rettes på hans grændseløse hyldest af Bernstorfferne, især da han øjensynligt skriver ud fra Tydsk-nationalt synspunkt. Fremstillingen heraf er så jublende, at den uvilkårlig fremkalder billedet af den store Tydske troldmand, der kunde opdrage de Danske således, at de kyssede den hånd, som slog dem. Billedet er sammensat

af flere træk. Det begynder med en skildring af A. P. Bernstorff som den højkonservative, „durch und durch aristokrat“, der var vel bevandret i herremandsbegreberne fra Meklenborg og Hannover, hvis politik smeltede sammen med religionen, men som dog særlig dyrkede Montesquieus idéer om det *indskrænkede* monarki. Magten skulde tilkomme en oplyst adelstand. Det eneste sted, hvor Brandt flygtigt nævner Bernstorffs begunstigelser af Kiels universitet, begrundes dette ved en udtalelse af Bernstorff om, at den Holstenske adel kun havde så få „fähige köpfe“ (dygtige hoveder, de Danske var naturligvis fæhoveder); derfor skulde universitetet have midler nok til at uddanne et adeligt Tydsk embedskorps. Da han trådte ind i det *Guldbergske* ministerium, blev hans våben snart rettede imod Guldberg personlig, fordi denne åbenbart lagde an på at få *borgerlig fødte* mænd ind selv i høje embeder, hvad der (som Brandt understreger) var en gru for Bernstorff; denne var derfor også en skarp modstander af den Danske indfødsret, som han opfattede som rettet mod sig personligt (jvnf. fremstillingen heraf i min foranstående afhandling). At han afskyede den franske revolution og de idéer, der udgik fra den, er en selvfølge. Hans humanitet havde intet med nationaliteten at gøre, den var bygget ikke på politiske rettigheder, men kun på de rent menneskelige, og har som sådan sat sig et smukt minde i negerhandelens ophævelse. Når hertil kommer, at han vitterlig var ikke alene bærer, men også forkæmper for den Tydske kulturs overvælde overalt i Danmark og særlig i Sønderjylland, så må det unægtelig vække mere end forbavselse, når han ikke desto mindre formåede at bemægtige sig en sådan stilling, at han virkelig gennem lange tider har stået, ja endog er blevet erklæret for at være Danmarks afgud og folkets store *frihedshelt*.

Når det trylleri, som Bernstorff vitterlig øvede på sin tid og sine omgivelser, leder til udtryk som den store troldmand — „hexenmeister“ kalder Brandt ham — giver dennes fremstilling også dertil en slags anledning. Han nøjes åbenbart ikke med som E. Holm og andre Danske forfattere, at betegne Bernstorffs deltagelse i de spiritistiske seancer på Gottorp slot som „töjerei“. Brandt tager det mere alvorligt og aftrykker endog en lang brevveksling mellem hovedkvarteret og den Svejtsiske åndeseer *Lavater*, som Bernstorff havde indkaldt i den anledning. Lavater udtrykker sin sorg over, at han ikke kan få den rette tro på synerne af

Christus og apostelen Johannes. Men Bernstorff, der i denne kreds bærer navnet „Grandison“ efter en Fransk romanheldt, hvis sjæl han har arvet, samt hans svigersøn, *Caj Reventlow*, den senere chef for det Tydske kancelli, trøster ham med, at det skal nok komme. Da så et af medierne bliver afsløret som bedrager og griner dem op i øjnene, undskylder Bernstorff det med, at dette medium ikke var sendt til undersøgelse, hvad Reventlow dog modsiger. Da bliver Lavater rent forvirret og rejser sin vej, men brevvekslingen fortsættes dog i de følgende år og hører — ialfald for kronprindsens vedkommende — først op ved Bernstorffs død 1797. Det fremgår ikke klart, hvorledes Brandt selv dömmet om disse uhyggelige scener, men vi Danske kan ikke uden forfærdelse tænke på, at Danmarks skæbne i en kritisk menneskealder har været i disse tryllekunstners hænder. Med megen ængstelse ser vi gamle ialfald hen til de tegn, der kan tyde på, at vi nu under kosmopolitismens banner går en lignende udvikling imøde, som den vi har lært at kende fra slutningen af det 18. århundrede¹).

Slesvig-Holsten.

Ved at sysle med Otto Brandts interessante værk har jeg fået lyst til derom endnu at tilføje nogle bemærkninger, navnlig én rosende og én dadlende.

Ovenfor er sagt, at vi Danske med fornøjelse kan læse den glimrende skildring af „Paradiset“ på *Emkendorf*, det Holstenske ridderskabs både politiske og åndelige hovedkvarter, hvor ridderne samledes om la table ronde, og hvor grevinde *Julie Reventlow* utvivlsomt var den hellige Gral. Vi misunder ikke Holstenerne dette herlige syn og hellerikke deres stolte historiske minder,

¹) Skönt jeg ikke deler alle de betragtninger, som indeholdes i efterstående udtalelse, er den dog så interessant og overensstemmende med skildringen her, at jeg vil gengive et uddrag deraf. Forfatteren *Svend Leopold* giver i „København“ 28. Sept. 24 en skildring af den Brandesianske periode i slutningen af forrige århundrede (1870—1900), hvori han siger, at de mennesker, der har fulgt Brandes fra hans første stadium, nu er bleven åndelig forfjamskede deraf. De fleste af Brandes tilhængere er endt i mystik og okkultisme (hemmeligheder). Han sammenstiller dette med slutningen af det 18. århundrede, da man også klagede over den almindelige åndsforfjamskelse. Han beklager Grundtvigianismens tilbagegang. Grundtvigskirken vil stå som et synligt minde om, at retningen uddøde i begyndelsen af det 20. århundrede.

skönt det mangen gang gik ud over os, og skönt livet der hviler på en urigtig tradition om, at Christendom og konservatisme bør være forenede. Med glæde vil åndslivets venner læse om den lidenskabelige kamp, som Emkendorf (Mathias Claudius) førte mod den fra Kiel udstrømmende videnskabelige rationalisme, hvorunder de endogså vendte sig mod den store Bernstorff. Havde denne lejr holdt sig på sit eget område, Holsten, vilde den Danske helstats (gesammtstaats) drøm godt kunne være gået i opfyldelse. Desværre tog den nedarvede erobringslyst magten også i denne kreds af fremragende Tydske kvinder og mænd; de gik over til *Slesvig-Holstenismen* og rakte hænderne ud efter det gamle Danske land Sønderjylland.

Skönt det fører os et stykke udenfor det tidsrum, vi her har behandlet, tror jeg dog, at læserne vil sætte pris på at høre lidt om, hvorledes det gik Danmark og Holsten efter Bernstorffs død 1797, så meget mere som historikerne herom er i en forbavsende grad uenige.

Otto Brandt forkynder med stor dristighed den lære, at efter Bernstorffs død gik alting istykker, fordi kronprindsen selv tog styret og slog ind på en ganske anden vej. Han brød ganske med statsrådets (Excellencernes) vise styrelse og optrådte som „tyran“ og „despot“ overfor de sagesløse Tydskere og rakte endogså hånden til „Danicismus“ (fordanskningen). Brandt er ligefrem betaget af et ustyrligt had til Fredrik VI, så at han endogså skildrer dennes ydre person som grim og frastødende, nærmest som en lille trold med hår på næsen. Hermed stemmer det dog ikke, at Brandts bog selv bringer et særdeles nydeligt billede af Fredrik VI (efter J. Juel).

Man kan næppe tænke sig en mere uretfærdig bedømmelse af Fredrik VI. Den kan kun være dikteret af ubændig Tydsk nationalfølelse. Hvori bestod det påklagede brudd med den Bernstorffske politik? Hvad var det, der skete efter Bernstorffs død? Hans embede som udenrigsminister gik i arv til hans af ham selv dertil opdragne to sønner, greverne *Christian* og *Joaachim Bernstorff*. Stillingen som chef for Tydske kancelli blev betroet til svigersønnen *Caj Reventlow*, som han utvivlsomt også havde udset dertil. Som vidnesbyrd om fordanskning af de Tydske kan kun anføres, at kronprindsen, da han endelig blev konge, udstedte forordningen af 15. Dec. 1810, hvorefter der skulde indføres Dansk sprog i kirke, skole og retsvæsen

overalt hvor folkesproget var Dansk, og denne forordning *fandt kongen sig endda i*, at de Tydske embedsmænd udendvidere undlod at efterkomme. Dette kalder professorerne fra Kiel for *undertrykkelse af Tydskheden*, der førte til, „die anderen nationalitäten, vorab die deutsche, in dem gesamtstaate zu unterdrücken“. Hertil kan kun svares, at vi kender Tydskerne igen, og kan forstå, at fra den side er ingen fred at vente.

Det, der virkelig skete, er netop det stik modsatte. Det var Holstenerne, der brød borgfreden¹⁾. Da statens udgifter, særlig ved krigen 1801, var steget så stærkt, at der nødvendigvis måtte skaffes mange penge, forelagde den Tydske finansminister *Schimmelmann*, støttet af hele den *Bernstorff—Reventlowske kreds*, de bekendte store skattelove af 1802, omfattende naturligvis hele monarkiet. Da nægtede den ovenfor nævnte „vedvarende deputation“ at betale og protesterede under påberåbelse af ridderskabets privilegier, og chefen for Tydske kancelli *Caj Reventlow* demonstrerede ved at nedlægge sit embede, dertil opfordret af broderen på Emkendorf. Det er formodentlig denne strid, som Brandt sigter til, fordi den Danske regering ikke mere vilde finde sig i den Bernstorffske fiktion om „frivillige gaver“; nu drejede det sig jo om store summer, og hele den Dansktydske regering var derom enig. Den tvetydige illusion kunde selvfølgelig ikke oprettholdes; også Holstenerne måtte naturligvis betale de ny skatter. Deres drøm om, at den vedvarende deputation skulde udøve „skattebevillingsretten“, kunde selvfølgelig endnu mindre hævdes. Ridderskabet fik af dette sammenstød kun den frugt, at der et par år efter måtte ansættes en Dansk mand, *Mønboen Møsting*, som chef for Tydske kancelli. Tydskeren havde jo nedlagt sit embede.

Da Otto Brandts fremstilling af dette afgørende sammenstød mellem den Danske regering og det Holstenske ridderskab indeholder træk af særlig interesse for min betragtning heraf, vil jeg

¹⁾ Herom oplyser Brandt, at striden om privilegierne allerede var rejst i Bernstorffs tid, men denne havde svaret med tavshed. Han havde jo selv skabt den kamporganisation, som ridderskabet havde fået i den *vedvarende deputation*. Denne udsteder netop i Bernstorffs dødsår 1797 sin tak i form af en offentliggørelse af et af sekretairen (med det gode Danske navn Jensen) forfattet stort værk om alle de privilegier, som ridderskabet i tidernes løb havde fået både af hertuger og konger. Heri tales der for første gang om den „*Tydske adel*“. Dette var den til Danskheden officielt tilkastede stridshandske.

gerne meddele noget mere herom, om end jeg udsætter mig for nogle gentagelser af, hvad ovenfor er fortalt. For Brandt står grev *Frits Reventlow* på Emkendorf med sin skønne frue som føreren for og helten i denne kamp, der føres med en lidenskab, som et åndeligt livssyn altid medfører. Denne sidste mand på skandsen minder om Roland ved Ronceval, med hvem han også er blevet lignet. Det er dog ganske forbavsende at se en nutids historiker som Brandt stille sig ved hans side i den urimelige kamp for nogle ormstukne standsprivilegier imod de allerede da almindeligt anerkendte statsborgerlige pligter. Under denne kamp meddeler Brandt (s. 307) en episode, som fortjener at fremdrages. Da det Tydske kancelli havde protesteret mod den ny hartkornsskat, og broderen Caj Reventlow havde demonstreret ved at nedlægge sit embede som chef i kancelliet (Decbr. 1802), sammenkaldtes til 18. Januar 1803 en generalforsamling af det Slesvig-Holstenske ridderskab til at overveje, hvad der skulde göres. Her var mødt 23 medlemmer (15 fra Holsten, 8 fra Sydslesvig). Af den vedvarende deputation blev det foreslået, at der skulde indgives et bönskrift til kongen, hvori man androg om, at striden om de ny skatter måtte afgøres af den Holstenske landsregering i Glückstadt. For dette forslag stemte 10 Holstenerne, men kun 1 Slesviger, medens 7 Slesvigerne og 5 Holstenerne stemte imod, så forslaget var forkastet med 12 stemmer imod 11, og Slesvigerne havde sejret over Holstenerne. I sin vrede herover siger Frits Reventlow: „Überhaupt ist von Schleswig und dessen bewohnern sehr krakeliret worden“. Det er naturligvis kun krakileri, når Slesvigerne ikke vilde følge Holstenerne. Endnu værre blev det, da Slesvigske godsejere ikke alene betalte skatten, men ledsagede det med tilkendegivelse af, at de gjorde det villigt. Tidligere har man ment, at den bekendte afstemning gjaldt om, hvorvidt man skulde indgive klage til den Tydske rigskammerrett, og at Slesvigerne havde begrundet deres vægring ved, at Slesvig ikke var optaget i det Tydske forbund. Det er meget muligt, at denne særstilling har været medvirkende, men forslag om klage til rigsretten fremkom først meget senere og blev aldrig til noget.

Frits Reventlow fortsatte tappert kampen, men han så stadig sit mandskab falde fra, endog med sin egen svoger grev Baudissin på Knoop måtte han bryde, og adskillige medlemmer af ridderskabet påtog sig endogså at opkræve skatten på deres

godser. Da han endelig blev ramt af familiesorg, blæste han kampen af, forlod Emkendorf, der overdroges til den senere bekendte Reventlow-Criminil, og stak sværdet i skeden — siger Brandt. Vi kan godt sympathisere med den enlige ridders tragedie; men glemmer ikke, at det var ham selv, der brød borgfreden og erklærede krigen.

Det var ganske klart, at det Holstenske ridderskab ikke kunde føre sin krig igennem på grundlag af de mere end tvivlsomme privilegier. Kielerprofessoren *Dahlmann* (Meklenburger) forsøgte derfor at give påstandene mere fylde ved søge at genoplive den for 100 år siden ophørte *landdag*, der havde bestået af ridderskabet, prælaterne og repræsentanter for købstædene; disse var nu også villige til at deltage; men det strandede formodentlig på, at bønderne ikke skulde med. Så opgav *Dahlmann* ævred og drog til Göttingen.

Efter Wienerkongressen 1815 blev den Tyske forbundsdag genoprettet. Til denne henvendte ridderskabet sig med sin klage over tilsidesættelsen af privilegierne. Men klagen blev *pure afvist*. Grev *Frits Reventlow* på Emkendorf, der havde mistet sin dronning på borgen, opgav nu også kampen, drog til København og forsonede sig med kongen, der gjorde ham til *Dansk gesandt* i Berlin 1817, hvor han traf sammen med Chr. Bernstorff, der da var bleven Preussisk udenrigsminister!

Det Holstenske ridderskab havde altså ikke kunnet trodse sin vilje igennem overfor den lille mand Fredrik VI., der dog var forpint af alle datidens store ulykker. Brandt siger, at der i tyverne hvilede en blytung luft over Slesvig-Holsten. Men imidlertid voxede det frø, der blev udsået ved *mageskiftet*. I snart to menneskealdre var embedsstanden i Slesvig blevet fortydsket, og det havde virket på befolkningen, særligt i Sydslesvig. Den Franske borgerlige revolution sendte i 1830 sit budskab om repræsentation i forhold til folkestemningen, og dette havde en ganske anden klang end ridderskabets råb om sine privilegier. Uve Lornsen blev agitatoren, Nikolaus Falck fortolkeren blandt bønderne. Men endnu lød ikke skriget: Bort fra Danmark! De vidste jo alle sammen, at de havde levet lykkeligere dage under Danmark end noget andet regimente. Resten kender vi.

Axel Linvald: Kronprinds Frederik og hans regering 1797—1808.

Det andet ovennævnte betydelige værk er fra Dansk side: *Axel Linvald: „Kronprinds Frederik og hans regering 1797—1807“*. I. bind Gads forlag 1923.

Edv. Holms monumentale værk: „Danmark—Norges historie 1720—1814“ var ved hans død 1916 ikke helt fuldført; der manglede et slutningsbind, det 8tende, der skulde omhandle den indenrigske politiske historie fra 1800—1814; den udenrigske part er behandlet i 7de bind. Efter Prof. *Johannes Steenstrups* råd blev det da overdraget daværende underarkivar i rigsarkivet *Axel Linvald* at udføre dette afslutnings arbejde. Formodentlig havde denne ikke dengang endnu erhvervet sig det ry som radikal historieskriver, som han senere vandt, da han i 1919 med et snuoptag bemægtigede sig genforeningens historie og formede den til en hyldest for den radikale politik under den unægtelig dristige tittel „Sønderjylland“¹⁾. Måske har man også derved tænkt på, at det da *kun* drejede sig om indenrigsk politik. I hvert fald havde opfordringen til at fuldføre *Edv. Holms* store værk en højofficial karakter og understøttedes som sådan af det offentlige både af universitetet og Carlsbergfondet og nød endog kongelig bemyndigelse.

I syv år arbejdede forfatteren da på at nå det mål, som den stillede opgave havde anvist ham; men imidlertid — skriver han nu i fortalen — var han blevet opmærksom på en anden opgave, der øjensynligt interesserede ham mere, idet han mente at kunne påvise, at den hidtidige fremstilling af tiåret 1797—1807, det vil altså sige den *efter-Bernstorffske tid* „ikke svarede til den historiske sandhed.“ Han ønsker altså dels at komme i nærmere berøring med den Bernstorffske politik, dels føler han sig også opfordret til at tage en del af *Holms* skildring, 1797—1800, under ny behandling²⁾. Da han imidlertid yderligere udtaler, at der til en udtømmende karakteristik af den pågældende periode (1797—1807) kun „*tilsyneladende*“ kræves en indgående skildring

¹⁾ Jeg må indskyde, at der endnu savnes en virkelig historieskrivning fra anden side om dette dybt indgribende afsnit i vor historie.

²⁾ Idet forfatteren således noget egenmægtigt ændrer området for den stillede opgave, måtte han være forberedt på, at dette vilde påvirke bedømmelsen af hans værk i sin helhed.

af så vel den indenrigske som den udenrigske historie, så føler han sig fritaget for at behandle de i denne skæbnesvangre periode indtrufne store historiske begivenheder, eftersom de forlængst er fremstillede i andre forfatters særskrifter. Man forstår unægtelig tilfulde den tilfredsstillelse, som den radikale forfatter har måttet føle ved at få lov til at skrive et stykke Danmarks-historie, der er ribbet for alt, hvad der hedder krig og andre sådanne irrationelle begreber og begivenheder¹⁾, og alene beskæftige sig med den indre regeringsordning samt de økonomiske interesser for „erhverslivet“.

Nutidens Danske læsere får dog ligesom en bange anelse om, hvordan det er meningen, at fremtidens historieskrivning skal se ud.

Men hvad er det, som forfatteren mener at kunne påtale som stridende mod den historiske sandhed i den hidtidige gængse fremstilling? I første række gælder det øjensynligt den opfattelse, at der *efter Bernstorffs død* skete et fuldstændigt omslag i Danmarks politik, at styrelsen kom i ukyndige hænder, og det var dette, der medførte alle de efterfølgende frygtelige ulykker. Det er denne opfattelse, som Kielerprofessoren *Otto Brandt* har givet et så ganske overdrevent udtryk, således som det her foran er berettet. Axel Linvalds fremstilling er herved blevet et forhånds skarpt indlæg *imod Brandt*, idet han påviser, at der netop *ikke* foregik noget sådant pludseligt omslag, men at der i en årrække fortsattes jævnt i Bernstorffs spor og under hans slægts ledelse. Bernstorffs ånd hvilede længe over vandene, så man havde ingenlunde på Gottorp slot behøvet at gøre sig så store anstrengelser ved de spiritistiske seancer for at fremmane Bernstorffs ånd (Man påstod, at det virkelig var lykkedes endda i forskellige dragter!). Da modsætningen mellem Dansk og Tydsk selvfølgelig er politisk kontrabande for A. Linvald, er der i hans fremstilling naturligvis end ikke nogen antydning af noget sådant, som netop er en hovedsag for O. Brandt. Om end modsigelsen er stiltiende, er den ikke mindre veltalende for det.

Først lidt efter lidt viste det sig, at kronprindsen ingenlunde var den undermåler, som historikere har villet gøre ham til.

¹⁾ Hvor lett forfatteren kommer om ved disse forstyrrelser i hans cirkler, ses på side 163, hvor hovedbegivenheden kun nævnes således: „Den 2. April udkæmpedes slaget på reden. Heldigvis varede krisen ganske kort“.

Især er gengivelsen af det uartige ord „krig“ ved „krise“ helt uforlignelig.

Han blev efter forfatterens skildring en selvstændig og dygtig regent, der selv tog ledelsen i sin hånd. Modsætningen mellem de to samtidige historieskrivere er iøjnefaldende. Men sandheden ligger som så ofte midt imellem.

Da fem år var forløbne i Bernstorffs spor (også med hensyn til kæleriet overfor Holsten) og under hans slægts ledelse, skete der virkelig et delvist brudd; men det var, som ovenfor påvist, det Holstenske ridderskab, der brød borgfreden og begyndte en 15-årig politisk strid, der dog endte med ridderskabets afgjorte nederlag. Det havde været ønskeligt, om Linvald dog havde antydet sin stilling til denne heftige strid, men han synes nærmest at gå uden om den som noget, der ikke vedkommer ham som økonomisk forfatter. Han undgår også derved at tage stilling til spørgsmålet Dansk og Tydsk, som under denne strid for første gang træder tydeligt frem. Måske kan forfatteren behandle dette i en kommende 2. del af værket.

Der kendes jo mange monografier, hvori enkelte områder af historien er udsondrede og særlig behandlede. Linvalds betydelige værk synes at være at sådant videnskabeligt arbejde, der næppe gør regning på almindelige læsere. Skulde det stå alene, vilde forfatteren visst selv føle det ufyldstgørende ved næsten udelukkende at beskæftige sig med økonomiske forhold. Det viser sig da, at tiåret 1797—1807 i særlig grad er belemret med de uendelige kævlerier om de neutrals rettigheder og forbrydelser af mangehånde arter (se herom ovenfor om neutralitetens begreb)¹⁾. Forfatterens skildring heraf er visselig ikke opløftende. Han lader forstå, at der i lange baner blev sejlet med falske papirer og under falsk flag. Ja, han siger endog (s. 128), at den Danske regering var vidende om disse snyderier, men så igennem fingre dermed; og dette begrundes således: „Skulde landets næringsliv *høste fordel* af de *Evropæiske søkrige*, gjaldt det om at benytte chancerne, som tilbød sig“. Samme betragtning gentages endnu stærkere et andet sted, da der endog var udsigt til, at Danmark kunde blive det eneste neutrale land i Evropa! Forfatteren er også fortrolig med sagens egentlige kærne, idet han anfører en udtalelse af den Engelske mini-

¹⁾ Betegnende for de to slags historie er, at afsnittet 1802—5 betegnes i overskriften som „de rolige år“, medens det just er i disse år, at de heftige sammenstød finder sted mellem Danmark og Holsten, mellem Dansk og Tydsk.

ster, lord *Whitworth*, „at det for Danmark alene drejede sig om enkeltmands profit, for Storbritannien om et livsspørgsmål“. Man var også opmærksom på det overordentlig mislige i at sætte landets forsvarsmidler på spil for private forretninger og end yderligere farligt, når flådens skibschefer med æresord skulde stå inde for, at de konvojerede handelsskibe ikke førte kontrabande. Da var selv Danmarks ære sat ind i spillet for manges en „Gullaschbaron“. Nej, alt dette er visselig ikke opløftende og hører ikke hjemme i den Danskhedens historie, som vi gerne vilde overantvorde vor efterslægt. Men der er en slags trøst i, at det i længden er *kedeligt* at se vor historie fyldt med disse mere eller mindre smudsige affærer; og det kedelige forbyder sig jo selv.

Det kan måske her indskydes, at om end konvojsystemet var accepteret af *Bernstorff*, så var det dog i hans ånd, at sønnerne holdt noget igen, medens sjælen deri naturligvis var erhvervsministeren, *Ernst Schimmelmann*.

Når *A. Linvald* hævder, at der idetmindste i en årrække efter *Bernstorffs* død styredes i dennes ånd, så er det en selvfølge, at han fuldt ud deltager i den ubetingede hyldest af den store statsmand, vel nærmest set fra kosmopolitisk synspunkt. I virkeligheden er og bliver *skikkelsen selv* den samme, hvadenten den ses som af *O. Brandt*, *forfra* en face med hele Tydskheden, eller som af *A. Linvald bagfra* (som skyggebillede fra en forudgående periode) i kosmopolitismens lys, eller *fra siden* som af mig, fra Dansk side, hvorved det forekommer mig, at profilen træder skarpest frem. Alle tre billeder kan godt være rigtige, hvert på sin vis. Jeg har kun ønsket at bidrage mit til, at *Bernstorfferne* fra Dansk side betragtes på rette måde.

Men der dog ikke ligger mere i den bebudelse, som *A. Linvald* giver i sin fortale om ny belysning af tidligere historiske opfattelser? I hvert fald overraskes vi storligen ved hans sammenstilling s. 144 af begivenhederne i 1801 og 1807. Hidtil har man ment, at — ganske bortset fra de diplomatiske forhandlings større eller mindre fejl — var 1801 rett beset en stor folkelig *sejr*, mens 1807 var et *nederlag*. Nu siger *Linvald*, at

for en *nøgtern* betragtning må forholdet stille sig *omvendt!* Ja, de *nøgterne* betragtninger kan unægtelig føre til mærkelige resultater! Men man må herved huske på, at forfatteren ved *nøgtern* tænkning ganske ser bort fra den virkelige historie med sin folkelige betydning og *kun* bedømmer de ledende diplomaters og regenters større eller mindre ansvar. Alt andet ligger jo udenfor hans programs område. Det er jo unægtelig en egen måde at skrive historie på. Jeg er derfor tilbøjelig til at tro, at denne omvæltningstanke har et videre rækkende mål.

Ialfald i den nulevende slægt er så at sige alle, både lærde og læge, voxet op med den grundforestilling, at den Danske nationalitet, der var sunket så dybt i det 18. århundrede, fik sin genfødselse i begyndelsen af det ny århundrede, det 19., som er kaldet nationernes århundrede. Folkelig set daterer genoprejsningen sig fra den stolte kamp på reden den 2. April 1801, samt åndeligt og literært i de følgende år ved *Grundtvig*, *Steffens* og *Oehlenschläger*, og symbolsk ved *guldhornenes* opdagelse. På dette nationale grundlag byggede „guldalderen“ den ny tid med alt, hvad dermed fulgte. Overfor denne vældige folkebevægelse betyder de *nøgterne* betragtninger af mere eller mindre kløgtige indlæg i diplomatiske forhandlinger, overmåde lidt. Men der er adskillige tegn, der tyder på, at det netop er på dette punkt, at den ny rationalistiske „oplysningstid“, Tydskernes „aufklärung“, vil forsøge at hugge ind. Kunde kosmopoliterne komme og fortælle os, at den Danske nationalitet hviler på en fuldstændig misforståelse af de til grund liggende forhold og begivenheder, så vilde det Danske samfund have fået et grundskud. Rundt om i Evropa ses det derhos klart, at fra kosmopolitisme til kommunisme er der kun et lille skridt, som forbausende hurtigt passerer.

Lars Heramb og kronprindsen.

Et lille, på en viss måde personligt minde om *kronprindsen* (Fredrik VI).

Med forbehold af de afsnit, hvor jeg fra mit synspunkt har ment at kunne spore Helhestens fod, behøver jeg næppe at sige, at nuværende rådstuearkivar A. Linvalds bog er et betydeligt videnskabeligt værk, der giver mange ny oplysninger. Det, der ved læsningen har tiltalt mig mest, er hans øjensynlige bestræbelser for

til en viss grad at rense *Fredrik VI's gode navn og rygte*. Få personer i vor historie har i den grad som han været genstand for den politiske kritiks mishandling. Og dog — ingen dansk konge har ialfald siden Valdemarernes tid været så umiddelbart *folkekær* som han. Ved hans død var der noget af den virkelige folkesorg, som kunde have givet sig det gammeldags udtryk at bære hans kiste langt om lande. Men han var i uafslædig krig med visse strømninger i tiden og litteraturen.

Major Lars Gudbrandsen Heramb.

Der tillægges ham sædvanligt et ord, der i særdeleshed er blevet misbrugt til at skildre ham som en indskrænket, men *dumvigtig* person. Da han opfordredes til at imødekomme tidens politiske krav, havde han svaret med de berygtede ord: „*Vi alene vide*, hvad der tjener til statens sande vel“. Og dog er dette ord så sandt, som det er sagt, når man søger til bunds i dets virkelige mening.

Fra sine fædre havde han arvet den enevældige kongemagt som det klenodie, han efter kongeloven og samtidens ledende mænds erklæring fremfor alt skulde opretholde. Tillige havde han fra sin *formynder Bernstorff* modtaget systemet, det Danske monarkis helhed, helstaten, som *alene* kunde bevares i den ene-

vældige konges hånd. Den dag, da der krævedes og opnåedes repræsentation af de modstridende nationaliteter, vilde uvilkårlig helstaten bryde sammen, og erfaringen har sørgelig vist, at han havde rett. Men dette syn til bunds kunde ingen anden end *netop han* have alle forudsætninger for at gennemskue. Da han dog overfor samtlige omstændigheder gav efter og indkaldte stænderne, så var faktisk ævret opgivet. Den ligefremme udvej at lade Holsten sejle sin egen sø, var der kun meget få ansvarlige, der turde anvise. Den gamle konge forskånedes dog for at opleve den fulde bekræftelse af hans ord; men det ændrer ikke sandheden deri, som man nu må kunne forstå og ikke misbruge til karrikatur af manden.

Der er en anden side af Fredrik VI's personlighed, som adskillige historikere har havt travlt med at bruge for at latterliggøre ham. Det er hans lyst til „*at lege soldat*.“ Det var jo ikke alene Erik Bøgh, men endog Carl Ploug¹⁾, der var nær ved at revne af latter, når de i tanken så den spinkle kronprinds marchere forbi i ettmarsh med sine soldater. Man glemmer, at det var under den Bernstorffske regerings vinger, at der blev givet den 5-årige dreng en rå militairhovmester, hvorved der fra barnsben blev indpodet ham en særlig tilbøjelighed for soldaterlivet. Han sank dog aldrig ned til det niveau, hvor Støvlette Cathrine havde ødelagt hans fader. Når dette nu var bleven den sport, hvori kronprindsen og også senere kongen søgte hvile og opmuntring under alle de ulykker og sorger, der ramte ham tungere end nogen anden Dansk konge, så skulde visselig ikke den nuværende tidsalder misunde kongen denne jævnlige trøst, som i hvert fald havde mere værdi end al den mere eller mindre fjollede sport, som nutiden helt og holden drukner i — se blot på vore aviser! Skulde den øvelse at sparke til en bold eller til hinanden på legepladsen være en bedre eller fornemmere beskæftigelse end at marchere med soldaterne på fælleden? Man skulde dog mindes, at det for en stor del var Fredrik VI's „*tin-soldater*“, der ydede det af alle beundrede forsvar mod over-

¹⁾ Når disse navne her nævnes, er det ikke som personnavne, men kun som *typer*.

magten ved Slesvig, påskedag 1848. Og det var sikkerlig en af kongens forhånede „underofficerer“ med det mærkelige navn Admiraile, der midt under kampen i spidsen for Ryes brigade plantede Danebrog på Danevirke.

Jeg er kommen i besiddelse af nogle breve fra min morfader, der tjente ved kronprindsens, senere kongens regiment i årene 1803—1809; disse breve giver et malende indblik i kronprindsens (senere kongens) samliv med soldaterne. Som (meget kostbart) neutralitets værn¹⁾ lå der i alle disse år mellem 16 og 24,000 mand i Holsten, mest langs Elbgrænsen. Her var mange Norske officerer med, deriblandt tre brødre fra gården *Heramb* i Ringsager (skulde visst egentlig udtales Herramb). En af disse, min bedstefader, *Lars Gudbrandsen Heramb*, var lieutenant ved kronprindsens regiment og forfremmedes snart til kaptain og regimentskvartermester. Som sådan havde han at sørge for regimentets indkvartering på de skiftende marscher, når regimentet skulde følge med kronprindsen, med hvem Heramb altså ofte kom i berøring. Alle tre brødre brevvexlede jævnligt med slægt og venner i Norge. Men Lars giver den livligste skildring af soldaterlivet i Holsten — snart på *Gottorp*, snart i *Kiel* — i flere breve til en fætter *Hans Andersen Skridshol*, nabogården til Tjerne.

Efter troppesamlingen i Holsten i sommeren 1803 var regimentet kommet tilbage til København den 20. Sept. Dateret altså København 24. Sept. 1803 skriver Lars Heramb således til fætteren Hans Skridshol²⁾:

„Kære fætter! Nu må jeg herved berette Dig, at jeg er lykkelig og vel kommet tilbage fra Holsten den 20. ds. Alle er nu marcheret tilbage til deres garnisoner, undtagen jægerne, det lette infanteri fra Helsingør og København samt nogle af de Jydske regimenter tilligemed de Holstenske ligger endnu på grænsen af Hamborg og Elben, ventelig bliver de der vinteren over for at beskytte vores grændser for de Franske samt for de Engelske, som ligger udenfor og blokkerer Elben. Kronprindsens regiment lå den hele tid i Slesvig 48 mil fra København.

¹⁾ Mon der ikke også derved var forbunden en tanke om at vise de Danskes styrke overfor Holstenerne, hvor der netop i dette år var adskillig politisk uro?

²⁾ Bogstaver og retskrivning er moderniseret, da der ikke er noget ejendommeligt derved. Dog er nogle enkelte Norske former naturligtvis bevarede.

Vi havde der mangen gang stor plassér, fri comedie og mange andre fornøjelser. Prinds Carel (ovennævnte prinds Carl af Hessen) med gemalinde og datter samt kronprindsessen og flere, som har i sommer lagt (!) på prinds Carels sommer lyst slot Lovisenlund 2 mil fra Slesvig, var ofte i Slesvig på Gottorp slot, hvor da samtlige officerer spiste med til taffels på slottet og siden Tydsk comedie, spille overmåde godt. Vi har ellers på marchen havt mange baller og fornøjelige selskaber. Kronprindsen var hos os i Slesvig igen to dage förend vi marcherte; først om morgenen manövrerte vi for ham på den store plads Danneværk; når vi var der aftakket, marcherte vi ind igen, hvorpå hele regimentet blev trakteret med øl, brændevin og hvedebrød¹⁾, samtlige officerer fik frukost, og når alting var forbi, gik kronprindsen fra højre fløj til venstre, og hver mand skreg²⁾ hurra og svingede med hatten, kronprindsen takkede dem for deres brave opførsel¹⁾, og derpå marcherte vi med compagnerne forbi kronprindsen; hver mand havde sin frihed, sang og dandsede(!) ham forbi. Officererne samtlig spiste siden til middag hos kronprindsen, drak og sang og var lystige; og når vi havde fået kaffe, rejste kronprindsen til Lovisenlund. Vi samtlige officerer fulgte ham til toldboden, hvor han derfra sejlede tilbage til Lovisenlund; der skreg vi hurra, sålænge han kunde høre os. Herre Gud, hvor det er fornøjeligt således at marchere omkring; men skade er det, at man kommer i „gield“ og „slider af sig klæderne“. Jeg måtte på hjemmarchen rejse forud og forrette regiments kvartermester tjeneste³⁾ så vel som på henmarchen, og alting er gået fornøjeligt. Betänk jeg måtte foranstalte kvarter for hele regimentet, samt brød, fouragevogne og forspandsheste, sygevogne, sygestue og alt øvrigt, som skulde forskaffes ved overfarten over store og lille belte. Des årsag har jeg nu svære regnskaber at aflægge for det hele. Nyheder har jeg intet, end at kronprindsen er ventende tilbage den 8. Oktober“.

Derefter følger en del om privatsager, hvoraf fremgår, at Lars Heramb havde lavet sig en lille forretning af at få tilsendt Norske kaner og sælge dem i København. Til slutning skriver han:

1) I randen er tilföjet „hver mand havde en perial“, hvad dog ikke må tages bogstaveligt, da kronprindsen roser deres opførsel. Men foreøvrigt ansås det jo dengang for meget uhøfligt overfor værten ikke at være fuld.

2) Endnu hedder det i Norge „skreg“ istedetfor „råbte“.

3) I 1803 var han endnu kun lieutenant.

„Nu er vi kommet i vores gamle ?¹⁾ igen i det urolige og kedsomme(!) København, hvor tjenesten river os til benene, hver 3. dag på vagt, så man må blive gammel for „tidlig“, jeg må nu endnu „brobere“ nogle år, og så kan Du vente mig komme op til Norge for bestandig, jeg forsikrer Dig, at jeg morer mig ikke så godt nogen tid eller trives bedre nogen steds, end som når jeg er i selskab med dig og gode familie og venner deroppe i Norge. Dette er og skal blive min attrå at ende mine dage „Dig i nærheden“ brødre og forældre, familie og gode venner. Lev nu gode fætter med „snille“ kone bestandig ved lykkelig helsen, og at alt vel måtte bestandig vederfares.

Din meget hengivne ven og fætter

L. Heramb.

Broder Thore har en tid været syg.“

I efteråret 1805 skulde kronprindsens regiment overføres fra København til Kiel. Herom skriver Lars Heramb, der nu var blevet kapitein, atter til samme ven i Norge:

„Den 4. Oktober blev vi indskibet ombord på orlogsskibet „Sejren“. Samme dag lettedes anker og sejlede med god vind ad Østersøen forbi *Møns klint* (et højt kridtbjerg, ganske stejlt og hvidt, som er meget smukt at se). Der fik vi modvind, så vi krydsede op ad mod Pommern, at vi havde Rostock i sigte, hvilket, den stærke storm vi fik, nød os til at kaste anker. En fregat, kaldet „Fredriksværn“, havde artilleri ombord, lå ligeledes ved siden af vores, men mistede om natten begge sine ankere og drev ad søen til; her gik signalskud, at de var ifare, men vi kunde ikke hjælpe dem. Dog de reddede sig, men måtte holde søen; efter to dages storm kan Du slutte dig til den elendighed. Betænk af 72 officerer, som spiste i kahytten, var vi kun 20 friske, og af 1400 mand iøvrigt ombord var godt det halve mandskab ganske søsyge; to soldater brækkede sine ben ombord, og otte var meget forslagne. Den 8. Oktober ankrede vi ved *Kiel*, hvor jeg strax måtte iland for at indkvartere anden bataillon af regimentet, som ligger på landet, første bataillon ligger i Kiel. Siden vi kom her, har vi levet meget „morresomt“. Samtlige officerer af regimentet har spist to gange på slottet hos kron-

¹⁾ Her står et ulæseligt ord, som måske kan være exil — men dette udtryk ligner egentlig ikke brevskriveren; snarere en forkortning af kvartér.

prindsen, drukket og været munter; efter spisningen opmuntrede kronprindsen os til at valse, thi Janitschar musikken og „øvrigt“¹⁾ var tilstede“.

Det lange brev indeholder forøvrigt en skildring af ordningen²⁾ og livet ved det store hovedkvarter; han angiver troppestyrken til 25,000 mand vel udrustede og forsynede mænd; der var dog næppe mere end 20,000. Han fortæller, at han spiste ved kronprindsens taffel den dag budskabet kom, at den Østerrigske general Mack havde måttet overgive sig den 17. Okt. i Ulm med 80,000 mand. „En estaffet kom, medens vi sad ved bordet, papirerne blev kronprindsen overleveret; han læste og skiftede farve i ansigtet over sådan ødelæggelse. Han fortalte derpå, at Østerrigerne igen var slagne og havde mistet alt sit artilleri, heste, bagage og magasiner. „Ja, alle er bange for at Franskmandene gør altfor stor fremgang“. En længere politisk udvikling ender med: „Gud ved, om vi bliver nødt til at tage parti, eller om vi efter kronprindsens ønske kan blive nevtrale“. I modsætning til den ældre broder *Niels Heramb*, der senere havde kommando på Fyn ved Storebelt, og fra hvem de militaire Heramber stammer, var Lars H. øjensynlig udpræget fredsven og udtaler i brevet, at han vil søge at komme over i civilt embede, men vil dog ikke tale til kronprindsen derom, sålænge der kunde være fare for krig. I det hele tager man næppe fejl i den formodning, at Lars Heramb's politiske betragtninger i regelen var et ekko af kronprindsens meninger. Denne var jo hans *elskede* herre.

Brevet er dateret hovedkvarteret Kiel 12. Nov. 1805; da forestod altså endnu slaget ved *Austerlitz* 2. Dec. 1805.

Der følger herefter et langt brev fra samme til samme, skrevet i Slesvig, men uden nærmere datering. Af indholdet og omstændighederne at dømme må det være fra sommeren (Juli—August) 1806. 17. Juni var det Tydske statsforbund blevet op-

¹⁾ Hermed må vel menes de Kieler damer, men betegnelsen er ikke rigtig respektfuld.

²⁾ Der siges udtrykkeligt, at kronprindsens regiment havde vagttjeneste på slottet i Kiel, ligesom garden i København. Det betyder utvivlsomt, at dette regiment ansås for de troeste af de trofaste.

løst, og 9. Sept. forsøgte da den Danske regering helt at indlemme Holsten i helstaten. Dette gav anledning til så heftige stridigheder endogså indenfor det Danske statsråd, at forordningen måtte udstedes af kongen gennem kabinettet. Denne strid har formentlig medvirket til, at kronprindsens regiment atter er blevet kaldet til Holsten, og flere standsninger på marchen tyder på en viss vaklen hos de styrende. Ordren lød på at marchere til Rendsborg, og kaptain Heramb måtte atter gøre tjeneste som kvartermester med en fourértrop af 10 officerer og 20 mand. Det var i sidste halvdel af Juni måned og alt gik vel; men i Middelfart omkring 1. Juli fik de ordre til at kantonere i 14 dage, og da de kom til Slesvig, blev de beordrede til at standse der (altså omkring 16. Juli). Det var meget varmt, og der marcheredes derfor om natten. Kronprindsen tog selv imod regimentet kl. 8 om morgenen og førte det til Gottorp slot, hvor alle trakteredes ligesom de foregående år. „Siden, når alt var indkvarteret, spiste vi samtlige officerer til taffels ved ett bord hos kronprindsen; der blev da adskillige krigerske viser syngt og utallige skåler drukket, kronprindsens først og sidst. Kronprindsens hele suite var med og mangfoldige generaler; vi skreg hurra mangfoldige gange ved bordet for kronprindsen, selv sang han og skreg, og drak med os, som han var vores kammerat, alting gik så frit til som mellem bedste venner; jeg har aldrig set kronprindsen så munter. Du skal vide, vi sang den simple sang: „Dette skal være vor kronprindses skål, hurra“! Da kronprindsen forlod os efter spisningen og tog til Rendsborg, hvor hovedkvarteret er, fulgte vi ham $\frac{1}{4}$ mil, gik og sang, skreg hurra og svingede højt med hattene, fløj rundt om hans hest, så han stivt i øjnene, igentog vores fryderåb mange gange, så han var ganske rørt over vores opførsel, han kunde tilsidst næsten ikke forlade os, tårerne stod ham i øjnene. Indbyggerne i Slesvig beundrede vores opførsel, som var så fri, stod udenfor vinduerne, da vi spiste, og skreg med hurra. Mange græd af bare kærlighed (nemlig gamle koner)¹⁾. Nutidsmennesker har vel ondt ved at forstå dette nære *personlige* bånd mellem konge og folk. Men kronprinds Fredrik har sikkerlig forstået, at når disse jub-

¹⁾ Brødrene Heramb's breve fra Holsten og senere fra krigstiden indeholder forøvrigt en mængde personalia. De vil blive afgivet til rigsarkivet. Af historisk bekendte personer i Norge nævnes kun den senere Ejdsvoldsmand *Anders Lysgård* på Svennas i Birid, hvis datter blev indgiftet på Skridshol.

lende mænd så ham så „stivt ind i øjnene“, så vilde de dermed sige: Dig svigter vi aldrig, hvordan det end går os.

Da *Lars Heramb* nogle år senere blev gift med *Christiane Grönlund*¹⁾, fik han sit ønske opfyldt om civil ansættelse i Norge ved Kongsbergs sølvværk. Han døde allerede 1822. Som en fattig enke vendte hun da med sine tre børn tilbage til København, hvor kongen tog sig af sin tidligere kvartermesters børn (han var gået af som major) og satte dem i gode skoler. Min moder *Eli* (senere kaldt Eline), der var den ældste og opkaldt efter bedstemoderen på Heramb, måtte af og til møde med sin karakterbog hos den gamle konge, der første gang nær havde skræmt hende med sit heftige udbrud: „Hvad vil hun“? Men da han fik se hendes fine karakterer, så klappede han hende på kinden og var tilfreds.

Læserne vil nu nok forstå, at jeg har følt lyst til lægge en lille beskeden blomst på den gamle konges grav, og forøvrigt takke arkivar Linvald for hans anvisning til at værne om Fredrik VI.s minde. Dog må jeg stærkere understrege, at kongens gode Danske sindelag *efterhånden* gav sig udtryk — ganske visst ikke på den brutale måde, som Otto Brandt afmaler²⁾, men dog tydeligt nok, alt som han frigjorde sig fra den Tydsksindede indflydelse, der udgik fra den Bernstorff—Reventlow—Schimmelmansske kreds med dens 3 hovedkvarterer på slottene Bernstorff, Emkendorf og Sølyst (ved Øresund). Denne frigørelse fik naturligvis en grundstøtte ved thronskiftet i 1808. I 1810 afskedigedes Bernstorfferne, i 1813 Reventlow (der havde nærmet sig Holstenerne) og Schimmelmann. Pladserne besattes af Danske,

¹⁾ Om hende se *Yngvar Nielsens* erindringer.

²⁾ Når Brandt fremstiller kronprinds Fredrik som en Dansk *fanatiker*, så kan vi på dette sted, hvor det drejer sig om kronprindsens personlige forhold, vel endnu minde om alt det, som han måtte tåle under det Tydske formynderskab. I lange tider havde han f. ex. fundet sig i at brevexle på Tydsk med sine egne ministre, at se sin ældste datter blive konfirmeret på Tysk i Kiel o. s. v. Den store omvæltning i den øverste styrelse blev indskrænket til, at Tydske kancelli fik navnet *Slesvig-Holstensk*, medens ordren om at skaffe Danske folk Dansk sprog udendvidere blev kværket. En ting kunde den enevældige konge dog råde for, det var sit eget navn. Efter sammenstødet med Holstenerne skrev han sig altid *Frederik*, ikke som før „*Friederich*“.

Møsting, Kås og to Danske *Moltker*, Ewalds ven, den Dansk-Norske *Frederik M.* og den gamle *Joachim Godske M.* Men herved er vi kommet et stykke ind i det ny århundrede.

Når vi til slutning kaster blikket tilbage på det her fremstillede tidsrum fra 1750 til 1814, falder navnene *Moltke* og *Bernstorff* stærkt i øjnene. Om end striden mellem disse to slægter i regelen holdtes indenfor meget fornemme grændser, er der dog ikke så lidt, der peger hen på, at den politiske udvikling gennem to menneskealdre for en væsentlig del beroede på en vædekamp mellem disse to slægter. I så fald må det siges, at den endelige sejr var tilfaldet de *Danske Moltker*; thi ikke alene sad der ved periodens udgang to Moltker i regeringen, men deres slægt havde vedvarende del i ledelsen langt ind i den ny tid og blev her i landet, medens de Tydske i regelen drog til deres hjemland.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
FORORD	5
INDLEDNING	9
ADAM GOTTLÖB MOLTKE	10
Caspar Gottlob Moltke	10
Adam Gottlob Moltke	11
Landbrugsreformen	20
Regeringsskifter i 1784	25
Enevælden	27
Landboreformerne	29
Historien	42
KORT OVERSIGT OVER DANMARKS UDENRIGSPOLITIK I DET 18. ÅR- HUNDREDE	50
Bernstorfferne	53
Holsten	56
Andreas Peter Bernstorff	62
Ejderkanalen	66
Tydskhedens overvælde	67
Indfødsretten	69
Fred og neutralitet	71
Lidt om finanspolitikken	76
Sønderjylland	78
Den Tydske kultur	80
Hypnotisme	81
Horoskopet	84
Afslutning	85
Eftermælet	87
Bernstorff—Moltke	89
MAGNUS BERINGSKJOLD	91
TILLÆG	110
Otto Brandt: Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein um die Wende des 18. Jahrhunderts	110
Slesvig-Holsten	116
Axel Linvald: Kronprinds Frederik og hans regering 1797—1808	121
Lars Heramb og kronprindsen	125

Af

FREDE BOJSEN

er tidligere udkommet følgende Bøger om Møn:

JACOB SUNESØN AF MØN.

1902.

STEGE BYS BOG.

1904.

AF MØNS HISTORIE:

1. Bd.: DEN FORHISTORISKE TID. 1905. (Udsolgt).
2. Bd.: DEN ÆLDRE MIDDELALDER. 1906.
3. Bd.: DEN YNGRE MIDDELALDER. 1917.
4. Bd.: ANDERS BILLE. 1918.
5. Bd.: EFTER REFORMATIONEN. 1922.
6. Bd.: ULYKKERNES TID. 1650—1700. 1921.
7. Bd.: 18DE ÅRHUNDREDE: 1STE HALVDEL. 1923.
8. Bd.: 1750—1800: DEN BERNSTORFFSKE TIDS-
ALDER. 1925.

